

**KULTÚRA – IDENTITA – OBČIANSTVO
V KONTEXTE TRANSFORMÁCIE SLOVENSKA
15 ROKOV PO VSTUPE DO EÚ**

Jana Pecníková
Ivana Pondelíková
Daniela Mališová

KOPRINT
Banská Bystrica
2021

Vedecká monografia

Kultúra – identita – občianstvo v kontexte transformácie
Slovenska 15 rokov po vstupe do EÚ

Autorky

PhDr. Jana Pecníková, PhD.

Mgr. Ivana Pondelíková, PhD.

Ing. Daniela Mališová

Recenzenti

doc. PhDr. Anton Hruboň, PhD.

PhDr. Marián Sekerák, Ph.D.

Mgr. Eva Höhn, PhD.

Vydavateľ: KOPRINT, s.r.o., Banská Bystrica

ISBN 978–80–969837–7–3

EAN 9788096983773

Vydané v rámci projektu:

609162-CITIZ-1-2019-1-PL-CITIZ-REMEM *Shaping of the European citizenship in the post – totalitarian societies. Reflections after 15 years of EU enlargement.*

#shareEU

S podporou:

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

Europe
for Citizens

Realizovaného v období 1. 10. 2019 – 31. 3. 2021 na
Katedre európskych kultúrnych štúdií (Filozofická fakulta
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici).

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ.....	8
1.1 Demokratická (občianska) spoločnosť.....	8
1.2 Od identity cez kultúru k politike	17
1.3 Kultúrne občianstvo	23
2 OBČIANSKY AKTIVIZMUS (VÝSLEDKY PRIESKUMU).....	27
2.1 Aktívny občan a občianska angažovanosť	33
2.2 Sociálna integrácia v miestnej komunite	43
2.3 Hodnotenie porevolučných zmien z hľadiska individuálnej, lokálnej a národnej perspektívy	47
2.4 Členstvo v Európskej únii z pohľadu slovenskej spoločnosti	56
2.4.1 Individuálna perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie	57
2.4.2 Lokálna perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie	61
2.4.3 Národná perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie	68
2.5 Zhrnutie.....	75
3 TRANZÍCIA, TRANSFORMÁCIA A SLOVENSKÁ IDENTITA.....	79

3.1 Zmeny v slovenskej spoločnosti na základe názorov občanov Slovenska (kolektívna prípadová štúdia).....	82
3.2 Občianske postoje k spoločenskej realite.....	86
3.2.1 Pod červenou hviezdou	86
3.2.2 Nežná revolúcia 1989	92
3.2.3 Slovensko na ceste za demokraciou.....	95
3.3 Identita – novodobý fenomén	101
3.3.1 Národná a nadnárodná identita.....	103
3.3.2 Európska integrácia a jej vplyv na slovenskú identitu	106
3.4 Charakteristika slovenskej národnej identity prostredníctvom Hofstedeho kultúrnych dimenzií.....	111
3.5 Občianska spoločnosť a participácia občanov	116
3.6 Zhrnutie.....	123
4 OBČIANSKA EDUKÁCIA MLÁDEŽE NA SLOVENSKU (ANALÝZA ZDROJOV)	127
4.1 Systémové zabezpečovanie služieb vzdelávania na Slovensku.....	127
4.2 Historický exkurz vývoja slovenského školstva po roku 1989	133
4.3 Špecifikácia európskych hodnôt a princípov a analýza zdrojov zameraných na občiansku edukáciu mládeže	142
4.3.1 Špecifikácia obsahovej náplne v kontexte európskych hodnôt a princípov	143

4.3.2 Analýza publikácií a materiálov zameraných na občiansku edukáciu mládeže.....	150
4.4. Zhrnutie.....	160
ZÁVER	162
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ZDROJOV	163
O autorkách.....	177

ÚVOD

V medzinárodnom výskumnom projekte #ShareEU sme monitorovali formovanie európskeho občianstva v posttotalitných spoločnostiach prostredníctvom prepojenia vzdelávacieho procesu, historickej pamäte a spoločenských zmien počas 15 rokov od rozšírenia Európskej únie.

Vedecká monografia sumarizuje a širšej odbornej verejnosti prezentuje výsledky výskumu, ktorý sa zameriaval na tri vybrané špecifické okruhy. V prvej kapitole uvádzame širší vstup do problematiky prelínania pojmov kultúra – identita – občianstvo. Na ňu nadväzuje druhá kapitola, kde prezentujeme analyticky spracované výsledky prieskumu zameraného na občiansky aktivizmus, hodnotenie členstva v EÚ či miestne komunity. V tretej kapitole sa venujeme interpretácii výsledkov získaných z hĺbkových pološtruktúrovaných rozhovorov, ktoré prepájame s kultúrou a identitou Slovákov. Posledná štvrtá kapitola sa zameriava na občiansku edukáciu a reflexiu tém občianstva, EÚ v slovenskom školskom systéme.

Veríme, že v monografii prinášame nové poznatky a zistenia, ktoré môžu pomôcť k budovaniu občianskej spoločnosti na Slovensku.

Autorky

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Slovenská republika je od roku 2004 súčasťou EÚ, spoločenstva demokratických krajín, ktorých cieľom je posilňovať hospodársku, územnú a sociálnu súdržnosť a znižovať regionálne rozdiely. EÚ je rovnako aj priestorom, ktorý spája rôzne krajiny s ich kultúrou, historickou skúsenosťou, a preto v nich môžeme pozorovať značne rozmanité vnímanie pojmu demokracia, ako aj jej realizovanie v praxi.

1.1 Demokratická (občianska) spoločnosť

Demokracia sa spája s pojmami sloboda a rozvoj osobnosti. Demokracia ako forma organizácie politického života predpokladá zodpovednosť občanov. Pretože sloboda konania je prepojená so zodpovednosťou za svoje činy, čím vzniká väzba medzi občanom a spoločnosťou, rovnako aj uvedomenie si zodpovednosti za osud štátu.¹

Demokraciu nemôžeme definovať ako jasne vymedzený stav, skôr je to proces, ktorého cieľom je v spoločnosti presadzovať hodnoty ako sloboda, rovnosť a spravodlivosť. V 20. aj 21. storočí vidíme, že demokracia prešla rôznymi deformáciami, no napriek tomu ostáva demokratický politický systém jediným, ktorý poskytuje priestor občanovi na rozvoji spoločnosti.

¹ Katuninec, 2007

V súčasnosti, ale i v historickom kontexte pozorujeme, že demokracia je spochybňovaná, vzbudzuje nedôveru a pochybuje sa o jej užitočnosti. Širšie interpretácie pojmu umožňujú aj to, aby sa ňou zakrývali nekalé úmysly či osobné politické rozhodnutia. Proti demokracii stojí množstvo režimov – fašistické, národno-socialistické, komunistické, vojenské či diktatúry. Ideológie, ktoré sú vnútorne každá iná, no v boji proti demokracii sa zhodujú v tom, že mobilizujú občanov vzbudzovaním podobných vášní a šírením nenávisti. Ideológie, ktoré sú akčným princípom totalitného zriadenia, tak naďalej zostávajú súčasťou našej (demokratickej) súčasnosti, aj keď majú rôznu modernú podobu.

Totalitu² udržiujú pri živote neštruktúrované, atomizované masy, tvorené ľuďmi nasledujúcimi jednoznačné (jednoduché) myšlienky či jedno (zvyčajne ľahké) riešenie väčšieho problému. Zároveň sa očakáva lojálnosť voči štátu, ktorá má skôr charakter dobrovoľnej podriadenosti a spolupráce. Niekedy sa v rámci prejavov totalitarizmu vodcovia rozhodnú využívať aj náboženské prvky, symboliku a odkazy, aby podporili šírenie fanatizmu a falzifikovali morálku. Človek v tejto mase sa tak ľahko vzdá vlastnej zodpovednosti a podriadi autorite vodcu. Následkom môže byť vyvolanie stavu davovej psychózy, kde sfanatizovaný dav už nevníma sám seba,

² Arendtová, 2018

ale iba prijíma to, čo je prezentované ako jediné „pravdivé“. Pridáva sa k tomu striktné rozdeľovanie na „my“ a „oni“, pričom sa odkazuje na jednu interpretáciu minulosti a iba jednu víziu budúcnosti.

Demokracia je voči totalitným režimom v inej pozícii. Demokracia vo všeobecnom zmysle neoznačuje určitú formu štátu ani vlády. V modernom politickom demokratickom systéme sa realizuje rozdelenie moci s tým, aby prebiehala vzájomná kontrola mocenských zložiek. Politické rozhodnutie nie je na jednom orgáne, a rozhodovanie by malo brať do úvahy názory tých, ktorých sa týka. Teda je zaručené, že občan má vplyv na rozhodovanie.

Demokracia dnes čelí problému, ktorý sa týka aj samotného označenia. Byť demokratom je moderné, za demokrata sa označuje takmer každý, aj keď pod „demokratickým“ obalom je úplne iná podstata, ktorá môže popierať demokratické princípy i hodnoty. Demokratické zriadenie, ktoré nastúpi po zániku totality, totiž automaticky neznamená zmenu myslenia občanov ani predstaviteľov moci. Preto môže byť následkom nedokonalý systém s prvkami falzifikácie skutočnej demokracie, rozmáhanie korupcie, dosadzovanie rodinných príslušníkov (tzv. rodinkárstvo), nesamostatnosť v tvorbe zásadných rozhodnutí a pod. Tieto praktiky majú následne vplyv na chod štátu i spoločnosti.

Demokracia má byť predpokladom na dodržiavanie ľudských a občianskych práv. Medzi základné občianske práva patrí „*právo na život, osobná sloboda a bezpečnosť, sloboda slova, myslenia, vierovyznania, svedomia, právo na vlastníctvo a na uzatváranie zmlúv, právo na konanie pred súdom, na listové tajomstvo, zachovanie ľudskej dôstojnosti, cti, povesti, právo na ochranu mena a slobodu pohybu a pobytu. Politické práva sú práva participácie na politickom rozhodovaní, teda právo na slobodu prejavu, právo na slobodu informácie, petičné právo, právo na slobodu zhromažďovania a združovania sa, volebné právo a právo na sebaurčenie.*“³

Dominancia ekonomických systémov vzbudzuje obavy, že demokracia slúži len ako možnosť vytvárať nové trhy pre medzinárodné firmy, ktoré sa infiltrujú do krajín pod rúškom globalizácie. Fungujúce trhové hospodárstvo je síce nutná, ale nie postačujúca podmienka prosperity demokratického zriadenia.

Demokracia je založená na dvoch základných predpokladoch. Prvým je vláda, ktorá musí fungovať na základe pravidiel, ktoré umožňujú kontrolu a participáciu občanov na rozhodnutiach. A potom je to človek, občan, ktorý rešpektuje systém pravidiel a podľa neho koná. Tento systém je určený na to, aby zabezpečil poriadok a eliminoval napätie a konflikty, ktoré sa objavujú

³ Katuninec, 2007, s. 34

v každej spoločnosti. Demokracia však nikdy nebude dokonalá, pretože ani ona nezaručuje utopisticky ideálne bezkonfliktné spolužitie ľudí, už len preto, že ľudia nie sú dokonalí a už vôbec netvorí homogénnu masu. Všetdná každodenná demokracia je vzdialená od tohto ideálu, aj keď by sa o to mala pokúšať.

Reálna demokracia „akoby ochorela“ a stala sa formou demokratického despotizmu. Verejnosť citlivo reaguje na to, keď sa stretáva s nedodržiavaním demokratických princípov, ktoré vedú k tvorbe modelov, pri ktorých sa dá vyhnúť kontrole, čo vedie k nespokojnosti a dezilúzii. Kritika súvisí aj s negatívnymi a neracionálnymi prejavmi politického charakteru. Politizovanie potrebných rozhodnutí, ktoré formujú a ovplyvňujú chod štátu, namiesto prinášania riešení, vedie k polarizácii spoločnosti a ovplyvňuje spoločenské spolunažívanie. Úlohou politiky v demokratickom zriadení by nemalo byť popieranie konfliktov a problémov ani ich vyhrocovanie, ale regulované a systematické riešenie sporných tém. Nebezpečenstvom pre demokraciu je totiž predstava o „jednej pravde“, resp. jednom správnom riešení.

Otázka postavenia autority je v demokracii témou, ktorá môže byť nebezpečná. Ak berieme do úvahy tendencie niektorých verejne známych osôb domáhajúcich sa pozície či skôr funkcie lídra, tak sa približujeme k totalitarizmu. V kontexte demokracie môžeme hovoriť o prirodzenej autorite, ktorá by mala byť

spoločensky akceptovaná a nemusí predstavovať vládnu autoritu, no môže to byť spoločensky významná osobnosť. Svojím pôsobením by mala prispievať osobnosť, ktorá by mala verejnosť viesť k porozumeniu demokratických princípov a sama ich rešpektovať.

Za dôležitých aktérov demokratického zriadenia považujeme politické strany, ktoré reprezentujú pluralitné názory spoločnosti. Čo však v súčasnosti netreba ignorovať, je sila mediálnych kampaní, ktorú im často zabezpečujú a financujú iné záujmové subjekty, ktoré sú pre voličov neviditeľné a nedotknuteľné. Očakávať morálne zábrany takýchto spoluprác je v dnešnom svete veľmi naivné, pretože je to považované za niečo normálne. Čo však pozorujeme v strednej Európe po páde železnej opony, je skôr ignorancia volieb a ignorovanie možnosti zvoliť si svojich zástupcov, resp. kandidovať a prevziať zodpovednosť.

Spoločnosť akoby oslabovala spojenie s vlastnou kultúrou a prestávala si uvedomovať zmysel vecí. Ľudia otupení pluralitou názorov prezentovaných v médiách a na sociálnych sieťach sa stávajú doslova spútanými prejavmi totalitarizmu, ktorý ma dnes mnoho podôb. Dobrovoľne rezignujú na svoju slobodu a zodpovednosť. Nepridáva k tomu ani vnímanie demokracie ako stavu pochybností a nerozhodnosti, zmätku a nejasného

smerovania, čo podľa niektorých politológov⁴ môže viesť k tyranii.

Súčasná spoločnosť je totiž konfrontovaná s obrovským množstvom dotieravých a neodbytných informácií (a hoaxov), ktoré dopĺňa spotrebiteľsko-konzumno-zábavná spoločnosť. Ako konzumentom informácií, tovaru a zábavy ľuďom neostáva kapacita na pocit spoluzodpovednosti za veci verejné (a často aj súkromné). Napriek rýchlemu životnému tempu a pracovnému nasadeniu zdanlivo nezostáva priestor na uvedomovanie si objektívnej skutočnosti, rozvoj svojej osobnosti a intelektu. Aj preto je veľmi problematické vybudovať občiansku spoločnosť tam, kde si ľudia nie sú vedomí svojej dôstojnosti a zodpovednosti.

Možnosti občanov by sa nemali obmedzovať len na účasť na voľbách. Participácia môže mať ekonomický, sociálny, kultúrny a iný charakter, s cieľom rozvíjať danú komunitu. Tieto komunity sa môžu združovať na základe podobnej subkultúry, hodnôt, záujmov. Snahou je spolupôsobiť na rozvoji pluralitnej demokracie a presadzovaní princípov spoluzodpovednosti, solidarity a subsidiarity. Občianska spoločnosť je v neustálom procese premeny, je totiž prepojená so spoločnosťou, jej potrebami a cieľmi. Nezaručuje však presadzovanie pozitívnych demokratických hodnôt. Mnohé organizácie nemajú dostatočný vplyv na dianie, trápia sa

⁴ Zálešák, 2006; Katuninec, 2007

s byrokraciou, nezájmom či nedostatkom ľudí, niektoré fungujú len s cieľom dostať sa k fondom a grantom. Opäť uvádzame, že nie vždy ide o aktivity bez postranných úmyslov. O to hodnotnejšie a prínosnejšie pre spoločnosť je, keď sa podarí zrealizovať naozaj niečo, čo má viditeľný pozitívny vplyv.

S demokraciou sa spája aj pojem sociálna spravodlivosť. Jej základom sú nastavené pravidlá, podľa ktorých sú prerozdeľované príjmy a príležitosti v spoločnosti. Je to „model pevného dna a otvoreného stropu“. Predpokladá zapojenie jednotlivca, ktorý sa vlastným úsilím môže dostať na úroveň, na ktorú mu budú jeho možnosti stačiť. Zároveň však tento model garantuje podporu slabším a na pomoc odkázaným občanom⁵. Podpora by však nemala byť zneužívaná a mali by byť rozvinuté mechanizmy, ktoré zamedzia šíreniu pasivity a zneužívaniu podpory.

Pre uplatňovanie demokracie je potrebný princíp subsidiarity, ktorý dáva možnosti, práva a povinnosti konať a riešiť otázky samostatne, využitím subsidiárnej kompetencie zhora nadol, teda od inštitúcie po jedinca (či malú spoločenskú jednotku). Pokiaľ je to potrebné, využíva sa subsidiárna asistencia. Princíp subsidiarity sa neprejavuje len v bežnom občianskom spolunažívaní, ale tento princíp si vydobyl dôležité postavenie aj v EÚ.

⁵ Radičová, 2003

Podľa Maastrichtskej zmluvy sa EÚ zaväzuje prijímať a garantovať rozhodnutia čo najbližšie občanovi.

Občianska spoločnosť môže fungovať len v prostredí, kde je vytvorená funkčná sieť štátnych inštitúcií, pretože občianska spoločnosť nemá suplovať úlohy štátu ani nastroľovať poriadok namiesto neho. Naopak, má prispievať k rozširovaniu možností budovania spoločenstiev a reflektovať potreby občanov, no štát na to musí najprv vytvoriť vhodné podmienky. Občan si však musí uvedomiť, čo od štátu môže očakávať a čo je nad jeho možnosti, aby neskĺzol do pasívneho čakania na vyriešenie problémov, ktoré spadajú do oblasti mimo kompetencie štátnych inštitúcií. Kvalitná demokracia sa netvorí bez chýb, preto je nereálne očakávať, že sa občianska spoločnosť vybuduje zo dňa na deň a bez aktívnej účasti občanov.

Štát by však nemal zasahovať do občianskej angažovanosti, ale mal by vytvárať podmienky na realizáciu aktivít. Dôležitá je autonómia rozhodnutí, ktoré by mali robiť zodpovední občania bez vplyvu záujmových skupín či vysoko postavených osôb. Presadenie pozitívnych zmien sa dotýka predovšetkým praktickej roviny života, ide často o lokálne problémy, ktoré nevie spoločenstvo riešiť na úrovni štátnych inštitúcií, mestského zastupiteľstva či iných inštitúcií. Bežný občan potrebuje viac ako sľuby a teoretické štúdie vidieť vplyv v skutočnom živote. A keďže často sú riešenia

neefektívne až žiadne, vedie ho to k negatívnemu vnímaniu demokracie ako takej.

Demokracia je však, ako uvádzame v texte, stále v procese premeny a kvalita demokracie je v rukách občanov. Demokracia je často podrobená skúškam. Demokratická kultúra by nemala popierať ľudské práva, mala by garantovať ľudskú dôstojnosť a definovať práva a povinnosti, ktoré z toho vyplývajú.

1.2 Od identity cez kultúru k politike

Ani v demokratickej spoločnosti neexistuje záruka, že všetci ľudia dosiahnu rovnaké uznanie. Dotýka sa to najmä tých, čo sú/boli marginalizovaní. Pocit neuznania vlastnej identity sa dnes stáva veľkou spoločenskou témou a aj jednou z príčin nárastu agresívneho nacionalizmu.

Pojmy identita a identitárna politika⁶ sa objavili v 50. rokoch 20. storočia, no opätovne sa im pozornosť začala venovať až v 80. – 90. rokoch 20. storočia. Pojem identita označoval množstvo významov spojených predovšetkým so sociálnymi kategóriami. Identita je však spojená predovšetkým s vnútorným „ja“ človeka, ktoré je v interakcii s vonkajším svetom noriem a pravidiel, podmienok, na ktoré nemá jedinec vplyv.

⁶ Fukuyama, 2019

Problémom, ktorý súvisí s identitou, je práve to, že sa prejavuje pocit neuznania hodnoty, resp. dôstojnosti daného „ja“. Dôstojnosť je pojem, ktorý sa v súčasnosti objavuje v rôznych nových kontextoch. Kedysi bol vyhradený pre tých, ktorí si zaslúžili uznanie, napr. pre vojakov, ktorí bojovali za vlasť, resp. pre ľudí, ktorí sa nejakým spôsobom obetovali pre spoločenstvo. Dnes skôr hovoríme o dôstojnosti súvisiacej s príslušnosťou k určitej skupine, ktorú charakterizuje spoločná kultúra, kolektívna pamäť a zdieľanie skúseností.

Dôstojnosť očakáva uznanie, pokiaľ ho nenachádza, tak sa začína „boj“. Mnohé zo súčasných bojov v politickej i sociálnej rovine sú súčasťou identitárnej politiky uznania. Identity sa totiž prejavujú počas zmien, reforiem, revolúcií. Vtedy dostanú priestor, aby sa naplno prejavili. Nie je preto prekvapujúce, že prvým na svete, kto sformuloval myšlienku identity, bol Martin Luther počas reformácie. Kontext a doba bola odlišná, ale obsah a chápanie podstaty ľudskej identity sa približovalo dnešnému.⁷

Zdieľané hodnoty sú dôležitým prvkom pri tvorbe demokracie i spoločenského života. Kritické je, ak sa nedokážeme zhodnúť na spoločnej kultúre, nedokážeme spolupracovať na spoločných úlohách, nepokladáme inštitúcie za legitímne a nie sme schopní komunikovať spoločným jazykom a zrozumiteľnými pojmami.

⁷ Fukuyama, 2019; Pecníková – Slatinská, 2017

Nestabilitnosť systémov, noriem, neistota a odcudzenie vedie ku kríze identity spojenej s hľadaním spoločnej identity, ktorá sa často skončí v rukách nacionalizmu. Od individuálnej identity prechádzame naspäť ku kolektívnej.

Občania sa boja straty svojho občianskeho statusu, čo vedie k pocitu, že sú vlastne pre štát „neviditeľní“. Problémom mnohých svetových demokracií je to, že sa zameriavajú na rôzne vybrané marginalizované skupiny, no zabúdajú venovať rovnakú pozornosť rozvíjaniu solidarity medzi veľkými skupinami. To vedie k vnútornej fragmentácii spoločnstiev, ku ktorým sa pridáva kríza kultúry, kultúrnych noriem, hodnôt a ich oslabovanie.

Identitárna politika má vplyv na zmenu kultúrnych noriem, ako aj foriem správania. Často ide o odstraňovanie nefunkčných noriem. Problémom sa stáva až vtedy, keď sa zneužívajú kultúrne otázky na odvrátenie pozornosti od iných spoločensky závažných problémov. Identitárna politika orientovaná na marginalizované skupiny je často pre väčšie časti spoločnstva neprínosná a vedie to len k prehľbovaniu rozdielov. Obraňovanie identity a boj za uznanie môže zapríčiniť rovnako neschopnosť viesť racionálnu diskusiu, ktorá v podstate ohrozuje fungovanie demokracie.

V identitárnej politike⁸ sa často využíva pojem politická korektnosť. Základom takéhoto korektného vyjadrovania je, že existuje súbor vyjadrení, ktoré nemôžete na verejnosti povedať, pretože by ste narušili etické a morálne princípy, resp. vznikajú nové pomenovania, pojmy, ktorých používanie sa začína vyžadovať. Popri rozvoji identít sa tak stretávame s novými pravidlami toho, čo sa smie a čo nesmie. Napr. ide o zachovanie rodovej rovnosti pri použití „on“ a „ona“, pričom nedodržanie sa považuje za hrubý prejav necitlivosti voči tejto komunite.

Problém nastáva v momente, keď tieto pravidlá smerujú do extrémizmu a fanatizmu, pričom sa pri nevhodnom správaní, z dôvodu neznalosti noriem v danej spoločnosti, môže začať neúmyselný konflikt.

Dynamika v identitárnej politike⁹ dnes smeruje k tomu, že skupiny identít na seba pozerajú ako na hrozby, pričom neúprosne vyžadujú svoje uznanie. Keďže sa kolektívna identita rozdrobila na menšie kolektívne identity, tak jej následkom je oslabovanie národnej (resp. kultúrnej) identity. Národná identita je totiž symbolom dôvery, keď príslušníci národu majú dôveru voči svojmu spoločenstvu za základe spoločnej minulosti, tradícií, noriem a pod. Vďaka národnej identite sú občania presvedčení o tom, že patria k národu (štátu) a dôverujú systému. Pociťujú hrdosť, hnev či hanbu pri konkrétnych

⁸ Stets – Serpe, 2019

⁹ Stets – Serpe, 2019

udalostiach, a v záujme všeobecnej spokojnosti akceptujú nariadenia a zákony.

Pasivita v prijímaní demokratického presvedčenia však nestačí. Úspešná (resp. kvalitná) demokracia vyžaduje kultivovanie občianskej spoločnosti tak, aby systém fungoval. Občania by mali byť informovaní a ochotní angažovať sa. Lenže pod vplyvom rôznorodej identitárnej politiky je hľadanie spôsobov spolupráce a konsenzu veľmi náročné.

Vidíme to na vývoji v krajinách, ktoré majú skúsenosť s totalitným režimom. Pokiaľ boli občianske práva a možnosť slobodne tvoriť občiansku spoločnosť nedostupné, tak mali veľkú spoločenskú hodnotu. Keď sa však stali samozrejmými, tak sa ľudia sústredili na to, čo obmedzuje ich identitu. Ľudia vždy budú hľadať to, čo im chýba. Uznanie identity však neznamená ani to, že všetci občania v demokratickej spoločnosti budú rovnako vážení a uznávaní. Identity sa vždy budú posudzovať podľa kategórie, či už biologickej (muž, žena), vzhľadu, etnicity, náboženstva a pod. Okrem toho identita sa neustále mení na základe príslušnosti k subkultúre, ale aj druhom práce, miestom bydliska a pod.

Identita však nemá rozdeľovať, môže viesť ľudí aj k spájaniu. Ku každému „my“ existujú „oni“. Zmeny prichádzajú stále rýchlejšie, a človek síce je adaptabilný, ale nezvláda neustále rýchle zmeny. Ogburn¹⁰ hovorí o

¹⁰ Ogburn in Sacks, 2017

„kultúrnym zaostávaní“, čo môžeme dnes vidieť v tom, že hmotná kultúra (technika) sa mení tak rýchlo, že nemateriálna kultúra (spoločenské pravidlá) s ňou nevedia udržať tempo. Okolité svet sa mení rýchlejšie ako ľudia a mentálne či emocionálne reakcie na tieto zmeny vedú k pociťovaniu zmätku a ohrozenia vlastnej identity. Spoločnosti potrebujú na zmeny čas, a ľudia tiež.

Identity oslabuje aj konanie, keď už nevykonávame činnosti s pocitom vzájomnosti, ale stávajú sa z nich komodity, ktoré si kupujeme. Vzťahy, ktoré stáli mimo obchodných zmlúv a tržieb, sú dnes ich súčasťou. Priateľom väčšinou dôverujeme preto, že za vzťahy neplatíme. Preto je budúcnosť spojená s obavou o straty „zóny stability“, kde nevieme, či budeme mať dosť zdrojov na pokrytie hrozieb.¹¹

Zbližovanie identít by malo prebiehať v rovine občianskej spolupráce (spoločnosti), kde by formou spoločných aktivít pri plnení spoločných cieľov došlo k spoznávaniu a približovaniu sa. No jeden z veľkých problémov rozvoja občianskej spoločnosti je aj čas. Nedostatok času na aktivity mimo práce a rodiny, pracovné záväzky, sústredenie na pracovný výkon. Je veľmi náročné nájsť si čas na neekonomické činnosti.

Môžeme povedať, že tieto aktivity sa dajú realizovať online. Internet prináša možnosť stretnúť sa kedykoľvek a s kýmkoľvek. Lenže keď sa pozrieme na

¹¹ Sacks, 2017

charakter virtuálnych komunít a ich aktivity (prevažne vo forme písania komentárov), je medzi nimi množstvo takých, ktoré neposkytujú možnosť na zbližovanie identít, skôr sú to názorové bubliny, kde sa stretávajú ľudia s rovnakým názorom, ktorý si tam utvrdzujú.

Identitárna politika je veľkou výzvou a úzko súvisí s procesom formovania občianskej spoločnosti i občianskych postojov.

1.3 Kultúrne občianstvo

Kultúrne občianstvo je konceptom, ktorý v sebe zahŕňa prvky politického i ekonomického občianstva, ale dopĺňa ich o právo komunikovať a prejavovať svoju kultúrnu odlišnosť. V občianstve sú integrované kultúrne prvky, ktoré niekedy prevažujú nad politickými záujmami. Pretože pre kultúru danej spoločnosti bolo nevyhnutné udržať si jazyk, dedičstvo, tradície, ako aj (kolektívnu) identitu.

Kultúrne občianstvo je preto spojené s pojmami ako „primerané životné podmienky“ či „morálka a etické konanie“, pokiaľ v danej kultúre považujú niektoré kultúrne prejavy za dôležité. Teoretické vymedzenie občianstva v politologickej interpretácii často nemá priestor na hlbšie vnímanie komplexu vývoja občianstva v reálnych podmienkach, čase, s ohľadom na determinujúcu funkciu kultúry. To, čo sa v teórii zdá byť jasné, definované a predvídateľné, sa v skutočnosti môže javiť presne opačne. Kultúra silne zasahuje do formovania

občianskych postojov, foriem občianskej spoločnosti i občianskej spolupráce. Je to však stále relatívne nový pojem.

Po druhej svetovej vojne bolo podľa Marshallovej teórie¹² občianstvo definované ako socioekonomický termín, kultúrna dimenzia občianstva sa nerozvíjala, skôr odzrkadľovala istú homogenitu spoločností v tom čase.

Počas 30. rokov 20. storočia sa komplexnosť a rôznorodosť spoločností začala zväčšovať a s rozvojom mobility začali vznikať zložitejšie a multikultúrnejšie spoločnosti. Z tohto dôvodu sa do popredia dostáva pojem rôznorodosť a diferenciácia spoločností. Aj tie spoločnosti, ktoré boli uzavreté, sa postupne otvárajú a vznikajú nové interakcie, ktoré vedú k vnímaniu kultúry ako dôležitej kategórie. A upriamujú pozornosť rovnako na pociťovanie vlastnej kultúrnej identity.

Prvé komplexnejšie práce k téme kultúrneho občianstva sa objavujú okolo r. 1980 – 1990 v mimoeurópskom kontexte¹³, preto je ich hlavnou témou situácia, keď sa pôvodná komunita stala po vpáde dobyvateľov minoritou. Pozornosť sa v nich venovala vplyvom „kultúry“ v duchu postkolonializmu.

Všetky iné „kultúry“ boli zabudnuté a nevenovala sa im pozornosť. Kultúra je totiž oveľa širší a plastickejší pojem a systém, ktorý tvorí „softvér“ spoločenskí¹⁴. Nie

¹² Marshal, 1950

¹³ Delgado-Moreira, 1997

¹⁴ Hofstede, 2006

je to len súhrn symbolov, tradícií, umeleckých diel, ale aj spôsob, akým si jedinec tvorí a zveľaďuje svoj životný priestor. A to v konkrétnom čase, priestore, pod vplyvom udalostí. Preto je veľmi náročné explicitne a vedecky definovať kultúru a využíva sa práca s vybranými kultúrnymi komponentmi.

Občianstvo aj identity v tomto procese zohrávajú dôležitú úlohu, pričom ide o flexibilné zložky, ktoré majú premenlivý charakter. Občianstvo je najčastejšie definované v rámci štátu, pričom štát je to, k čomu má jedinec väzbu. Štát ho ochraňuje a zabezpečuje práva, no zároveň vyžaduje plnenie povinností. Občianstvo však nie je synonymom pojmu národnosť. Kultúrne občianstvo však v oveľa väčšej miere dáva do popredia občiansku angažovanosť a participáciu ako kľúčové prvky fungujúcej demokracie. Neobmedzujú sa iba na účasť na voľbách, ale aj na sociálnu a kultúrnu oblasť komunity. A začína sa používať pojem aktívne občianstvo¹⁵.

Občianstvo „*vyjadruje integratívny spoločenský princíp*“¹⁶. Ak v minulosti bol vplyv občianstva na kultúru spojený s inklúziou etnokultúrnych minorít do spoločnosti, tak vidíme, že zatiaľ k tomu v mnohých prípadoch stále nedošlo. Problém je však hlbší v tom, že integrácia by mala byť súčasťou inkluzívnej sociálnej a kultúrnej politiky štátov. Kým bude vytrhnutá z kontextu, ako aj kultúrneho kontextu krajiny, tak je to

¹⁵ Pecníková, 2017

¹⁶ Majchrák, 2002, s. 461

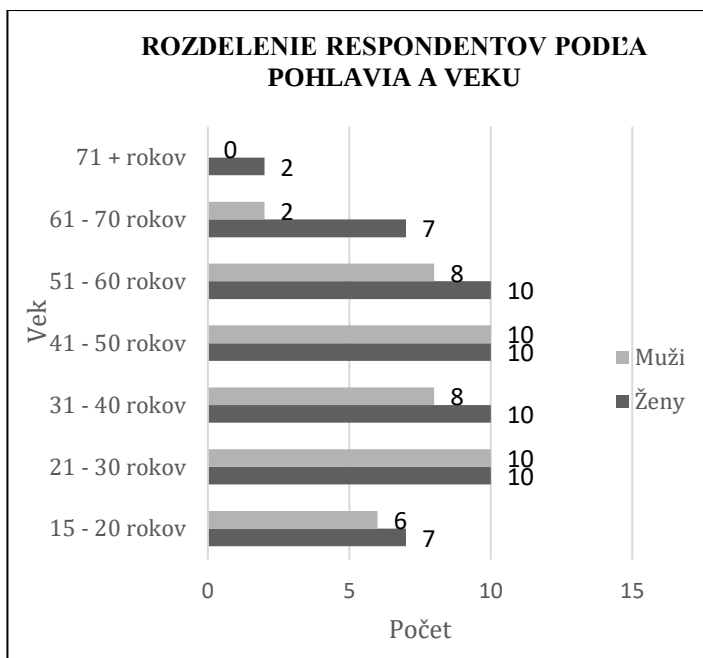
neúspešný proces. Kultúra totiž vplýva na tvorbu funkčných komunít oveľa viac, ako si uvedomujeme.

2 OBČIANSKY AKTIVIZMUS (VÝSLEDKY PRIESKUMU)

Aktívne občianstvo ako prosociálny koncept posúva tradičné občianstvo z pasívnej dimenzie (povinnosti a právo) do aktívnej podoby (komunita a občianska spoločnosť), pričom významnú úlohu zohráva občan a jeho aktivita. V tomto kontexte sme prostredníctvom dotazníkového prieskumu zisťovali postoje spoločnosti a vzťah k občianskemu aktivizmu v prostredí Slovenskej republiky na vzorke 100 respondentov.

Analytický pohľad monitoruje 4 okruhy, ktoré sú navzájom prepojené. V prvej časti hľadáme odpoveď na otázku, či sú obyvatelia Slovenska aktívnymi občanmi a prostredníctvom ktorých aktivít by aktívneho občana charakterizovali. Druhý okruh sa zameriava na sociálnu integráciu v miestnej komunite. Práve vnímanie dôvery v miestnej komunite považujeme za významný faktor a ťažisko integrovanej spoločnosti. Posledné dva okruhy venujeme hodnoteniu zmien z pohľadu individuálnej, lokálnej a národnej perspektívy, ktoré nastali po nežnej revolúcii v roku 1989 a po vstupe Slovenska do Európskej únie v roku 2004. Ide o významné míľniky, ktoré prispeli k formovaniu spoločnosti a budovaniu európskeho aktívneho občianstva.

Pri vyhodnocovaní empirickej analýzy získané údaje od respondentov vyhodnocujeme a analyzujeme numericky a percentuálne s použitím grafov. Údaje vyhodnocované numericky sú uvádzané vždy v počte (n) a percentuálnom pomere (%) k celej skupine odpovedí pre lepšie porovnanie. Otázky s možnosťou viacerých odpovedí jedného respondenta sú percentuálne hodnotené k celkovému počtu odpovedí. Realizáciou prieskumu sme zozbierali celkovo viac ako 160 odpovedí od respondentov. Z hľadiska relevantnosti údajov a pri zachovaní normálneho rozdelenia podľa znaku vek sme očistili dáta na odpovede 100 respondentov, ktoré následne vyhodnocujeme a zistené výsledky zovšeobecňujeme.

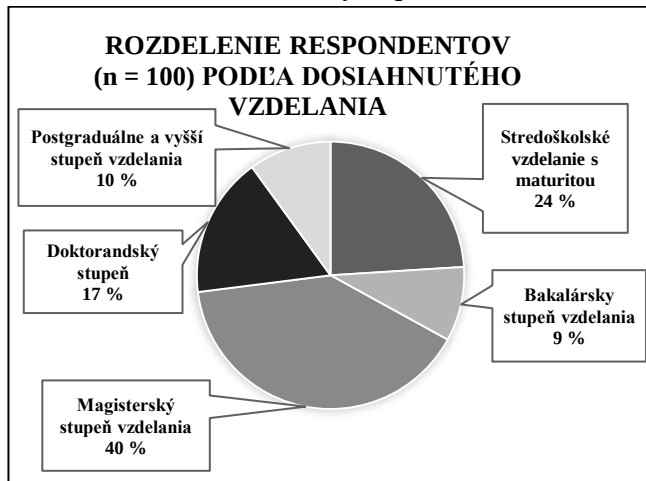

**Graf 1 Vekové zastúpenie respondentov (n = 100)
dotazníkového prieskumu podľa pohlavia**

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Z hľadiska základného triedenia odpovedí respondentov konštatujeme (graf 1), že 76 % respondentov sa nachádza v produktívnom veku, 13 % tvoria obyvatelia do 20 rokov a 11 % obyvatelia v dôchodkovom veku. Priemerný vek súboru sa pohybuje na hodnote 37,8 roka (štatistická odchýlka 1,78 roka), medián súboru je vo veku 31 – 40 rokov. Za cenné považujeme informácie získané od skupiny obyvateľov nad 71 rokov, ktorá bola vo výskume zastúpená 2 ženami.

Významnú úlohu pri budovaní aktívneho občianstva zohráva vzdelanie obyvateľov. Práve prostredníctvom vzdelávacieho systému sa môže podporovať rozširovanie povedomia o európskom či národnom občianstve a ľudských právach.

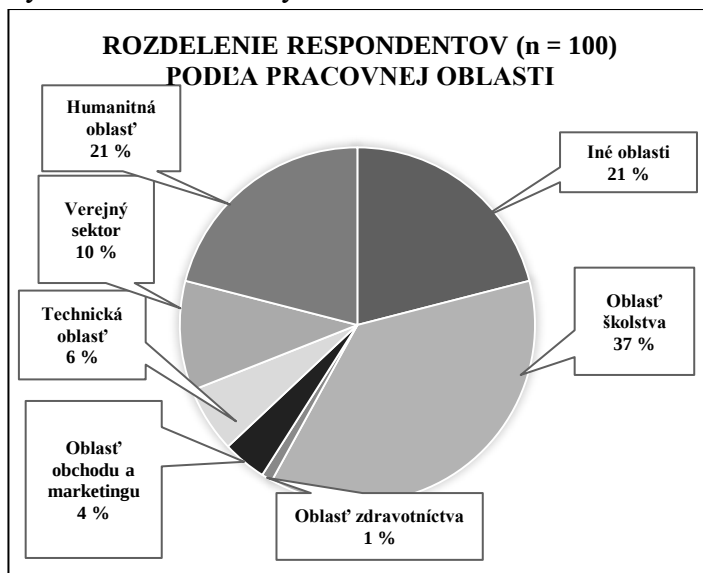

Graf 2 Vzdelanostná štruktúra respondentov (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Vysokoškolsky vzdelaní respondenti (až 76 % opýtaných) tvorili najväčšiu časť prieskumu (graf 2). Tento výsledok reflektuje fakt, že prieskum zaznamenal najväčší dosah práve v tejto vzdelanostnej skupine. Ako však zisťujeme z národných štatistík vzdelanostnej štruktúry, najčastejšie dosiahnuté vzdelanie obyvateľov Slovenska je stredoškolské (približne 60 % Slovákov má dosiahnuté len stredoškolské vzdelanie). V nami

realizovanom prieskume túto časť obyvateľstva zastupuje 24 respondentov, bez zastúpenia ostali skupiny obyvateľov so základným vzdelaním alebo bez vzdelania.

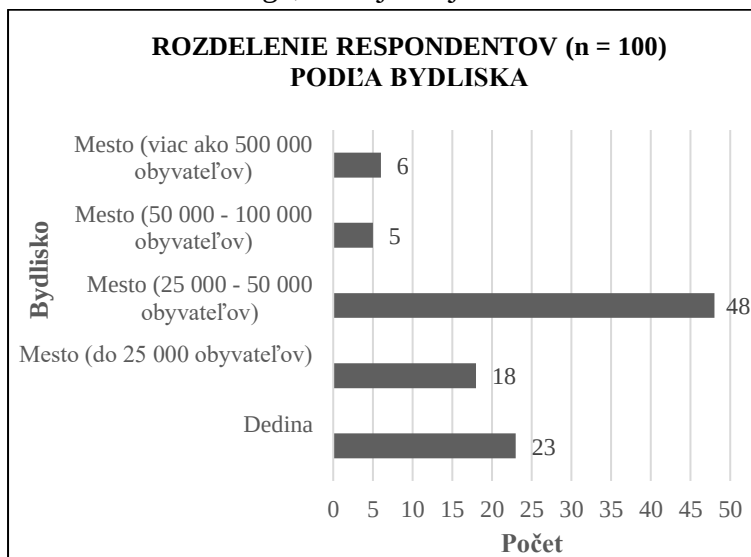

Graf 3 Pracovná oblasť pôsobenia respondentov (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

V kontexte vzdelanostnej štruktúry uvádzame aj pracovnú oblasť pôsobenia respondentov (graf 3). V oblasti humanitných vied a vzdelávania je zamestnaná viac ako polovica respondentov, 21 % respondentov pracuje v iných oblastiach, ako napríklad cestovný ruch, gastronómia, sociálne služby a i. V prieskume sú

zastúpené skupiny pracujúce v oblasti technických vied, obchodu a marketingu, ako aj verejného sektora.

Graf 4 Rozdelenie respondentov podľa bydliska

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Dôležitým parametrom je aj regionálna príslušnosť a bydlisko respondentov. Základným predpokladom rozvoja aktívneho občianstva je jednotlivec chápaný ako člen rodiny, komunity, štátu a európskeho priestoru. Predpokladáme, že komunita obklopujúca jednotlivca je jedným zo socio-ekonomických faktorov, ktorý môže mať význam na formovanie aktivizmu občanov.

Podľa bydliska (graf 4) môžeme pozorovať, že najviac respondentov býva v malých mestách s počtom do 50 000 obyvateľov. Tu vnímame potenciál na rast aktivity zo strany občanov, ktorí vnímajú potreby a zapájajú sa do diania komunity (napr. mesta, obce, dediny a i.). Výsledok rovnako odzrkadľuje nízky počet veľkých miest na Slovensku. Všetci respondenti, ktorí uvádzajú, že bývajú v meste nad 500 000 obyvateľov, pochádzajú z Bratislavského kraja.

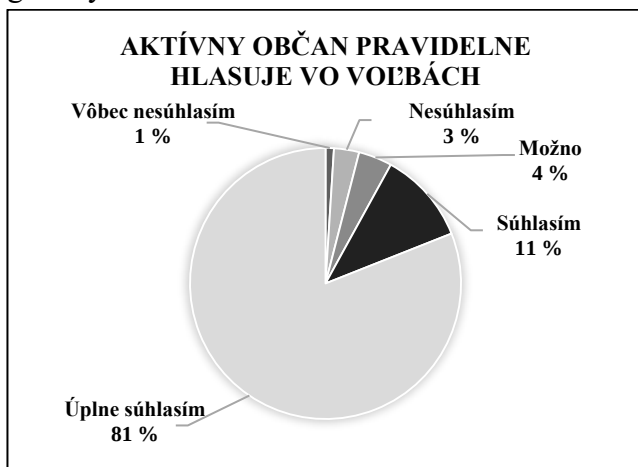
2.1 Aktívny občan a občianska angažovanosť

V úvode prieskumu venujeme pozornosť úlohe aktívneho občana v spoločnosti. Pod pojmom aktívny občan sa rozumie človek, ktorý je schopný kriticky myslieť, pýtať sa, obhajovať a prezentovať sa, ako aj získavať relevantné informácie a podľa nich konať. Medzi jeho charakteristické postoje patrí záujem o spoločensko-politické dianie, kultúrne povedomie, zodpovednosť a otvorenosť k aktívnej účasti na diani v spoločnosti¹⁷.

Občiansku angažovanosť môžeme vnímať v dvoch úrovniach. Prvá úroveň hodnotí účasť na politickom živote (voľby a platenie daní), pričom druhá úroveň sa zameriava na účasť na komunitnom živote (kolektívna kooperácia). Prvá otázka prieskumu preto pozostávala práve z kombinácií týchto dvoch úrovní

¹⁷ Pecníková, 2017

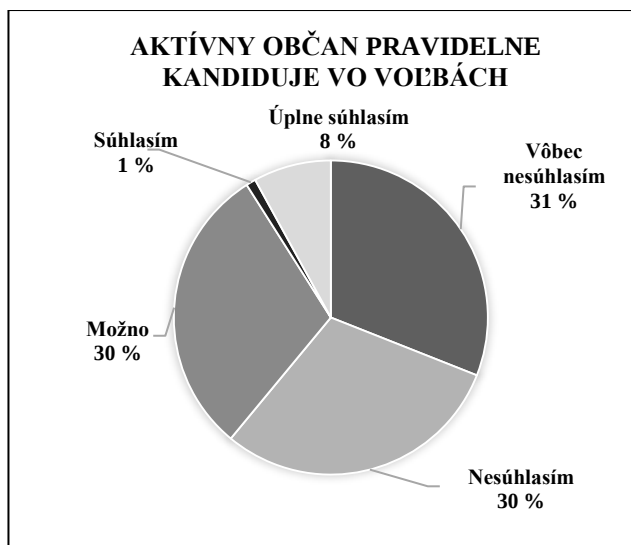
a následne bola bližšie špecifikovaná viacerými marginálnymi otázkami.

Graf 5 Úloha aktívneho občana: hlasovanie vo voľbách (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Až 92 % respondentov súhlasí alebo úplne súhlasí s tvrdením, že aktívny občan pravidelne hlasuje vo voľbách (graf 5). Avšak, len 9 % respondentov označilo možnosť, že úlohou aktívneho občana je aj pravidelne kandidovať vo voľbách (graf 6). Podľa vyjadrenia respondentov 90 % opýtaných nekandidovalo a v budúcnosti sa nechystá kandidovať vo voľbách.

Graf 6 Úloha aktívneho občana: kandidatúra vo voľbách (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Iba 5 % opýtaných sa v budúcnosti pripravuje kandidovať, pričom ide predovšetkým o obyvateľov v mladšom produktívnom veku 21 – 40 rokov. Ako preukázali výsledky, 1 žena a 4 muži (všetci z kategórie 41 – 60 rokov) majú skúsenosť s kandidatúrou v komunálnych, ako aj parlamentných voľbách.

S občianskou angažovanosťou súvisí aj podieľanie sa na komunitnom živote, potrebách spoločnosti, zodpovednosťou a budovaním dôvery u občanov. Občianska participácia sa považuje za základný

prejav aktívneho občianstva. V súčasnosti poskytuje veľký priestor na realizáciu občanov tretí sektor.

Tretí sektor je charakteristický neziskovosťou a jeho cieľom je plnenie vopred stanoveného cieľa. Tretí sektor poskytuje formálny, inštitucionalizovaný, neziskový a dobrovoľný priestor na pôsobenie inštitúcií, ako aj na aktivity občanov¹⁸ (napr. Červený kríž).

Formálny a inštitucionalizovaný charakter aktivít je odlišný od zapájania sa do neformálnych miestnych aktivít. Neformálne miestne aktivity často súvisia s potrebou určitej komunity (napr. zber odpadkov na sídlisku) a impulz na ich výkon pochádza od členov komunity. V oboch prípadoch sa stretávame s dobrovoľníctvom, ktoré je prejavom aktívneho občianstva.

Uvedené členenie sme zohľadnili aj pri tvorbe prieskumu. Z výsledkov (graf 7) zistujeme, že 38 % respondentov (prevažne mužov vo veku 31 – 50 rokov) sa nevedelo priamo vyjadriť, či považujú angažovanie sa v mimovládnych organizáciách za prejav aktívneho občianstva a 23 % respondentov nepokladá, resp. úplne nesúhlasí s názorom, že táto aktivita je prejavom aktívneho občianstva.

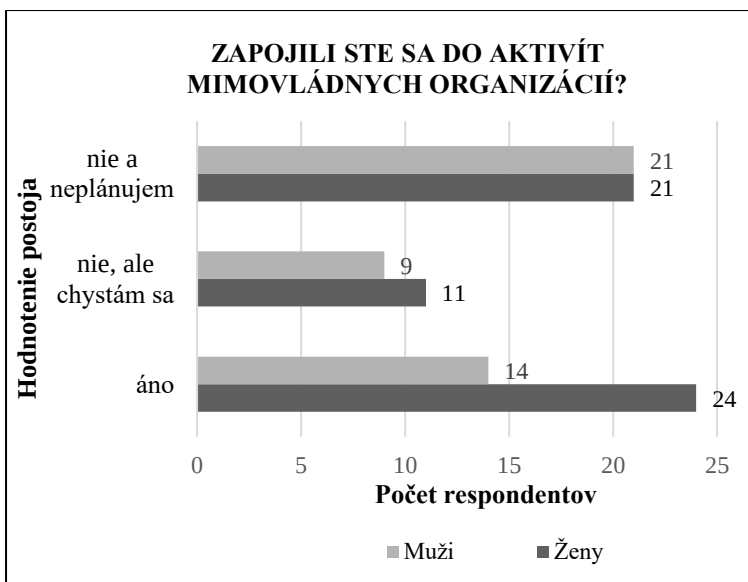
¹⁸ Pecníková, 2017

Graf 7 Úloha aktívneho občana: zapájanie sa do aktivít mimovládnych organizácií (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Tento výsledok sa prejavil aj v hodnotení postoja (graf 8), kde 42 % opýtaných sa nezapája a ani neplánuje zapojiť sa do mimovládnych aktivít. Konštatujeme, že tento výsledok reflektuje postoj slovenskej spoločnosti k mimovládnym organizáciám, ktoré ovplyvňujú viaceré faktory, ako napr. to, že sú často politicky a mediálne znevažované.

Graf 8 Postoje respondentov (n = 100) k zapájaniu sa do aktivít mimovládnych organizácií

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Pozitívne však hodnotíme, že v budúcnosti má 20 % respondentov záujem zapojiť sa do činnosti tretieho sektora a 24 žien a 14 mužov už má skúsenosť s prácou pre mimovládne organizácie, pričom väčšina je v staršom produktívnom veku (41 – 50 rokov).

Pri hlbšej analýze zistujeme, že ide najčastejšie o prácu pre občianske združenia (napr. OZ Mladí v umení, Klub detskej nádeje, Zelená škola, OZ Živica, Strom života a i.), účasť na nadáciách a zbierkach (napr. nadácia Zdravé mesto, vyberanie príspevkov počas Dňa

narcisov, pomoc pre útulky a i.), ako aj práca pre zvolenú komunitu (napr. vedúci detského tábora, práca pre združenie mladých Rómov, dobrovoľníctvo v medzinárodnej študentskej organizácii, organizácia environmentálneho podujatia, účasť na zasadnutiach mestského zastupiteľstva a i.).

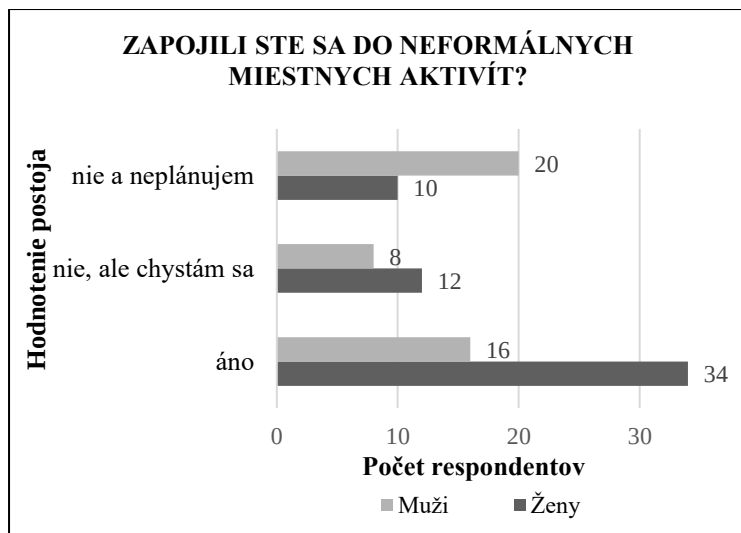

Graf 9 Úloha aktívneho občana: zapájanie sa do aktivít neformálnych miestnych organizácií (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

V prípade zapájania sa do neformálnych miestnych aktivít (graf 9) sme zaznamenali, že 60 % respondentov, najmä vo veku 41 – 60 rokov, považuje túto formu za prejav aktívneho občianstva, 30 % respondentov sa nevedelo jednoznačne vyjadriť

a len 10 % (prevažne muži vo veku 21 – 40 rokov) nepokladá zapájanie sa do týchto aktivít za prejav aktívneho občianstva.

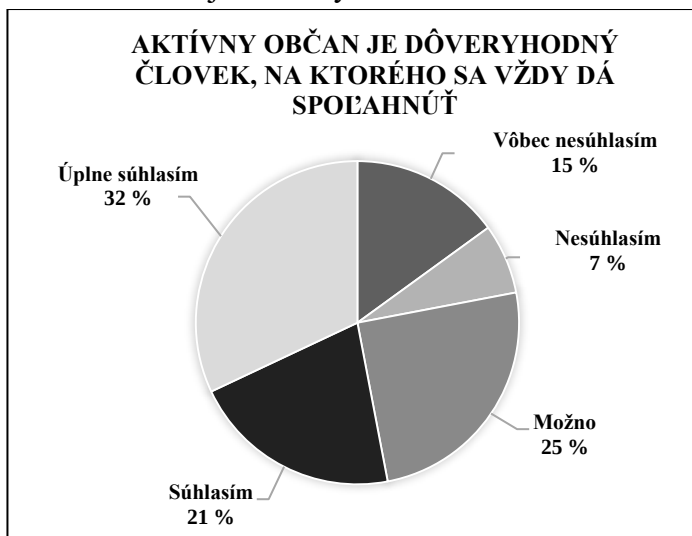

Graf 10 Postoje respondentov k zapájaniu sa do neformálnych miestnych aktivít

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Z hodnotenia postojov (graf 10) môžeme konštatovať, že 39 % respondentov v produktívnom a seniorskom veku a len 11 % respondentov vo veku do 30 rokov má reálnu skúsenosť s neformálnymi miestnymi aktivitami, ktoré zahŕňajú napríklad susedské brigády, upratovanie parkov a blízkeho okolia, cirkevné aktivity, stráženie detí, podpisovanie petície proti uzávere materskej školy a i. Tieto výsledky nás privádzajú

k záveru, že respondenti preferujú zapájanie sa do miestnych neformálnych aktivít, ktoré vedú k napĺňaniu potrieb ich blízkej komunity.

Graf 11 Úloha aktívneho občana: dôveryhodnosť u ostatných členov spoločnosti (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Pri skúmaní vnímania aktívneho občana z pohľadu slovenskej spoločnosti sa zameriavame aj na hodnotové princípy. V širších súvislostiach pod pojmom aktívny občan chápeme osobu, ktorá vzbudzuje dôveru, je spoľahlivá pre členov komunity a predstavuje kladné spoločenské hodnoty.

Ako preukazujú výsledky prieskumu (graf 11), až 32 % opýtaných plne súhlasí a 21 % súhlasí s tým, že

aktívny občan by mal predstavovať tieto vlastnosti a byť dôveryhodným pre ostatných členov spoločnosti.

Podľa uvedených zistení konštatujeme, že definíciu aktívneho občana sa podarilo overiť v praxi. Na základe získaných odpovedí sme vytvorili profil slovenského aktívneho občana, ktorý prezentuje obrázok 1.

Obrázok 1 Profil slovenského aktívneho občana
zostavený na základe odpovedí respondentov
Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Slovenský aktívny občan je na základe odpovedí hodnotený ako dôveryhodný občan ženského pohlavia v produktívnom veku (31 – 60 rokov), ktorý má záujem o spoločensko-politické dianie, čo sa preukazuje v účasti na voľbách, avšak osobne sa nezapája do politického diania svojou kandidatúrou. Ak by prestúpil pred voľbu, či bude svoju aktivitu vykonávať v mimovládnej organizácii alebo podporou neformálnych miestnych aktivít, je pravdepodobné, že neostane nečinný, ale zvolí prácu pre blízku (lokálnu) komunitu, ktorú pozná.

Na základe najčastejších odpovedí konštatujeme, že svoju činnosť by vykonával v environmentálnej oblasti ako napríklad úprava a čistenie zelene, angažoval by sa v rozvoji komunitného života alebo vo verejnom záujme.

2.2 Sociálna integrácia v miestnej komunite

V sérii odpovedí na ďalšie otázky sa zameriavame na sociálnu integráciu v miestnej komunite a jej zmeny počas 15 rokov. Pojem miestna komunita¹⁹ sa často používa na označenie diskkrétnej sociálnej entity, ktorej členovia majú bydlisko v rámci obmedzeného geografického priestoru a majú motiváciu a záujmy týkajúce sa správy spoločného územia.

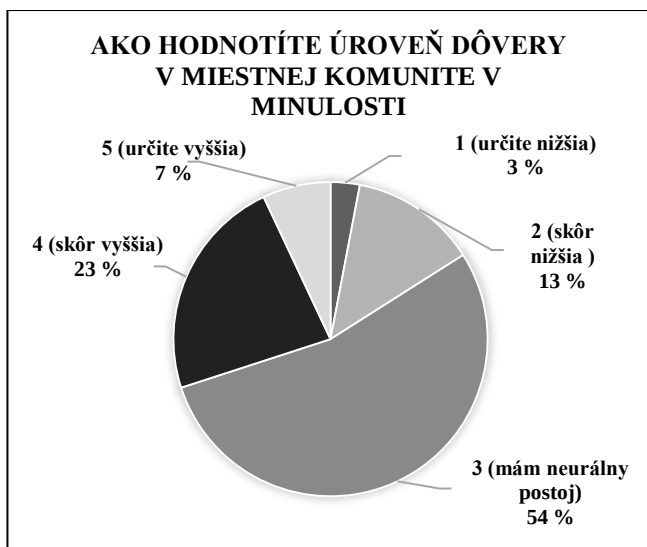
Sociálna integrácia v miestnej komunite prispieva k rozvoju bydliska, jeho blízkeho okolia a v sekundárnom zmysle aj k rozvoju štátu. Ako príklad prejavu sociálnej

¹⁹ McLain – Jones, 1997

integrácie v miestnej komunite môžeme pokladať za základanie komunitných centier a klubov, budovanie komunitných záhrad a relaxačných zón na trávenie voľného času, angažovanie sa na správe mesta alebo obce, a i. Môžeme predpokladať, že ak existuje vysoká miera sociálnej integrácie v miestnej komunite, bude existovať aj na národnej úrovni.

Medziľudské vzťahy zohrávajú dôležitú úlohu sociálnej integrácie v miestnej komunite. Práve vnímanie dôvery v miestnej komunite považujeme za významný faktor a ťažisko integrovanej spoločnosti. Z tohto dôvodu sme zisťovali, ako vnímajú občania úroveň dôvery vo svojej komunite a či sa táto úroveň v priebehu posledných 30 rokov podľa ich názoru zmenila.

Z hľadiska budovania dôvery v miestnej komunite 30 % respondentov uvádza, že dôvera v miestnej komunite sa podľa ich názoru zvýšila (graf 12), naopak 16 % respondentov, prevažne vo veku 41 – 60 rokov, uviedlo, že dôvera v miestnej komunite je skôr alebo určite nižšia v porovnaní s minulosťou.

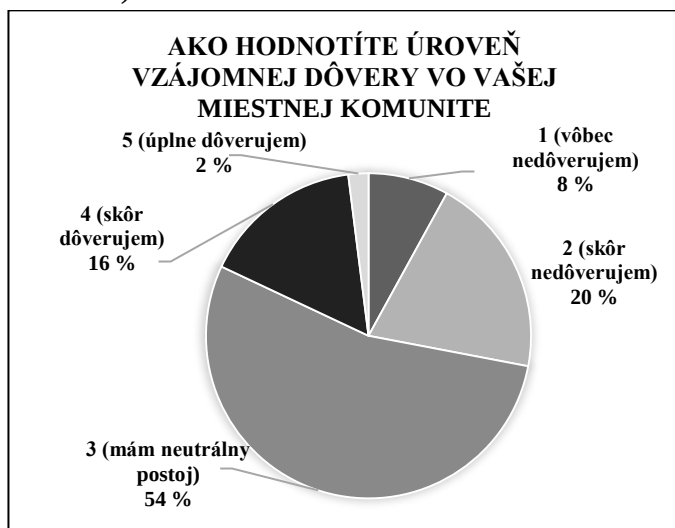
**Graf 12 Sociálna integrácia v miestnej komunite:
hodnotenie dôvery v minulosti (v percentách)**

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Majoritná časť respondentov sa však k otázke nevedela jednoznačne vyjadriť. Za hlavný dôvod tohto výsledku považujeme vek respondentov (15 – 40 rokov), ktorí nemajú priamu skúsenosť siahajúcu pred rok 1989. Uvedené nám potvrdil vo svojej odpovedi aj respondent (muž, 15 – 20 rokov), ktorý uvádza, že nežil v predrevolučnej dobe a posudzuje len na základe sprostredkovaných informácií od staršej generácie.

Z výsledkov mapujúcich súčasné vnímanie dôvery (graf 13) môžeme konštatovať opätovne, že majorita 54 % opýtaných má neutrálny postoj. Za zaujímavé

považujeme, že až 28 % (z toho 60,7 % tvoria muži) skôr nedôveruje alebo úplne nedôveruje svojej miestnej komunite. Pri hľadaní príčiny tohto výsledku zisťujeme, že najčastejším dôvodom je neplnenie dohôd a prisľubov zo strany volených zástupcov, či už na lokálnej úrovni (mestskí poslanci) alebo na celoštátnej úrovni (poslanci parlamentu).

Graf 13 Sociálna integrácia v miestnej komunite: hodnotenie dôvery v súčasnosti (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Z hodnotenia vyplýva, že dôvera v miestnu komunitu u obyvateľov vo veku 41 – 60 rokov počas 30 rokov poklesla. Zásadný je aj prístup obyvateľov v mladšom produktívnom veku, ktorí napriek absencii

skúseností z minulosti nemajú úplnú dôveru v miestnu komunitu a zastávajú prevažne neutrálny postoj.

Na základe realizovaného prieskumu sa sociálna integrácia mapovaná prostredníctvom vnímania dôvery v miestnej komunite priamo nepotvrdila, pričom výrazný vplyv na vnímanie dôvery má práve politické dianie na lokálnej a celonárodnej úrovni.

2.3 Hodnotenie porevolučných zmien z hľadiska individuálnej, lokálnej a národnej perspektívy

Zmena politického režimu po roku 1989 mala vplyv na viaceré dimenzie spoločenského života. Transformačné procesy prechodu z centrálne riadeného na trhovo orientované smerovanie ekonomiky ovplyvnilo všetky úrovne riadenia štátu, ako aj osobný život jednotlivca.

Pre monitorovanie súčasného vývoja spoločnosti a občianskeho aktivizmu považujeme za potrebné venovať pozornosť aj tejto výraznej zmene, ktorá nastala na Slovensku pred 30 rokmi z dôvodu, že veľká časť populácie porovnáva moderné zmeny v politicko-spoločenskom dianí práve s predrevolučným obdobím.

V prieskume využívame tri pohľady na monitorovanie spoločenských zmien. Individuálna perspektíva nám ponúka pohľad na zmeny, ktoré sa udiali v osobnom živote jednotlivca a ovplyvnili jeho rutinný život. Cez prizmu lokálnej perspektívy zisťujeme, ako sa zmenila miestna komunita a medziľudské vzťahy.

Národná perspektíva nám poskytuje pohľad na celospoločenské zmeny a naladenie spoločnosti.

Graf 14 Hodnotenie zmien po roku 1989: individuálna perspektíva (v percentách)

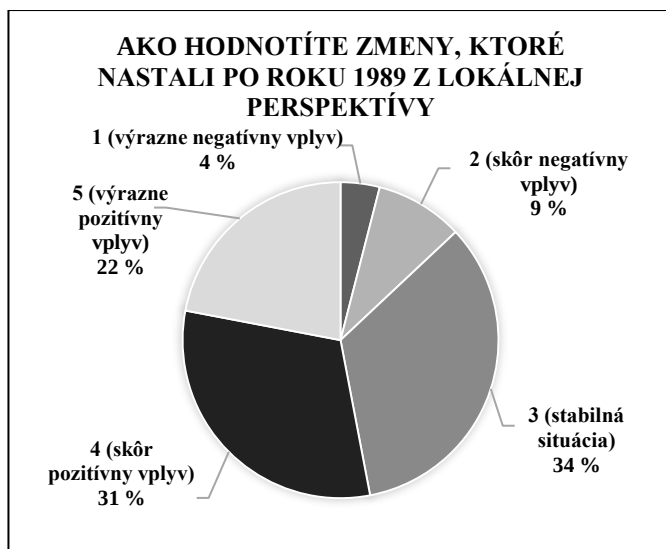
Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Zisťujeme, že 64 % respondentov najčastejšie vo veku 30 – 50 rokov vplyv zmeny po roku 1989 hodnotí skôr až výrazne pozitívne (graf 14). Z odpovedí vyplýva, že osobný život jednotlivcov najviac pozitívne ovplyvnila možnosť voľne cestovať, študovať na vysokej škole podľa vlastného výberu a z hľadiska vplyvu na rutinný život respondenti uvádzajú výrazný vplyv západnej kultúry, rozšírenie ponuky tovarov v obchodoch, nové módné trendy, rozšírenie programov v televízii a i.

25 % respondentov vo veku 15 – 40 rokov uviedlo, že situáciu vnímajú stabilne z dôvodu, že v predrevolučnom období boli vo veľmi mladom veku, resp. toto obdobie nezažili, preto nevedia subjektívne ohodnotiť zmeny.

Len 11 % respondentov (najviac vo veku 51 – 60 rokov) vníma obdobie zmeny po roku 1989 skôr negatívne až výrazne negatívne. Z individuálnych odpovedí vyplýva, že najviac túto skupinu ovplyvnila strata práce spojená so zmenou a zánikom viacerých podnikov, neistota spojená so zmenami a prispôbením sa na nový systém, ktorú pociťovali najmä starší obyvatelia.

Z hľadiska hodnotenia rutinného života respondenti uviedli, že došlo k strate kvality importovaných tovarov, výrazne vzrástol vplyv nedôveryhodných podnikateľov a vznikla jazyková bariéra – zmena orientácie svetového jazyka z ruského na anglický jazyk.

Graf 15 Hodnotenie zmien po roku 1989: lokálna perspektíva (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Vplyv na miestnu komunitu a medziľudské vzťahy (graf 15) hodnotí skôr až výrazne pozitívne 53 % respondentov, z toho 41,5 % vo veku 15 – 40 rokov a všetci oslovení respondenti z vekovej skupiny nad 71 rokov.

Práve respondenti v dôchodkovom veku najčastejšie uvádzajú ako pozitívnu zmenu náboženskú slobodu a prehĺbenie vzťahov v cirkevnej komunite (napr. cirkevné podujatia, účasť na svätých pútiach a i.). 34 % respondentov, prevažne žien vo veku 21 – 30 rokov uvádza, že situáciu vnímajú stabilne.

Celkovo 20 žien a 11 mužov uviedlo, že zmeny vnímajú skôr pozitívne. Hlavne z dôvodu, že dochádza k rozvoju miest a obcí, obyvatelia majú možnosť kandidovať do mestského zastupiteľstva bez povinnosti účasti v určenej politickej strane a z hľadiska medziľudských vzťahov sa vytvárajú občianske združenia a kluby, ktoré zlučujú obyvateľov s rovnakými záľubami (napr. ÚĽUV, Strom života, Klub dôchodcov a i.).

Naopak, skôr negatívne až výrazne negatívne hodnotí zmeny 13 % respondentov (najviac muži vo veku 31 – 40 rokov). Ako dôvody uvádzajú, že dochádza ku chátraniu a znehodnocovaniu budov, ktoré boli postavené počas predrevolučného obdobia (napr. kúpeľné domy, kaštiele a zámky, priemyselné budovy a továrne a i.). Pri hodnotení medziľudských vzťahov uvádzajú, že po roku 1989 sa zvýšila kriminalita a znížila sa dôvera medzi obyvateľmi.

Rozsiahlejšie hodnotenie situácie sprostredkujeme prostredníctvom reakcie respondenta (muž, 41 – 50 rokov), ktorý uvádza:

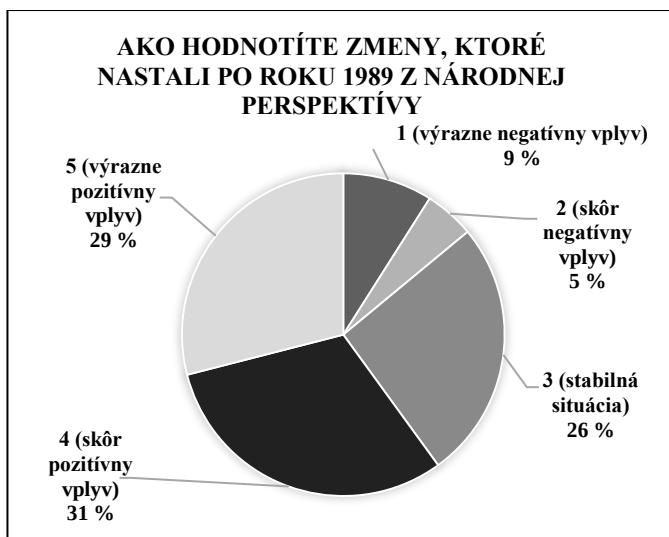
„Slovensko je mierne nadpriemerná postkomunistická krajina, našimi najväčšími brzdami a hrozbami je to, že takmer nikdy neprebehla ‚celonárodná‘ reflexia a liečenie záŕaží minulosti (turecké vpády, maďarizácia, fašizmus, komunizmus, a i.). Neistota vlastnou identitou nám uberá odvahu vysporiadať sa s krivdami a ranami minulosti, ktoré sa prelievajú do súčasnosti. Zároveň je tu množstvo

pozitívnych vplyvov a trendov, najmä v mladších generáciách. Väčšina sa hodnotovo cíti byť príslušná západným demokraciám, humanizmu a racionalizmu, ale iba menšina je si vedomá toho, že pre ich rozvoj a udržanie je potrebné niečo robiť a robí to.

Väčšina sa nechce meniť, rozvíjať ani pracovať na sebe. Hodnoty ako tradícia, národ, rodina, sa preto často podávajú v pokrivenej, romanticko-nereálnej podobe, následkom čoho sú namiesto zdroja našej energie a hrdosti skôr ich brzdou.

Väčšina ľudí si neuvedomuje, že tieto javy sú nielen prejavom nevyriešenej minulosti, ale aj moci súčasných nedemokratických praktík, korupcie a organizovaného zločinu.“

Posledný pohľad skúmania zmien sprostredkujeme prostredníctvom národnej perspektívy. Národnú perspektívu môžeme vnímať aj ako najširšie spektrum, ktoré zahŕňa predchádzajúce dve perspektívy a vytvára celkový pohľad na zmeny po roku 1989 v krajine.

Graf 16 Hodnotenie zmien po roku 1989: národná perspektíva (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Respondenti potvrdili svojou odpoveďou predchádzajúce výsledky (graf 16). Pozorujeme, že 60 % považuje vplyv revolučných zmien za pozitívny až výrazne pozitívny. Odpovede sumarizujú predchádzajúce závery, respondenti uvádzajú, že najväčším prínosom je nastolenie demokracie v krajine, rozšírenie spektra politických strán, možnosť voľby a všeobecná sloboda v konaní. 26 % respondentov prevažne vo veku 15 – 40 rokov označilo, že zmeny vnímajú stabilne, no napriek tomu uviedli, že viaceré politické rozhodnutia

mohli podľa ich názoru prebiehať inak, resp. byť včas zastavené, čo by prospelo budúcemu vývoju Slovenska.

Negatívny vplyv zmien vníma 14 respondentov, z toho 57,2 % tvoria muži. Ako výrazne negatívny vplyv zmien uviedli nárast korupcie na najvyšších úrovniach vládnej moci, klientelizmus a rozmach mafie, nedostatočnú ekonomickú transformáciu krajiny, slabé budovanie infraštruktúry, úpadok rezortov zdravotníctva a školstva, neefektívne hospodárenie a i.

Z hľadiska hodnotenia nálady v spoločnosti sa respondenti prevažne zhodujú v názore, že v 90. rokoch nastalo veľké sklamanie voči očakávaniam z prísľubov, ktoré boli prezentované pred nežnou revolúciou. Avšak zmena systému riadenia štátu bola potrebná.

Vnímanie potreby zmeny považujeme za dôležitý impulz, ktorý nastal v slovenskej spoločnosti a rovnako za prejav aktívneho občianstva. Pre upresnenie opätovne stručne priblížujeme časť definície aktívneho občana, ktorá uvádza, že aktívny občan je schopný kriticky myslieť, zaujíma sa o spoločensko-politické dianie, kultúrne povedomie a zúčastňuje sa na politickom a komunitnom živote formou verejnej voľby, platením daní a kolektívnou kooperáciou.

Práve kritické myslenie, ktoré vnímalo nedostatky vtedajšieho spoločensko-politického diania, čo v spojitosti s kolektívnou kooperáciou komunity boli základným kameňom a príčinou úspechu nežnej revolúcie. Na základe uvedeného preto mapujeme, ako

respondenti v zmysle aktívnych občanov vnímajú tento úspech prostredníctvom štyroch marginálnych otázok.

Z výsledkov zisťujeme pozitívne vnímanie zmien, ktoré nastali po roku 1989. 49 % respondentov považuje priebeh revolučného a porevolučného diania za symbol národnej múdrosti a uzmierenia a 46 % respondentov skôr až úplne súhlasí s tvrdením, že ide o príklad demokratických praktík v krajine. Pozoruhodné je zistenie, že 24 % respondentov považuje rokovania okrúhleho stola, ktoré nastali pri zmene režimu a neskôr z dôvodu rozdelenia Československa, za dohodu mocných za chrbtom obyčajných ľudí a 18 % respondentov (prevažne žien vo veku 51 – 60 rokov) dokonca tieto zmeny považuje za národnú zradu.

Zvýšenú pozornosť venujeme aj postoju respondentov (opätovne prevažne žien), ktorí nezaujali jednoznačné stanovisko. Kým pri otázke, či opýtaní považujú zmeny po roku 1989 za symbol národnej múdrosti a uzmierenia, zaujalo neutrálny postoj až 39 % respondentov, pri otázke či ide o národnú zradu, tento postoj zastáva už len 14 % respondentov.

Zo zozbieraných odpovedí vieme identifikovať ich správanie. Teda, pri označení zmien pozitívne títo respondenti zaujali odmeranejší postoj, naopak pri označení zmien za negatívne, vyjadrili svoj skôr až úplný nesúhlas. Napriek viacerým faktorom, ktoré ovplyvnili respondentov pri označení odpovedí (napr. nízky vek, nevedomosť o spoločensko-politickej situácii v danom

období a i.), môžeme opätovne tvrdiť, že porevolučné zmeny sú aj z pohľadu aktívneho občana vnímané pozitívne.

2.4 Členstvo v Európskej únii z pohľadu slovenskej spoločnosti

Cieľom európskeho aktívneho občianstva je poskytovať príležitosti obyvateľom na zúčastňovanie sa na verejnom živote v lokálnom a európskom kontexte, obohacovať občanov o kultúrnu diverzitu a rozvíjať európsku identitu založenú na hodnotách, kultúre a histórii.²⁰

Práve z dôvodu, že ciele európskeho aktívneho občianstva sú postavené pomerne široko a zahŕňajú mnohé oblasti, vo výskume sme rozdelili toto chápanie na individuálnu, lokálnu a národnú perspektívu, rovnako ako v predchádzajúcom texte, pričom sa snažíme zachytiť zmenu jednotlivých perspektív po vstupe Slovenska do Európskej únie.

Pre stručné priblíženie sociálno-ekonomickej situácie uvádzame, že pri vstupe Slovenska medzi členské štáty v roku 2004 prebiehala celospoločenská diskusia, ktorá sa zavŕšila demokratickým referendum obyvateľov Slovenska, ktoré o vstupe rozhodlo v nadpolovičnej väčšine. Dôvera a očakávania slovenskej verejnosti voči európskym inštitúciám boli veľké napriek rozsiahlej

²⁰ Pecníková, 2017

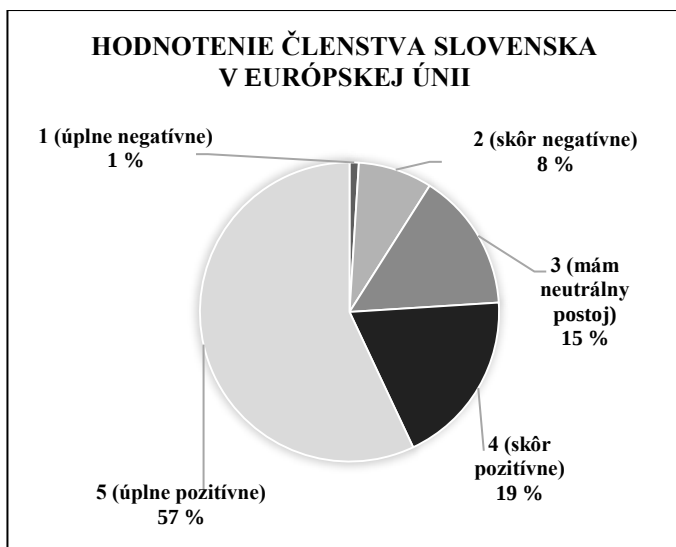
nevedomosti o kompetenciách a činnosti európskych inštitúcií²¹.

Z ekonomického pohľadu vstup Slovenska medzi členské štáty znamenal aj výrazný ekonomický posun krajiny, keď sa hrubý domáci produkt od vstupu zvýšil priemerne o 1,67 p. b. ročne do roku 2016. Taktiež zjednotený trh priniesol voľnosť pohybu osôb a kapitálu, čo priviedlo zahraničných investorov na naše územie. Dôsledkom bol nárast pracovných príležitostí pre obyvateľov, ako aj rast priemernej mzdy v národnom hospodárstve.

2.4.1 Individuálna perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie

Na začiatku skúmania individuálnej perspektívy sme respondentom položili niekoľko jednoduchých otázok, ktorými monitorujeme ich základné subjektívne nastavenie postoja voči členstvu v Európskej únii a následne zistíme dôvody týchto postojov.

²¹ Alner, 2014

Graf 17 Individuálna perspektíva: zmena po vstupe Slovenska do EÚ (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Z výsledkov zisťujeme (graf 17), že najväčšia časť respondentov vo svojom osobnom živote vníma pozitívne vstup Slovenska do EÚ. Najväčšie zastúpenie v tejto skupine majú respondenti vo veku 31 – 50 rokov, ktorí dosahujú vysokoškolské vzdelanie.

Ako výraznú výhodu približne 50 % respondentov uvádza slobodné cestovanie po Európe, spoznávanie nových zážitkov a cítenie sa ako Európan.

Naopak, najmenej respondenti označili možnosť využitia finančných zdrojov z európskych fondov, čo považujeme za zaujímavý výsledok. Až 48 %

respondentov uviedlo, že pre ich osobný život má prínos zvýšenie profesionálnej kompetencie, najčastejšie ide o respondentov vo veku 41 – 50 rokov pôsobiacich v oblasti školstva a humanitných vied.

Ako negatívnu stránku uvádza 19 % respondentov (najmä vo veku 31 – 40 rokov) migráciu rodinných príbuzných a známych do zahraničia, 18 % (najmä vo veku 21 – 30 rokov) pokles pocitu osobnej bezpečnosti a 13 % (najmä vo veku 51 – 60 rokov) ťažkosti pri hľadaní práce. Tieto odpovede najčastejšie označili respondenti, ktorých bydlisko má do 100 000 obyvateľov a obyvatelia dedín. Z hľadiska pomeru mužov a žien ide o približne rovnaké rozdelenie.

Osvojovanie demokratických a občianskych postojov však nie je len v kompetencii jednotlivca. Jeho názory sa môžu formovať z rôznych smerov. V súčasnom období sme svedkami vzniku anti-EÚ resp. nacionalisticky a pravicovo-populisticky ladených hnutí, ktoré majú vplyv aj na obyvateľov.

Rovnako tak masmédiá, ako aj vzdelávacie inštitúcie vedia svojou činnosťou prispieť k formovaniu určitých postojov jednotlivcov. Ako uvádza jeden z respondentov (muž, 21 – 30 rokov):

„Médiá pretláčajú súkromné názory, nie je o nič väčšia sloboda médií ako pred revolúciou, len sociálne škodlivejší obsah.“

Z tohto dôvodu sme respondentov požiadali o zodpovedanie otázky, aké zdroje ich formujú pri tvorbe občianskych a demokratických postojov.

Z výsledkov zisťujeme, že na respondentov vo vekovej skupine do 30 rokov najčastejšie vplýva rodina a škola. Najmenej sa preukázal vplyv workshopov a školení organizovaných mimovládnyimi organizáciami, ako aj vplyv internetových diskusných fór.

Vo vekovej skupine do 50 rokov respondenti najčastejšie uviedli, že ich postoje ovplyvňuje rodina, vzdelávanie a tradičné médiá, ako sú televízia a tlač. Najmenej označovanou odpoveďou bol aj v tejto skupine vplyv internetových diskusných fór, workshopov, ale aj formovanie postojov na základe vplyvu kolegov. Výsledky vekovej skupiny od 51 – 60 rokov, ako aj nad 61 rokov reflektujú výsledky predchádzajúcich dvoch skupín.

Môžeme konštatovať, že občianske a demokratické postoje sa kreujú v prvom rade pod vplyvom rodiny, známych a v úzkom kruhu blízkych osôb daného jednotlivca. Veľký význam majú aj vzdelávacie inštitúcie, v neposlednom rade sa potvrdil aj vplyv tradičných masmédií.

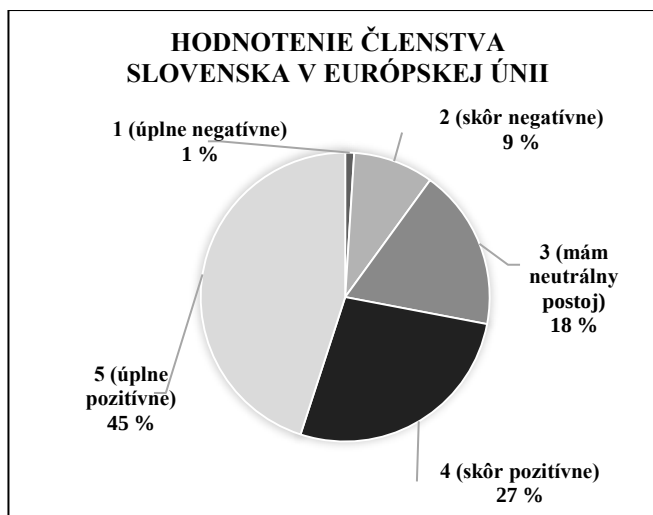
Naopak, výsledky nepreukazujú vplyv fór a diskusií na internete za významný. Najmenší vplyv na oslovených respondentov majú workshopy a školenia organizované mimovládnyimi organizáciami. Pri tomto výsledku sa nám opätovne potvrdzuje nevôľa oslovených

respondentov k aktivitám vyvíjaným práve týmto typom organizácií.

2.4.2 Lokálna perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie

Hodnotenie lokálnej perspektívy nám prináša vedomosť o tom, ako oslovení respondenti hodnotia vývoj svojej komunity po vstupe Slovenska do Európskej únie. Predpokladáme, že zmena v spoločnosti pozitívne vplývala aj na miestne komunity, ktoré mohli práve zjednodušením cezhraničných podmienok začať sieťovať a prepájať svoje aktivity so zahraničím, napr. formou budovania spolupráce partnerských miest. Ďalšou možnosťou je využívanie grantových finančných podpôr na rozvoj miest a zlepšovanie kvality komunitného života.

Upozorňujeme však na faktor, ktorý môže do značnej miery negatívne ovplyvniť výsledky hodnotenia lokálnej perspektívy. Ide o absenciu poznatkov o fungovaní a činnosti miestnych samospráv z pohľadu respondenta. Vplyvom tohto faktora preto zmeny, ktoré sa udiali vo fungovaní komunít, nemusia respondenti pociťovať priamo.

Graf 18 Lokálna perspektíva: zmena po vstupe Slovenska do Európskej únie (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Pri hodnotení lokálnej perspektívy (graf 18) sa nám potvrdilo, že respondenti zmeny, ktoré nastali v ich komunite po vstupe do Európskej únie, vnímajú na 72 % (uvádza 40 žien a 32 mužov) skôr až úplne pozitívne. Ako zisťujeme z odpovedí, 44 žien a 33 mužov vo všetkých vekových kategóriách za najväčšiu výhodu pre miestnu komunitu v kontexte členstva v Európskej únii považuje rozvoj infraštruktúry a väčšiu možnosť sebarealizácie.

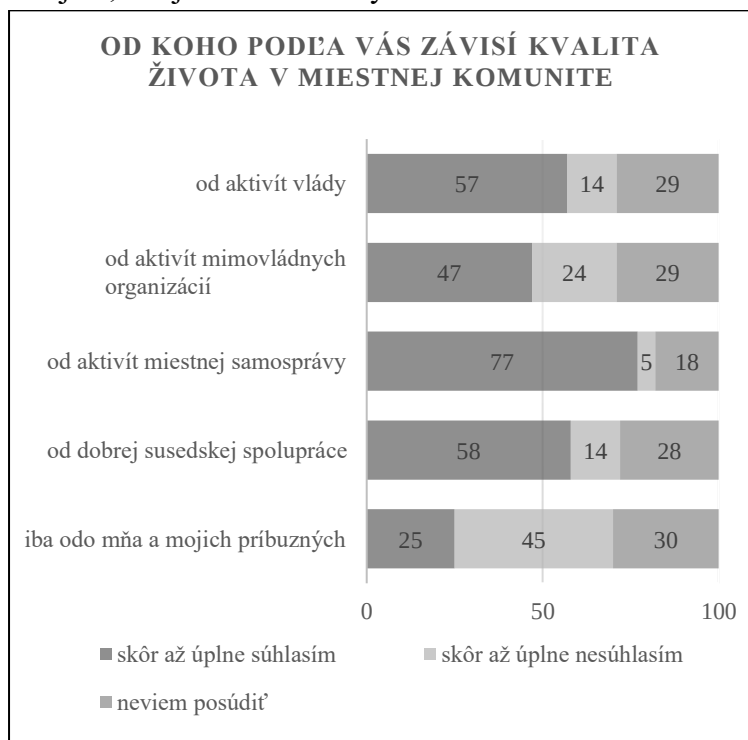
Z hľadiska hrozieb vníma až 42 % respondentov úbytok populácie v dôsledku migrácie za prácou do iných krajín Európskej únie, čo potvrdili aj výsledky skúmania

individuálnej perspektívy. Najviac túto hrozbu označili respondenti vo veku 30 – 50 rokov. Druhou najčastejšou hrozbou je nárast životných nákladov, ktorú vnímajú viac muži ako ženy. Medzi najmenej označované hrozby respondenti zaradili súťaženie o zahraničný kapitál a prílev ľudí z iných kultúr a náboženstiev. Poslednú uvedenú hrozbu označilo len 18 % respondentov, ide prevažne o mužov vo veku 41 – 50 rokov.

Keďže európska stratégia rozvoja ponúka viaceré nástroje na zlepšenie života v miestnych komunitách, nasledujúcimi otázkami sa zameriavame na také oblasti života v miestnej komunite, ktoré sú jej členmi najviac dopytované.

Viac ako 50 % respondentov považuje za nedostatočné možnosti parkovania a nedostatok priestoru na oddych v prírode. Ide prevažne o ženy a respondentov v nižšom produktívnom veku. 27 % respondentov, z toho 7 % v dôchodkovom veku, označilo ako dopytované miesta, kde sa môžu stretávať napr. komunitné centrá. Najmenej dopytované zo strany členov komunity sú náboženské centrá a kostoly (označili len 4 % vo vekovej skupine 50 – 70+ rokov) a výstavba plotov na ochranu pred vstupom neželanými osobami. Tieto výsledky môžu slúžiť správcovi miestnych komunít na to, aby identifikovali svoje nedostatky a vytvorili vhodné stratégie rozvoja v uvedených oblastiach a zlepšili tak kvalitu života v komunite.

Práve posledné uvedené sa spája aj so základným prínosom komunity, ktorým je vytvárať priestor na aktivitu občanov smerom k ovplyvňovaniu spoločnosti a zlepšovaniu kvality života. Práve to nás motivovalo zistiť, či sa zmeny po vstupe Slovenska do Európskej únie odrazili aj na vnímaní kvality života v lokálnej komunite a najmä, kto je iniciátorom týchto zmien.

Graf 19 Lokálna perspektíva: kvalita života v miestnej komunite

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Výsledky zobrazené v grafe 19 nám dávajú jednoznačnú odpoveď. Až 77 % respondentov ako najvýznamnejšieho iniciátora zmien v miestnej komunite vníma miestnu samosprávu. Hlavnou úlohou miestnej samosprávy je zabezpečovať činnosti súvisiace s riadením a reguláciou v spravovanom území a zodpovedať za sociálno-ekonomický rozvoj územia.²²

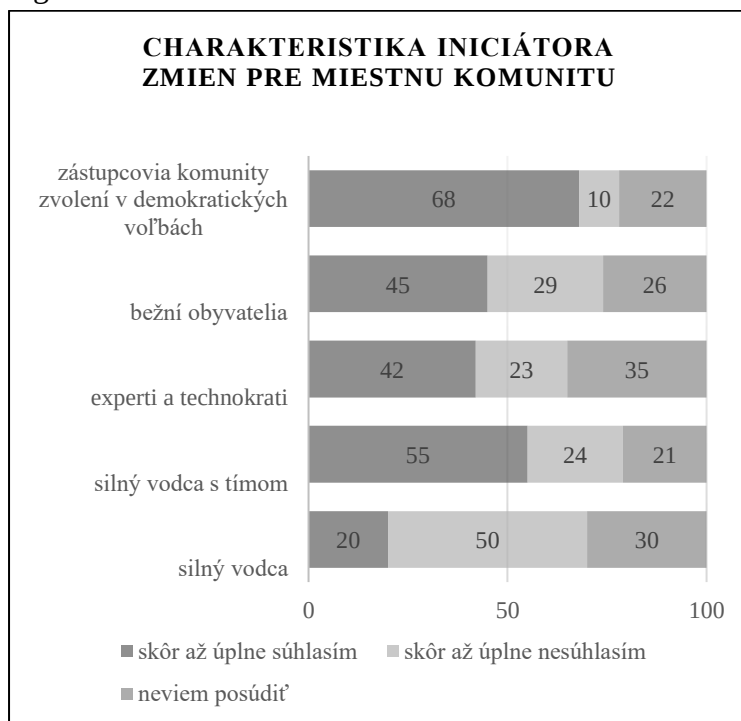
Ide teda o subjekt, ktorý je priamo poverený v rámci prenesenej kompetencie štátu spravovať daný rozsah územia a napĺňať potreby k nemu prislúchajúcej komunity. Ako však uvádza respondent (muž, 31 – 40 rokov), podľa jeho názoru miestne orgány ešte nedozreli na samostatné riadenie. V rámci členských štátov však majú možnosť učiť sa a dodržiavať demokratické pravidlá, postupy, princípy a nastavené zákony. Európska únia je určitou zárukou demokratického rozvoja.

Ako druhého významného iniciátora zmien vnímajú respondenti na miestnej úrovni susedskú spoluprácu a na národnej úrovni aktivity vlády. Naopak, 18 % žien a 12 % mužov najčastejšie vo veku 21 – 30 rokov nesúhlasí s tým, že iniciatíva vychádzajúca z ich konania a konania ich blízkeho okolia môže mať vplyv na zmeny ovplyvňujúce kvalitu života v miestnej komunite.

Spokojný občan je základom pre kvalitný život v komunite. Z tohto dôvodu sme hľadali odpoveď, koho si predstavujú respondenti pod pojmom iniciátor zmien

²² Švantnerová – Kožiak, 2005

a ako by ho charakterizovali. Výsledky zobrazujeme v grafe 20.

**Graf 20 Lokálna perspektíva: charakteristika
iniciátora zmien pre miestnu komunitu**

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Bežní obyvatelia, experti a technokrati ako iniciátori zmien zaznamenali viac ako 40 % pozitívnych ohlasov. V oboch prípadoch prejavili svoj súhlas skôr ženy ako muži. Pričom bežných obyvateľov za iniciátora považujú respondenti vo veku 31

– 50 rokov, expertov a technokratov za iniciátorov vnímajú respondenti vo veku 21 – 30 rokov.

Predpokladáme, že na základe demokratickej praxe 68 % respondentov, najčastejšie žien vo veku 31 – 60 rokov, označilo za iniciátora zmien zástupcov komunity. Silný líder s tímom je druhou, skôr až úplne pozitívne vnímanou odpoveďou, pričom len silný vodca zaznamenal iba 20 % pozitívnych a až 50 % neutrálnych ohlasov. Za dôvod týchto výsledkov považujeme, že autorita vodcu je založená v prvom rade na serióznosti a až následne na prípadnom formálnom postavení v politickej, resp. miestnej organizácii²³. Taktiež každý skutočný vodca sa opiera o tím, ktorý predkladá verejnosti jeho úmysly, čím posilňuje jeho vplyv na spoločenské dianie.

Respondenti sa tiež vo svojich odpovediach vyjadrili nasledovne (žena, 41 – 50 rokov):

„Domnievam sa, že sa nevieme zbaviť závislosti vlastného názoru od názoru nejakého ‚národného hrdinu‘, ktorý nás povedie tam, kam on chce, lebo on to vie najlepšie.“

Podobnú odpoveď uvádza aj respondent (muž, 31 – 40 rokov), ktorý tvrdí, že Slováci stále vzhliadajú k osobnostiam, akými sú napr. bývalí premiéri Mečiar,

²³ Krejčí, 2004

Fico a i. s dôverou a nádejou, že vyriešia ich problémy a budú im pomáhať, čo sa však v reálnom živote nestane.

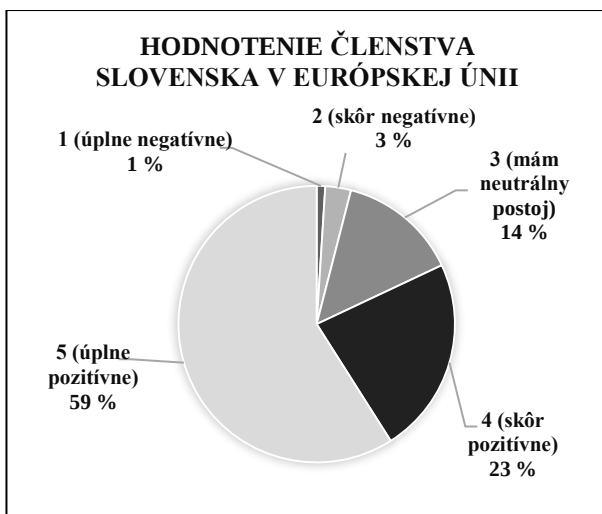
V závere vyjadrujeme súhlas s postojom respondenta, ktorý konštatuje (žena, 21 – 30 rokov):

„Slovensko je mladá krajina, ktorá nemá historickú skúsenosť so samostatným vedením. Z tohto dôvodu napriek demokratickým voľbám často vyhrávajú populistí, ktorí ponúkajú občanom ľahké a rýchle riešenia, ktoré nie sú realizovateľné. Myslím si, že občania by si mali zobrať príklad z historicky starších krajín a dbať najmä na rozvoj svojej komunity.“

Následne sa posúvame k postojom a tendenciám na národnej úrovni.

2.4.3 Národná perspektíva: zmeny slovenskej spoločnosti po vstupe do Európskej únie

Posledná skúmaná perspektíva uzatvára pohľad slovenskej spoločnosti na vnímanie vstupu Slovenska do Európskej únie. Z výsledkov (graf 21) zisťujeme, že respondenti prijali túto zmenu na 82 % skôr až úplne pozitívne. Vzhľadom na porovnanie s ostatnými perspektívami ide o 6 – 10 p. b. lepší výsledok hodnotenia.

Graf 21 Národná perspektíva: hodnotenie členstva Slovenska v Európskej únii (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Rovnako tak pri monitorovaní národnej perspektívy len 12 žien a 2 muži vyjadrili neutrálny postoj. Môžeme konštatovať, že pokiaľ respondenti nevedeli ohodnotiť zmenu z pohľadu individuálnej a lokálnej perspektívy, pri národnej perspektíve túto zmenu vnímajú a hodnotia ju viac pozitívne. Samozrejme, pozornosť sústreďujeme aj na respondentov, ktorí vyjadrili negatívny postoj.

Ako dôvod záporného postoja uvádza respondent (žena, 51 – 60 rokov):

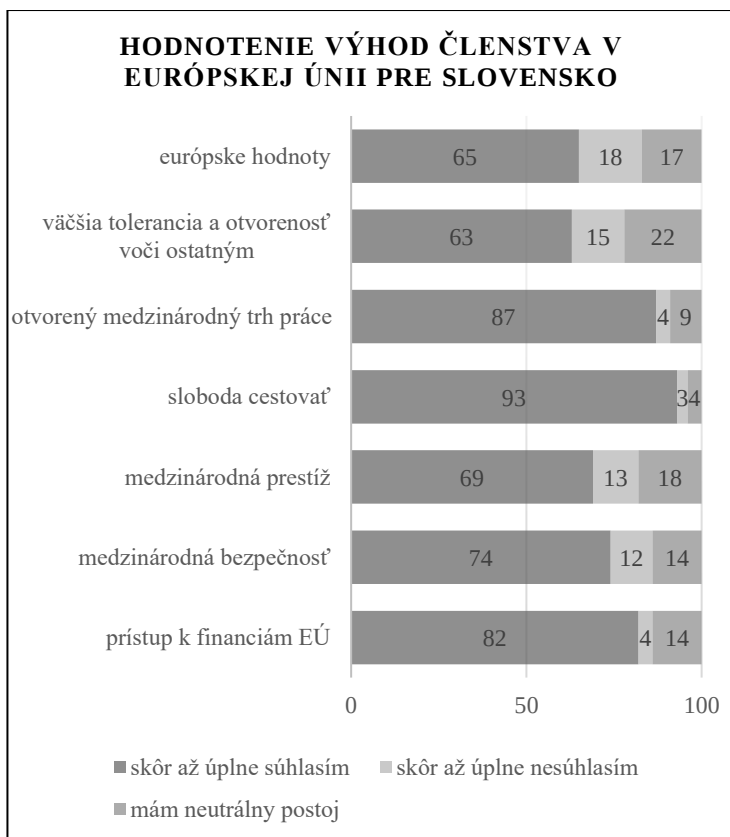
„Nedostatočne vyvinuté a využívané mechanizmy kontroly výkonu politickej moci a narábania s verejnými financiami, úbohá politická kultúra a nízka občianska participácia, nedôvera v možnosť skutočnej zmeny fungovania systému.“

Medzi ďalšie negatíva zmeny spôsobenej vstupom do Únie zaradil respondent (muž, 31 – 40 rokov):

„prebytok nekvalitných potravinárskych výrobkov zo západných krajín Európskej únie dovážaných na slovenský trh.“

Avšak najčastejšie negatívum, ktoré respondenti vo svojich zdôvodneniach uvádzali, je smerované voči politickému vedeniu samotného Slovenska než voči vstupu do Európskej únie.

V prieskume sme tiež respondentom ponúkli možnosť ohodnotiť 7 výhod, ktoré ponúka členstvo v Európskej únii obyvateľom Slovenska (graf 22). Všetky uvedené výhody zaznamenali viac ako 60 % skôr až úplný súhlas respondentov.

Graf 22 Národná perspektíva: hodnotenie výhod pre Slovensko po vstupe do Európskej únie

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Zisťujeme, že všetky skúmané generačné skupiny označili za najdôležitejšiu výhodu slobodu cestovať, otvorenosť medzinárodného trhu práce a prístup k financiám zo zdrojov Európskej únie. Respondent

komentuje výhody vstupu nasledovne (žena, 21 – 30 rokov):

„Vstup do Európskej únie hodnotím pozitívne. Otvorili sa možnosti, na Slovensko sa dostali spoločnosti, ktoré by bez členstva neboli ochotné pôsobiť na Slovensku a ktoré vytvárajú mnohé pracovné miesta. Taktiež sa uplatňuje vo väčšine odvetví viac zdrojové financovanie práve vďaka grantom a fondom európskeho rozpočtu.“

Medzi najvýznamnejšie hrozby zaradili respondenti vo veku 31 – 60 rokov prevahu zahraničného kapitálu a respondenti vo veku do 30 rokov stratu národnej identity.

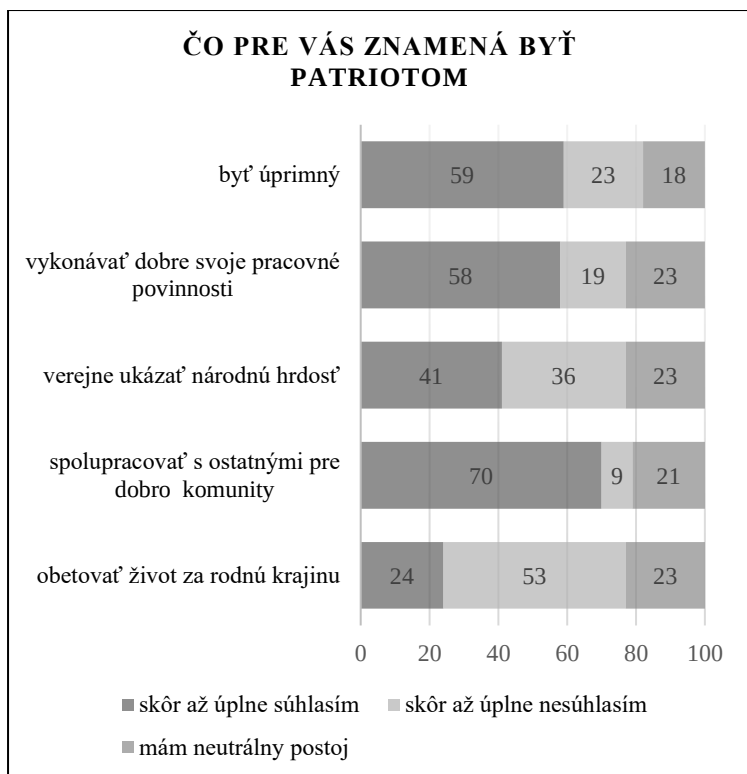
Práve vnímanie straty národnej identity môže byť na jednej strane prediktorom pre posun národného občianstva na nadnárodnú úroveň, v tomto prípade na európsku úroveň, keď dochádza k formovaniu európskej identity a občianstva, ktoré je spojené aj so zárukou práv občana Európskej únie, možnosťou slobodného pohybu v členských štátoch, ako aj právom voliť a byť volený do európskych inštitúcií.

Uvedené vo svojom zdôvodnení reflektuje respondent nasledovne (žena, 41 – 50 rokov):

„Slovensko je súčasťou väčšieho celku, čo má výhody aj nevýhody ako každé členstvo. My sme sa rozhodli dobrovoľne a je na nás, ako s členstvom naložíme. Zatiaľ

však len prijímame a dost' málo dávame. Neuvedomujeme si, že aj my sme oni – aj my sme Európa. A to je dobre.“

Na druhej strane sa domnievame, že mladšia generácia respondentov pokladá európsku identitu za substitút národnej identity, čo môže prehľbiť rast nacionalizmu a patriotizmu v krajine. Dôsledkom je nárast snahy o separáciu členských štátov, nesúhlas s členstvom v medzinárodných organizáciách, ako aj nevôľa s prijímaním rozhodnutí o úprave politík na nadnárodnej úrovni. Práve to nás motivovalo zistiť odpoveď na otázku, ako respondenti vnímajú patriotizmus na Slovensku a ako subjektívne hodnotia pojem byť patriot. Zistené výsledky uvádzame v grafe 23.

Graf 23 Národná perspektíva: charakteristika patriotizmu podľa názoru respondentov

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

V kontexte uvedeného si všímame, že pod pojmom patriot 41 % respondentov, prevažne mužov vo veku 31 – 50 rokov, rozumie verejné prejavy národnej hrdosti. Podiel respondentov do 30 rokov, ktorí s touto charakteristikou skôr až úplne súhlasia, je len na 12 % úrovni. Ženy v mladšom produktívnom veku

označovali prevažne charakteristiku spolupráce s ostatnými pre dobro komunity. Respondenti nad 60 rokov označili najmä úprimnosť ako prejav patriotizmu. Negatívny postoj najväčšieho podielu respondentov zaznamenala možnosť obetovať život za rodnú krajinu.

Z uvedených hodnotení vyplýva, že spoločnosť vníma zmeny vyplývajúce zo vstupu medzi členské štáty Európskej únie pozitívne. Najväčšími prínosmi vyplývajúcimi z tejto zmeny pre krajinu sú podľa respondentov sloboda cestovať a možnosť participovať na medzinárodnom trhu práce, naopak najväčšie obavy sa viažu na prevahu zahraničného kapitálu a stratu národnej identity. Avšak napriek tomu, že poslednú spomínanú hrozbu uvádzali prevažne respondenti z mladšej vekovej kategórie, pri prejavoch patriotizmu práce charakteristiku viažucu sa na verejný prejav národnej hrdosti označili skôr muži v mladšom produktívnom veku.

2.5 Zhrnutie

Realizovaný prieskum nám pomáha nahliadať na vývoj občianstva, ktorý reflektuje dva významné míľniky v slovenskej spoločnosti. Spoločným menovateľom oboch je motivácia občanov participovať na verejnom dialógu v snahe o spoločné dobro. Pri skúmaní občianskeho aktivizmu sme vyslovili niekoľko predpokladov, na ktoré sme hľadali odpovede realizáciou prieskumu na vzorke 100 respondentov.

Jedným z hlavných cieľov prieskumu bolo overiť definíciu aktívneho občana v praxi. Syntézou odpovedí z prieskumu sme vytvorili profil slovenského aktívneho občana, na základe čoho môžeme konštatovať, že obyvatelia Slovenska sa môžu označiť za aktívnych občanov. Avšak aktívne občianstvo nie je len pasívnym statusom, ale vyžaduje si rozvíjanie občianskych kompetencií.

Jednou z ciest rozvoja občianskych kompetencií môže byť sociálna integrácia v miestnej komunite. Vyslovili sme predpoklad, že ak existuje miera sociálnej integrácie v miestnej komunite, bude existovať aj na národnej úrovni. Sociálna integrácia v miestnej komunite je podmienená medziľudskými vzťahmi a dôverou voči voleným miestnym, ako aj národným zástupcom obyvateľov krajiny. Zistenia nás privádzajú k záveru, že respondenti neprejavujú dôveru svojim zástupcom z dôvodu neplnenia dohôd a príslubov.

Sociálna integrácia mapovaná prostredníctvom vnímania dôvery v miestnej komunite a nami vyslovený predpoklad sa teda priamo nepotvrdil.

Nežná revolúcia, ktorá sa odohrala v roku 1989, otriasla celospoločenským dianím. Práve z tohto dôvodu sme urobili hodnotenie zmien na úrovni individuálnej, lokálnej a národnej perspektívy. Výsledky nám preukázali, že respondenti sa zhodujú v názore, že zmena spôsobu fungovania štátu bola nevyhnutá. Pričom samotné vnímanie potreby zmeny považujeme za dôležitý

impulz, ktorý nastal v slovenskej spoločnosti a rovnako za prejav aktívneho občianstva. Práve kritické zhodnotenie vtedajšieho spoločensko-politického diania v spojitosti s kolektívnou kooperáciou komunity boli základným kameňom a príčinou úspechu nežnej revolúcie.

V roku 2004 Slovensko vstúpilo medzi členské štáty Európskej únie. Nové smerovanie a koncepcia znamenala čerstvý vietor v živote jednotlivcov, komunit, ako aj krajiny. Práve v uvedenom roku sa postavili základy budovania európskeho aktívneho občianstva. Prijatie občianstva, či už európskeho alebo národného, rovnako tak jeho pretavenie do aktívnej podoby, je na každom obyvateľovi.

Realizovaný prieskum nás privádza k záveru, že občianske a demokratické postoje sa v slovenskej spoločnosti na individuálnej úrovni kreujú v prvom rade pod vplyvom rodiny, známych a v úzkom kruhu blízkych osôb daného jednotlivca. Veľký význam zohrávajú aj vzdelávacie inštitúcie. Naopak, výsledky nepreukazujú vplyv fór a diskusií na internete za významný²⁴. Uvedené dopĺňame o občiansku edukáciu, ktorá je cestou k pochopeniu a prijatiu európskeho aktívneho občianstva. V európskych krajinách sa najčastejšie realizuje prostredníctvom tretieho sektora a mimovládnych organizácií. V prieskume najmenší vplyv na

²⁴ Do úvahy berieme aj to, že ti tento vplyv občania neuvedomujú resp. nepriznávajú.

respondentov zaznamenali workshopy a školenia organizované mimovládnyimi organizáciami. Hodnotíme, že v slovenskej spoločnosti prevláda nevôľa k aktivitám, ktoré vyvíja tretí sektor. Chýba lepšia informovanosť o tom, čo organizujú a ako sa ich občania môžu zúčastniť.

Zmeny zaznamenané na úrovni lokálnej perspektívy hodnotia respondenti pozitívne. Za významného iniciátora zmien považujú miestnu samosprávu. Avšak medzi najviac dopytované potreby zo strany respondentov sa zaradil nedostatok parkovacích miest, ako aj nedostatok priestoru na oddych v prírode. Nami zistené výsledky teda adresujeme do rúk správcov miestnych komunít na to, aby identifikovali svoje možnosti na odstránenie týchto nedostatkov a vytvorili vhodné stratégie rozvoja v uvedených oblastiach, čím prispievajú k zlepšeniu kvality života v komunite.

Najväčším prínosom z pohľadu národnej perspektívy je podľa respondentov sloboda cestovať a možnosť participovať na medzinárodnom trhu práce, naopak, najväčšie obavy sa viažu na prevahu zahraničného kapitálu a stratu národnej identity. Práve vnímaniu straty národnej identity venujeme zvýšenú pozornosť. Kým na jednej strane môže byť táto obava príznakom posunu národného občianstva na nadnárodnú úroveň, na strane druhej sa môže európska identita pokladať za substitút národnej identity, čo môže prehĺbiť rast nacionalizmu a patriotizmu v krajine.

3 TRANZÍCIA, TRANSFORMÁCIA

A SLOVENSKÁ IDENTITA

Keď koncom 80. rokov 20. storočia masové občianske protesty ukončili éru socializmu rad za radom vo všetkých európskych socialistických krajinách dovtedy mocensky, politicky a ideologicky kontrolovaných Sovietskym zväzom sa vytváral priestor na nový začiatok, ktorý priniesol nový politický poriadok, ako aj zásadný prelom v chápaní občianskej spoločnosti.

Slovensko prešlo zložitým transformačným procesom. Zmena sa neprejavila len v tranzícii politického systému, ale hlbokým spôsobom ovplyvnila aj myslenie a cítenie ľudí na Slovensku. Proces tranzície z jedného režimu do druhého sa uskutočnil, ale spoločenská transformácia stále prebieha.

Z komunistickej krajiny sa Slovensko zmenilo na demokratickú krajinu, stalo sa súčasťou významných medzinárodných organizácií, začlenilo sa do Európskej únie a NATO. Dvadsiate storočie bolo mimoriadne traumatizujúce pre národnú psychiku, ku ktorej sa celé slovenské dejiny musia neustále vracat'.

V dôsledku udalostí 1989 a nasledujúcich rokov sa celá stredná Európa znovu integrovala do demokratickej Európy.²⁵ Spoločenská zmena, ktorá sa udiala na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia, sa neprejavila len

²⁵ Seifter, 2018

transformáciou politického systému, ale hlbokým spôsobom ovplyvnila aj myslenie a cítenie ľudí na Slovensku.

S postupnou demokratizáciou spoločnosti sa veľa zmenilo v oblasti politického a ekonomického života, menej zmien prebieha na regionálnej úrovni, kde sa udržiavajú, resp. prehlbujú reálne sociálno-ekonomické rozdiely v životnej úrovni obyvateľstva a s tým zákonite aj názorová diferencovanosť rôznych skupín obyvateľstva žijúceho v regióne vyspelého západného Slovenska²⁶, resp. vo väčších mestách v porovnaní s obyvateľstvom v ostatných menej rozvinutých regiónoch, alebo vidieka.

Ak máme porozumieť očakávaniam a názorovým diferenciám občanov Slovenska v skúmanom období, je nevyhnutné ich vnímať v kontexte troch dekád, v ktorých sa budovali a ďalej prehľbovali základy demokratickej spoločnosti, nastupovali nové prvky politickej kultúry, formovali sa ekonomické pomery na voľnom globalizovanom trhu s nevyhnutným dosahom na slovenskú populáciu vcelku i jednotlivcov, s masívnym nárastom sociálnych nerovností, formovaní národnej a nadnárodnej identity, problémov každodenného života a budovaní občianskej spoločnosti.

Každý komplexný pohľad do minulosti musí obsahovať objasnenie kľúčových faktorov, ktoré ovplyvňujú formovanie životných očakávaní človeka

²⁶ Plávková, 2017

a v najširšom chápaní procesy formovania občianskej spoločnosti. Ide o vonkajšie a vnútorné faktory, ktoré spolu s Müllerom²⁷ môžeme rozdeliť na politické, kultúrne a socioekonomické. Obraz súčasnej spoločnosti je trvale spojený s národnou históriou a kontinuálnym procesom sociálnej, ekonomickej a politickej aktivity. Pamäť národa je základným predpokladom či súčasťou jeho identity. Pamäť národa je mimoriadne dôležitá pri rozvíjaní jeho identity.

Zámerom kapitoly je analyzovať odraz stavu slovenskej spoločnosti v očakávaniach a názoroch občanov Slovenska v súvislosti s prehľbovaním integračných a demokratizačných procesov Slovenska. S týmto zámerom sú v kapitole zmapované a prezentované názory a postoje občanov Slovenska o spoločenskej realite v ostatných troch dekádach.

V školách sa učí o demokracii a ľudských právach, ktoré obyvateľom zaručujú aj právo na participáciu. Participovať na rozhodovacích procesoch znamená participovať na moci, pričom za účasť považujeme „*osobnú účasť z vlastnej iniciatívy*“²⁸. Ako tieto možnosti vnímajú občania SR, ako hodnotia zmeny v spoločnosti, čo považujú za pozitívne a naopak negatívne, sme zisťovali hĺbkovými pološtruktúrovanými rozhovormi s 10 respondentmi.

²⁷ Müller, 2004

²⁸ Pecníková, 2017

3.1 Zmeny v slovenskej spoločnosti na základe názorov občanov Slovenska (kolektívna prípadová štúdia)

Predkladaný výskum sa realizoval pomocou hĺbkového rozhovoru, ktorý sa považuje za účinnú metódu kvalitatívneho skúmania. Rozhovor sa považuje za vedeckú metódu, ktorá výskumníkom umožňuje zachytiť nielen fakty, ale i hlbšie preniknúť do motívov a postojov respondentov.

Vzhľadom na skutočnosť, že výskum sa realizoval vo viacerých krajinách (Slovensko, Poľsko, Taliansko), výskumný tím sa rozhodol pre pološtruktúrovaný rozhovor, pri ktorom sú oblasti výskumu a k nim prislúchajúce otázky vytvorené dopredu. Všetci respondenti dostali rovnaké otázky v rovnakom poradí. Výhodou tejto metódy je získanie potrebných informácií za krátky čas, ktoré je možné navzájom porovnávať a kategorizovať. Nevýhodou je, že výskumník nemôže v priebehu tohto typu rozhovoru flexibilne reagovať a klásť doplňujúce otázky.

Oblasti výskumu, na ktoré sme sa zamerali, mapovali vývoj lokálnej demokracie, rozdielov autoritatívnej a totalitnej minulosti. Skúmané obdobie ostatných troch dekád znamenalo zásadný prevrat v zahraničnopolitickom postavení Slovenskej republiky.

Vo výskume sme sa zameriavali na skúmanie postojov obyvateľov Slovenska k procesom európskej integrácie a ich prenosu do konkrétneho rozhodnutia,

podporiť, resp. nepodporiť túto snahu štátu v medzinárodnom priestore. Od respondentov sa očakávalo, aby vyjadrili svoje stanovisko.

Cieľom bolo zistiť subjektívne hodnotenie a názory, pričom sa nevyžadovali odborné znalosti z tejto tematiky, avšak nevyučovali sa. Pri formovaní názorov zohrávajú dôležitú úlohu sociálne väzby, individuálna schopnosť vyjadriť názor, názorová klíma v spoločnosti, ale aj médiá. Pri skúmaní historickej pamäte je možné prostredníctvom obrazov minulosti (napr. vo vzťahu k udalostiam) skúmať obsahy, ktoré v pamäti majú zahrnuté istú selektivitu, zámerné i nevedomé vytesňovanie určitých tém a pod.²⁹

Pri interpretácii výsledkov výskumu je potrebné brať do úvahy aj tzv. neutrálnu mienku, t. j. respondent sa nevyjadril, nevedel, resp. nechcel odpovedať, alebo nebol rozhodnutý. Názory respondentov veľakrát obsahujú správne cítenie, pretože fungujú ako kolektívne vedomie o daných problémoch a sú často udivujúco presným a prenikavým pohľadom na skúmané oblasti.³⁰ Výsledkom kvalitatívneho výskumu je vytvorenie holistického obrazu o skúmaných javoch. V predkladanom výskume ide o komplexný pohľad týkajúci sa predmetných oblastí na Slovensku.

²⁹ Plávková, 2017

³⁰ Plávková, 2017

Výskumná vzorka

V kvalitatívnom výskume je výber výskumnej vzorky vždy zámerný. Pre dosiahnutie čo najvyššej miery validity predkladaného výskumu sme výber respondentov realizovali tak, aby v plnom rozsahu spĺňali kritériá vyplývajúce z cieľov výskumu.

Do výskumu sme zahrnuli len tých respondentov, ktorí mali so skúmanými javmi osobné skúsenosti. Záujem o politické dianie, intenzita jeho sledovania, ako aj pocit kognitívnej kompetentnosti nie sú v spoločnosti rozložené rovnomerne.

V najvyššej miere sú tieto charakteristiky zastúpené vo vzdelanejšom prostredí, najmä medzi ľuďmi s vysokoškolským vzdelaním, vykonávajúcimi kvalifikované duševné profesie a pociťujúcimi príslušnosť k strednej a vyššej spoločenskej vrstve.³¹ Na to, aby sme získali relevantné dáta, vytvorili sme päť cieľových skupín. V rámci každej cieľovej skupiny sme oslovili dvoch respondentov. Kategorizácia respondentov je uvedená v Tabuľke 1.

Cieľové skupiny:

1. bežní ľudia – členovia rodiny, priatelia, známi alebo neznámi ľudia
2. učitelia
3. študenti

³¹ Bútorová – Gyárfášová, 2010, s. 156

4. osoby s rozhodovacími právomocami tzv. „decision makers“ – ľudia na vedúcich pozíciách, ktorí priamo ovplyvňujú chod mesta, školy, firmy a pod.
5. lídri alebo členovia mimovládnych organizácií – ľudia pôsobiaci v občianskej spoločnosti

Tabuľka 1 Kategorizácia respondentov

Cieľová skupina	Vek	Pohlavie	Vzdelanie
Bežní ľudia			
Respondent 1	67	mužské	učňovský list
Respondent 2	46	mužské	vysokoškolské
Učitelia			
Respondent 3	30	mužské	vysokoškolské
Respondent 4	52	ženské	vysokoškolské
Študenti			
Respondent 5	24	ženské	vysokoškolské
Respondent 6	15	mužské	študent strednej školy
„Decision makers“			
Respondent 7	42	mužské	vysokoškolské
Respondent 8	42	mužské	vysokoškolské
Lídri alebo členovia mimovládnych organizácií			
Respondent 9	48	ženské	vysokoškolské
Respondent 10	25	ženské	vysokoškolské

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

3.2 Občianske postoje k spoločenskej realite

Slovensko (Slovenská republika) je samostatným štátom necelé tri dekády. V minulosti (s výnimkou Slovenského štátu počas 2. svetovej vojny) bolo súčasťou väčších štátoprávnych celkov (Rakúsko-Uhorska, alebo Československa). Po roku 1993, keď Slovensko vykročilo na cestu ekonomickej, politickej a spoločenskej transformácie sa usilovalo o integráciu do nových geopoliticko-ekonomických štruktúr. Netrvalo dlho a začali sa rokovania o členstve Slovenska v Európskej únii. 1. mája 2004 sa Slovensko stalo jej členom a od 1. januára 2009 je aj členom Európskej menovej únie, eurozóny. Oficiálnou menou sa stalo euro, ktoré sa považuje za jeden z najhmatateľnejších symbolov európskej identity.

3.2.1 Pod červenou hviezdou

Slovensko je od roku 1989 demokratickou krajinou, ktorá zabezpečuje občanom rôzne práva a slobody. Za najdôležitejšie sa v demokracii považujú rovnosť a sloboda, na ktorú Slováci dlho čakali. Získať slobodu bol náročný proces, ktorému predchádzalo dlhé obdobie neslobody (1938 – 1989). V čase druhej svetovej vojny sa Slovensko zmenilo na autoritatívny štát s fašistickými prvkami s veľkými právomocami prezidenta Jozefa Tisa. Všetku moc preberala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS). Na Slovensko prenikali myšlienky nacizmu a fašizmu. Prestali sa dodržiavať

základné občianske práva, zaviedla sa cenzúra tlače, neexistovala sloboda slova a pod. Slovensko sa zmenilo na totalitný režim.

„Autoritatívny, fašistický, nacistický, nedemokratický, totalitný. Všetky tieto a mnohokrát iné prívlastky sa viažu k režimu Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945, ktorý má naša spoločnosť dodnes problém jasne pomenovať. Je to naozaj také zložitý?“³²

Výskumom sme zistili, že tieto, tak často používané pojmy sú pre mnohých máťúce. Po roku 1989 slovenskú historickú obec zachvátila diskusná horúčka o tom, ako pomenovať režim, ktorý na Slovensku vládol v rokoch 1939 – 1945.

Ani historici pôsobiaci pred rokom 1989 nevedeli nájsť jednoznačný konsenzus v pomenovaní režimu HSĽS.³³ Súhlasíme s Hruboňom, ktorý definuje režim HSĽS v rokoch 1938 až 1945 ako „*pôvodne nacionalisticko-autoritatívny režim, ktorý sa pod vplyvom domácich a zahraničných faktorov transformoval na režim národnosocialistického (fašistického) typu a následne zmutoval do hybridného režimu bez jasnej politickej identity.*“³⁴ Respondentov sme sa pýtali na rozdiel medzi autoritatívnym a totalitným režimom

³² Hruboň, 2020, s. 39

³³ Hruboň, 2020

³⁴ Hruboň, 2020, s. 347

a taktiež na to, aký režim bol na Slovensku v období r. 1960 až 1989. Dvaja respondenti ich považujú za totožné, štyria respondenti nevedeli rozdiel medzi nimi a traja respondenti rozdiel poznali, pričom jeden z tejto trojice sa tejto téme venuje aj profesijne a pojmy vysvetlil nasledovne:

„Autoritatívny režim chce mocensky ovládnuť všetky inštitúcie v štáte, mať ich pod kontrolou, formálne udržuje demokratické črty ako parlament a pod. Totalitný režim je komplexná prestavba spoločnosti, inštitúcií, spirituálna revolúcia národa. Totalitný režim chce ovládnuť človeka a ideologicky ho indoktrinovať.“

Osem z opýtaných označilo Slovensko v 60. až 80. rokoch 20. storočia za krajinu s totalitným režimom, dvaja respondenti považujú Slovensko v predmetnom období za krajinu, v ktorej fungovala akási hybridná forma obidvoch režimov.

V roku 1948 komunisti prevzali absolútnu moc a začali upevňovať totalitný režim podľa vzoru Sovietskeho zväzu. Oblúbenými heslami komunistov boli „*So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak*“ alebo „*Sovietsky zväz náš vzor*“. Štyridsať rokov pod červenou hviezdou pre mnohých znamenalo obdobie obmedzovania osobnej slobody, perzekúcie, strachu a krutých trestov. Jeden z hlavných aktérov nežnej revolúcie, Ján Budaj, označil komunizmus za utilitárny

a amorálny systém, ktorý podľa jeho slov „*melie len pre svoj osobný prospech a udržanie moci*“³⁵ a nezaujíma sa, ako to s ľuďmi a štátom bude v budúcnosti.

Všeobecná nespokojnosť viedla v januári 1968 k zmene pod názvom Pražská jar. Na čelo komunistickej strany sa postavil Alexander Dubček. Zrušila sa cenzúra, ľuďom sa umožnilo cestovať, došlo k obrode náboženského života, čo narážalo na odpor Sovietskeho zväzu. Po sérii bezvýsledných rokovaní v noci z 20. na 21. augusta 1968 vpadli do vtedajšieho Československa vojská Varšavskej zmluvy.

Obdobie normalizácie prinieslo veľa utrpenia, no napriek tomu mnohí naň spomínajú ako na „zlaté dobré časy“. Respondentov sme sa pýtali, čo považujú za hlavné pozitíva tohto obdobia. Prekvapivo najmladší respondent uviedol, že „*ľudia boli disciplinovaní*“ a spolu s ďalšími dvomi respondentmi sa zhodli na „*istote v podobe zamestnania*“. Ostatní siedmi nepovažujú za pozitívne nič. Odhliadnuc od negatív, ako uviedol jeden z respondentov: „*socializmus je založený na filozofii kolektivismu a tá predpokladá pozitívny efekt spolupatričnosti*“. Ďalej uviedol, že „*ľudia mali k sebe bližšie než v dnešnej dobe, kde na prvom mieste sú práca a majetok*.“

³⁵ Budaj, 2019, s. 133

Avšak život v totalitnej spoločnosti obmedzuje najmä osobnú slobodu, čo potvrdila aj polovica respondentov. Totalitarizmus sa vyznačuje drastickými prostriedkami totálneho ovládnutia. Totalitná vláda bez ohľadu na špecifické národné tradície alebo konkrétny duchovný zdroj ich ideológie vždy menila triedy na masy, nahrádzala systém strán diktatúrou jednej, presúvala centrum moci z armády na políciu, presadzovala zahraničnú politiku zameranú na ovládnutie sveta.³⁶ Odporcovia režimu a ich rodiny boli vystavení šikanovaniu. Nepodarilo sa ich však umlčať. Činnosť disidentov sa spočiatku zameriavala na šírenie zakázaných odborných a filozofických textov. Z prostredia českých intelektuálov vzišla 1. januára 1977 občianska iniciatíva Charta 77, ktorá kritizovala komunistický režim za porušovanie ľudských práv.

Komunisti sa moci pevne držali a spoliehali sa na Sovietsky zväz. V roku 1985 zvolili za generálneho tajomníka Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Michaila Gorbačova. Gorbačov veril v reformovateľnosť komunizmu a v reálnosť prísľubu lepšej budúcnosti. Pokúsil sa vytvoriť nové inštitúcie, ktoré by mu umožnili získať kontrolu nad stranou.³⁷ Spustil sériu reforiem známych ako *perestrojka* (prestavba) a spolu s politikou *glasnosti* (otvorenosti) znamenali prestavbu skostnateneho režimu, ale aj možnosť slobodne vyjadriť

³⁶ Arendtová, 2018

³⁷ Snyder, 2018

svoje názory. Od možnosti slobodne sa vyjadrovať bol len krôčik k pádu komunizmu. Gorbačovova politika viedla k rozpadu Sovietskeho zväzu. Gorbačov vojensky nezasahoval do zmien v socialistických krajinách. V roku 1989 prešli zmenami všetky krajiny sovietskeho bloku.

V Poľsku sa pripravovali slobodné voľby, Maďarsko otvorilo hranice s Rakúskom, v Rumunsku popravili diktátora Nicolaea Ceaușescua, v Nemecku padol Berlínsky múr, čo viedlo k spojeniu obidvoch nemeckých štátov (Nemeckej spolkovej republiky a Nemeckej demokratickej republiky). Vtedajšiu situáciu v Československu možno označiť ako atmosféru očakávania v dôsledku udalostí v susedných socialistických krajinách.³⁸

V nadväznosti na spomínané udalosti sa skončilo aj československé spojenectvo so Sovietskym zväzom, ktoré malo byť „na večné časy“. *„Vnútorými silami ľudia poznali, že je to zlé a pozerali s obdivom na západ a keď sa cítili dostatočne silní, tak režim menili.“*³⁹ V československej verejnosti bolo vidieť a cítiť tichú či manifestovanú zhodu a podporu nevyhnutnosti prechodu do nového režimu.

³⁸ Carter, 1990

³⁹ Čarnogurský, 2019, s. 118

3.2.2 Nežná revolúcia 1989

Revolúcia, ktorá v tom čase prebiehala, bola pre svoj pokojný priebeh označená ako „nežná“. Étos revolúcie sa prejavil v jednote, v túžbe po slobode a v nenásilí. Nežná revolúcia je nepochybne jednou z rozhodujúcich udalostí, ktoré prispeli k oslabeniu a nakoniec k pádu komunistického režimu na Slovensku. Hrozba vonkajšieho vojenského zásahu, ako tomu bolo v roku 1968, už neprichádzala do úvahy.

České *Občianske fórum* a slovenskú *Verejnosť proti násiliu* možno označiť za voľne koncipované organizácie. Ani jedna z týchto organizácií počas počiatočného obdobia masových demonštrácií nevytvorila politický ani ekonomický program. Namiesto snahy o prevzatie moci v krajine požadovali voľby a rezignáciu vtedajších lídrov.⁴⁰ Proces prechodu moci a postupnú demokratizáciu krajiny možno považovať za výsledok „*rokovacej revolúcie*“⁴¹.

Vedúci predstavitelia komunistickej strany správne pochopili, že situáciu je najlepšie urovnať mierovými rokovaniami. Takmer nikto nebol potrestaný za zločiny totalitného režimu. Naopak, výsledkom týchto udalostí je, že veľa z nich (alebo ich detí) sa stalo úspešnými podnikateľmi alebo politikmi, najmä vďaka ich sociálnemu kapitálu nahromadenému v priebehu

⁴⁰ Saxonberg, 1999

⁴¹ Pop, 2013, s. 353

rokov.⁴² Ľudí, ktorí stáli za nežnou revolúciou, je možné podľa Sekeráka⁴³ rozdeliť do niekoľko skupín:

1. Chartisti: členovia protirežimovej skupiny a signatári Charty 77.
2. Ľudia mimo dvoch hlavných miest alebo hlavného disidentského okruhu.
3. Ľudia, ktorí stáli medzi disentom a „normálnym svetom“: tí, ktorí boli nejakým spôsobom naviazaní na odporcov opozície a čiastočne sa zúčastňovali na ilegálnych činnostiach, ale neprihlásili sa k žiadnemu z protirežimových dokumentov a neboli nijakým spôsobom prenasledovaní Štátnou bezpečnosťou. Bola to skupina ľudí, ktorí neutrpeli traumy z Pražskej jari a následnej politickej perzekúcie.
4. Politickí väzni 50. rokov 20. storočia: predstavovali morálnu autoritu podloženú značnými životnými skúsenosťami, na ktorých sa členovia ostatných skupín mohli spoľahnúť.
5. Generácia '68: ľudia, ktorých prvé alebo hlavné skúsenosti s politikou nejako súviseli s Pražskou jarou. Táto skupina mala predchádzajúce skúsenosti s politikou a podstatne väčšie znalosti o jej funkčnom mechanizme.

⁴² Sekerák, 2018

⁴³ Sekerák, 2018, s. 16 – 18

6. Členovia existujúcich nekomunistických politických strán a Národný front, ktorých aktivity boli tolerované.
7. Elita miestnej spoločnosti: mienkotvorcovia, významné morálne a profesionálne regionálne authority, ktoré zastávali prestížne funkcie alebo profesie úzko spojené s vysokoškolským vzdelaním. Táto kategória zahŕňala lekárov, učiteľov, právnikov alebo duchovných. Boli uznávaní v mestách svojho pôvodu, a tak dokázali získať váhajúcich spoluobčanov pre rastúce opozičné hnutie. Títo ľudia sa stali súčasťou novovznikajúcej politickej elity.

Jedným z najvýznamnejších posunov moci bolo zvolenie disidenta a dramatika Václava Havla za prezidenta ČSSR. November 1989 otvoril cestu k zmene režimu, pluralizoval moc politických subjektov i záujmy relevantných sociálnych zoskupení. Zároveň vnútorne rozdiferencoval ľudí z hľadiska sociálno-ekonomického statusu, politického presvedčenia, svetonázorov, postojov, očakávaní, morálky.⁴⁴

Symbolickým otvorením hraníc bol pochod z Bratislavy do rakúskeho Hainburgu 10. decembra 1989 s názvom *Ahoj, Európa!*, ktorého sa zúčastnilo približne 50-tisíc ľudí. V ponovembrovom vývoji sa v mnohých oblastiach Slovenská republika stala moderným,

⁴⁴ Plávková, 2017

demokratickým štátom, hoci vývoj súčasne priniesol nové prvky ohrozujúce adekvátnu funkčnosť demokratických princípov, postupov a inštitúcií.

3.2.3 Slovensko na ceste za demokraciou

Celosvetová orientácia na demokraciu sa začala v polovici 70. rokov 20. storočia.⁴⁵ Dôvodov tranzície politického režimu na demokratický je niekoľko, avšak pre občanov jedným z najdôležitejších je, že moderné demokracie sľubujú a väčšinou aj poskytujú aspoň minimálnu mieru rovnakého zaobchádzania, pričom vychádzajú z práv jednotlivca a vymožitelnosti práva.

Fukuyama upozorňuje, že ani to nemusí byť zárukou, že v demokratickom zriadení budú všetci ľudia rovnako rešpektovaní aj v praxi. Nedostatok rešpektu sa týka najmä členov tých skupín, ktoré boli historicky marginalizované.⁴⁶ Najviac demokratických krajín vznikalo v rokoch 1989 až 1991, keď došlo k pádu komunistických režimov vo východnej Európe.

Začiatok 90. rokov 20. storočia znamenal prvú etapu konsolidácie demokracie na Slovensku a kľúčovými faktormi, ktoré významne ovplyvňovali jej priebeh, boli percepcia a prijímanie ekonomických a politických transformácií či už na úrovni politických elít, alebo populácie.⁴⁷ Pre Slovensko v procese tranzície

⁴⁵ Fukuyama, 2019

⁴⁶ Fukuyama, 2019

⁴⁷ Velšic, 2001

boli rovnako významnými okrem ekonomických faktorov aj občianske, nakoľko sa upevňovala identifikácia občanov s novým štátom. Túto situáciu možno pomenovať ako stav celonárodnej nezrelosti, ako aj absencie vyspelej občianskej sebadôvery.

Vo všeobecnosti občania novokonštituovaného štátu prejavovali radosť a pocit zadost'učinenia z tejto skutočnosti, hoci máloktorý občan si pravdepodobne uvedomoval, že to znamená pre každého aj nové úlohy a zodpovednosť. Respondenti uviedli, že demokraciu si mnoho Slovákov interpretuje ako nárokovanie si na svoje práva, pričom zabúdajú na povinnosti. Vo fungujúcej demokratickej spoločnosti musia obyvatelia akceptovať aj rozhodnutia, ktoré sa im nepáčia. Robia to v záujme spoločného dobra, keďže kultúra tolerancie a vzájomného pochopenia musí prevládať nad osobnými pohnútkami.⁴⁸

V súčasnosti je všeobecne akceptovaný fakt, že podobne ako to bolo vo všetkých transformujúcich sa postkomunistických spoločnostiach, aj na Slovensku sa naplno potvrdila nízka schopnosť nových politických elít efektívne vládnuť v prospech celej spoločnosti. Možno nájsť viacero vysvetlení, prečo proces demokratizácie v štátoch strednej a východnej Európy prebiehal tak zložito. Prikláňame sa k Rustowovmu⁴⁹ pohľadu, ktorý etapizoval tri kľúčové fázy tohto prechodu:

⁴⁸ Fukuyama, 2019

⁴⁹ Rustow, 1970, s. 348

1. prípravná fáza: rozhodujúcu rolu hrá nová elita, ktorá strhne masy ku konaniu. Výsledkom prvej fázy je inštitucionalizácia kľúčových mechanizmov vládnutia na báze dohody elít starej moci s nastupujúcou elitou.
2. rozhodujúca fáza: charakterizuje ju obdobie priemyselného, strategického hľadania konsenzu. Úlohou politických elít je rozhodnúť, kam majú nasmerovať spoločnosť, ako majú zužitkovať moc, ktorú držia v rukách.
3. fáza zvykania/návyku: cieľom tejto fázy je priniesť do praxe všetko potrebné pre demokratický život a riadenie spoločnosti.

Z Rustowovej etapizácie fáz prechodu vyplýva, že existujú tri kľúčové etapy, keď v rámci prvej nastúpi nová elita, ktorá zmobilizuje utláčanú sociálnu skupinu ku konaniu, a dosiahne sa nová dohoda vo vzťahu pôvodnej moci s novonastupujúcou politickou elitou. V druhej fáze sa musí dosiahnuť konsenzus v spoločnosti. Až potom môže nastúpiť tretia fáza, v ktorej sa dosiahnutý konsenzus realizuje v praxi, a tu už ide o celkovú konsolidáciu demokracie v danej krajine.⁵⁰ Pokiaľ ide o slovenskú spoločnosť, v prvej fáze tohto prechodu sa jednoznačne ukázala celonárodná zhoda a podpora prechodu do nového režimu. V druhej fáze sa ukázala nepripravenosť nových elít efektívne vládnuť. Elity

⁵⁰ Plávková, 2017

nepotrebovali občanov k hľadaniu celospoločenského konsenzu, občania sa tak stávali defenzívnejšími a apatickejšími.

Elity si vytvorili odstup od radových občanov, ich problémami sa intenzívnejšie nezaoberali, zdôrazňovali nutnosť riešiť predovšetkým celospoločenské otázky. Namiesto hľadania partnerstva s občanmi, resp. ich zástupcami, si upevňovali moc nominovaním svojich prívržencov do dôležitých politických a štátnych funkcií.

Občanov udržiavali v nevedomosti, a tak posilňovali nezáujem o veci verejné. Eufória prvých rokov štátnej samostatnosti postupne zanikla, resp. sa stala realitou, o ktorej už nebolo treba polemizovať. Pokiaľ ide o tretiu fázu, možno tvrdiť, že Slovensko je stále v štádiu budovania potrebných inštitúcií a tvorby legislatívy, nevyhnutných pre spoločnosť, ktorá chce byť definovaná ako rozvinutá demokracia s vysokou politickou kultúrou a rešpektujúca to, čo býva označované ako právny štát.

Respondentov sme sa opýtali, či Slovensko možno považovať za demokratickú krajinu. Iba jeden odpovedal, že áno. Štyria respondenti sa vyjadrili, že Slovensko je demokratickou krajinou *de jure*, ale *de facto* iba disponuje elementmi demokracie. Za vyspelú demokratickú krajinu Slovensko nepovažujú, dokonca tvrdia, že „*Slovensko nebolo pripravené na transformáciu*“. Transformácia niesla so sebou nielen hospodárske, ale aj politické problémy. Nedokonalé zákony boli zneužívané najmä na

obohacovanie a korupcia nabrala obrovské rozmery. Vtedajšia americká ministerka zahraničných vecí Madeleine Albrightová hodnotila situáciu v 90. rokoch 20. storočia na Slovensku veľmi tvrdo a vyjadrila sa, že na mape Európy je „čierna diera“, ktorá sa volá Slovensko.

Slovensko nastúpilo na cestu za demokraciou, avšak pokým sa v roku 1989 bojovalo proti násiliu komunizmu, uväzneniu za Železnou oponou, represiam proti slobodnému mysleniu a trestom za slobodu prejavu, diskriminácii, dnes bojujeme s dôsledkami 90. rokov 20. storočia, ktoré umožnili ekonomické exploatovanie krajiny, v ktorej moc prevzala mafia a oligarchia. Nárast nezamestnanosti, chudoby, kriminality, porušovanie princípov a noriem právneho štátu sa odrazili v celkovom úpadku politickej kultúry a preniesli sa aj do vnútorných spoločenských procesov. To všetko malo dôsledky v podobe rastúcej nedôvery občanov k celému procesu rozhodovania a riadenia a prehlbujúceho sa nezájmu o veci verejné.⁵¹

Šimečka uvádza, že nestačí transformovať iba ekonomiku, zaviesť voľný trh a myslieť si, že keď sa uvoľní dovtedy regulovaná ekonomika, tak sa sama spamätá a začne fungovať.⁵² O demokraciu je potrebné starať sa, pretože je ako *„záhrada, keď ju neokopávate, nestaráte sa o ňu, tak zarastie burinou, potom je z nej*

⁵¹ Plávková, 2017

⁵² Šimečka, 2019, s. 120

džungľa, potom niekto príde a splaníruje vám ju buldozérom a urobí z toho zase diktatúru.“⁵³

Novembrová revolúcia mala silný etický a občiansky rozmer, ktorý sa podľa Popoviča nepremietol do kvality demokracie.⁵⁴

Parlamentné voľby v roku 2020 odzrkadlili túžbu po zmene. Ľudia veria, že nová vláda odhalí podvody a nekalé praktiky minulých vlád a nastolí spravodlivosť v krajine, kde právo a poriadok nemali silné postavenie. Jeden z respondentov sa vyjadril, že *„zmena je nevyhnutná“*. V súčasnosti podľa respondentov hrozbu predstavuje parlamentná strana Ľudová strana Naše Slovensko, ktorá disponuje črtami nacionalizmu a fašizmu.

Až 70 % respondentov považuje prítomnosť tejto strany v parlamente za nesprávne. Jedna respondentka to považuje za pozitívny jav. V demokratickej spoločnosti nie je priestor na takéto radikálne myšlienky a postoje.

Pokiaľ sa chce Slovensko stať vyspelou krajinou, musí kreovať otvorenú, demokratickú spoločnosť, v ktorej platí zákon rovnako pre každého, dodržiavajú sa ľudské práva, podporuje sociálna zodpovednosť a vytvára sa priestor pre fungujúcu občiansku spoločnosť, k čomu výrazne prispieva európska integrácia.

⁵³ Šimečka, 2019

⁵⁴ Popovič, 2019, s. 131

3.3 Identita – novodobý fenomén

Pojem identita patrí v súčasnosti medzi mimoriadne frekventované slová. Identita označuje stotožnenie sa jedinca s určitým celkom na základe znakov, ktoré vedome či podvedome prijíma za svoje.⁵⁵

Identita je novodobý fenomén, ktorý v období stredoveku neexistoval v takej podobe, ako ho poznáme dnes. V agrárnej spoločnosti boli ľudia viazaní sociálnou triedou, náboženstvom a miestnymi väzbami k panstvu. Toto všetko sa začalo meniť vplyvom industriálnej spoločnosti, staré väzby sa rozviazali a spoločnosť potrebovala nové, odlišného druhu, ktoré by ju spájali a držali pohromade.⁵⁶ Boli to práve jazyk a kultúra, ktoré dokázali vytvoriť nové väzby tak, aby ľudia spolu komunikovali a žili spoločne v modernej multikultúrnej spoločnosti.

Základy identity boli položené, keď ľudia začali rozlišovať vnútorné a vonkajšie Ja. Jednotlivci uverili, že ich skutočná alebo autentická identita sa ukrýva v ich vnútri a že táto identita je v akomsi rozpore s úlohou, ktorú im určila spoločnosť. Moderný koncept identity prikladá najvyššiu hodnotu autenticite, teda validácii vnútorného Ja, ktorému nie je umožnené sebayjadrenie. Stojí na strane vnútorného, nie vonkajšieho Ja.⁵⁷ Fukuyama uvádza, že moderný koncept identity spájajú

⁵⁵ Slatinská – Pecníková, 2017

⁵⁶ Fukuyama, 2012

⁵⁷ Fukuyama, 2019

tri rozličné fenomény. Prvým je *thymos*, univerzálna vlastnosť ľudskej povahy, v rámci ktorej ľudia túžia po uznaní. Druhým je rozdiel medzi vnútorným a vonkajším Ja a prikladanie väčšej morálnej váhy vnútornému Ja na úkor okolitej spoločnosti. Tretím fenoménom je vyvíjajúci sa koncept dôstojnosti, podľa ktorého uznanie nepatrí len úzkej skupine ľudí, ale každému.⁵⁸

Identita je kľúčom k pochopeniu ľudských bytostí, ich myšlienok a názorov, ale tiež k vnímaniu života spoločenskostí, v ktorých žijú. Osobná identita je primárne spojená s prostredím, v ktorom sa človek narodí. Postupom času sa vyvíja inštitucionálny aspekt identity, ktorý umožňuje človeku zvoliť si na základe svojich vlastných rozhodnutí to, čo bude formovať jeho identitu.

V súčasnej individualizovanej spoločnosti dochádza k presunu dôrazu od primordiality, t. j. od tej stránky identity, ktorá je daná, trvalá, zdedená, pevná, k inštrumentalite, t. j. k takému základu identity, ktorý si človek sám volí, utvára, vyberá. Neznamená to, že myšlienky esencializmu nie sú stále živé a dôležité, pričom sa začína akceptovať názor, že tieto dva prístupy ku skúmaniu identity sa navzájom úplne nevylučujú. Identita môže mať rôzne podoby, napr. národná, etnická, religiózna, ale aj novodobé podoby identity ako virtuálna, resp. digitálna, interkultúrna a hybridná identita.

⁵⁸ Fukuyama, 2019

3.3.1 Národná a nadnárodná identita

Spoločným znakom pri určovaní národnej identity je psychologické prepojenie, je nehmatateľné a nedefinovateľné, ktoré spája ľudí a vytvára pocit spolupatričnosti. To môže byť podporené aj spoločnou ideológiou, politickou alebo náboženskou rečou, jazykom alebo tradíciou alebo inými psychologickými väzbami, ktoré sú také špecifické, že odlišujú národ od ostatných okolitých, respektíve od iných národov a štátov.⁵⁹

Národná identita sa viaže silnejšie na primordiálne aspekty viažuce sa na rasu, predkov, spoločný jazyk, náboženstvo, teritórium. Možno ju definovať ako identitu človeka, ktorý vníma svoju príslušnosť k určitému národu alebo štátu, a teda sa spája s pocitom spolupatričnosti.

Z funkčného hľadiska ju môžeme zaradiť medzi hlavné identity. Národná identita, tak ako všetky ostatné identity, sa odzrkadľuje aj v jazykovom prejave jednotlivca pri rôznych formálnych a neformálnych príležitostiach. Z obsahového hľadiska ide o zdôrazňovanie rozdielov medzi príslušníkmi vlastného národa a inými národmi, pripomínanie spoločnej minulosti, prejavy citového vzťahu ku svojej krajine, vyzdvihovanie národnej kultúry a stotožnenie krajiny a národa do jedného celku.⁶⁰

⁵⁹ Tökölyová, 2019

⁶⁰ Hrivíková, 2010

Národná identita sa začína spoločným presvedčením o legitimitě politického systému v krajine bez ohľadu na to, či je tento systém demokratický. Identita môže byť formálne ukotvená v zákonoch a inštitúciách, ktoré predpisujú napríklad, čo bude vzdelávací systém učiť o dejinách krajiny, alebo aký bude oficiálny jazyk.⁶¹ Národná identita odzrkadľuje kultúru krajiny, pozostáva z príbehov, histórie, ale zahrňuje aj spoločenské pravidlá.

Podľa Fukuyamu má národná identita niekoľko dôležitých funkcií. Jednou z nich je, že zabezpečuje ekonomický rozvoj. Ak ľudia na svoju krajinu nie sú hrdí, nebudú v jej mene pracovať. Národná identita buduje širokú a všeobecnú dôveru. Ak členovia spoločnosti cítia, že sú súčasťou celku a pociťujú vysokú mieru vzájomnej dôvery, s omnoho vyššou pravdepodobnosťou budú podporovať sociálne programy, ktoré pomáhajú slabším členom spoločnosti.

Národná identita umožňuje vznik a fungovanie liberálnej demokracie ako takej. Liberálna demokracia je totiž implicitnou zmluvou medzi občanmi a ich vládou, ako aj medzi občanmi navzájom. Tí sa v rámci nej vzdávajú určitých práv výmenou za to, že vláda ochraňuje iné ich práva, ktoré sú principiálnejšie a dôležitejšie. Národná identita je postavená na legitimitě tejto zmluvy. Ak občania neveria, že sú súčasťou toho istého spoločenstva, systém nikdy nebude fungovať.⁶²

⁶¹ Fukuyama, 2019

⁶² Fukuyama, 2019

V súčasnosti je koncept monolitckej identity prekonaný, keďže vzniká čoraz viac nadnárodných zoskupení, ktoré vedú ku kultúrne diverzifikovanej spoločnosti. Tí, ktorých možno označiť za „globálnych kozmopolitov“⁶³, považujú koncept národnej identity za minulosť a tvrdia, že je potrebné nahradiť ich nadnárodnými identitami.

Globálna mobilita ľudí, informácií a spotrebného tovaru je jednou zo síl, ktoré vyvolali rozsiahle zintenzívnenie kultúrnych výmen v rámci i za hranicami národa. V posledných rokoch sa objavili koncepcie transnacionalizmu a transkultúry, ktoré sa často prijímajú s cieľom opísať nový proces formovania identity. V ére globálnej migrácie je možné sa spojiť s viacerými miestami v reálnom aj virtuálnom svete. Transkultúrnú identitu možno teda definovať ako individuálnu identitu formovanú za národné a virtuálne hranice, ako aj za kultúrne hranice, ktoré zahŕňajú náboženstvo, jazyk a etnické pozadie.

Otázka identity je najmä v európskom kultúrnom priestore aktuálnym problémom a to pod vplyvom napätia, ktoré prináša multikulturalizmus a pluralita, ako aj vzájomné nepochopenie rozličných kultúrnych identít.⁶⁴ Európska identita je pojem širší ako národná identita. Väčšina obyvateľov Európskej únie preferuje svoju národnú identitu pred identitou európskou. Obrat

⁶³ Fukuyama, 2019, s. 126

⁶⁴ Balák, 2006

nastáva u mladých ľudí, ktorí sa častejšie identifikujú ako Európania.⁶⁵

Európska únia neustále mení svoje územie, a pod týmto vplyvom sa mení identita jednotlivých národov. Huntington rozdelil svet do civilizačných celkov, ktoré vytvárajú akési nadnárodné formy identity. Toto rozdelenie na jednej strane pomáha jednotlivé celky klasifikovať na základe podobných kultúrnych parametrov, ale na strane druhej nezohľadňuje špecifickosť a unikátnosť individuálnych krajín. Taktiež prispieva k vytváraniu a upevňovaniu stereotypov a predsudkov.

Niektoré identity sa otvoria vzájomnému prenikaniu a iné, naopak, hľadajú imunitu voči inému a odlišnému. Identita predstavuje relatívnu uzavretosť a akceptáciu jedinečného. Nie je možné naučiť sa ju, dá sa iba odkryť odoberaním nepodstatného a odhalením podstaty.

3.3.2 Európska integrácia a jej vplyv na slovenskú identitu

Spoločnosť na Slovensku reaguje na meniaci sa svet, predovšetkým na procesy globalizácie, ktoré v značnej miere prispeli k európskym integračným procesom. Začlenením do Európskej únie Slovensko zavrášilo niekoľkoročné úsilie o zaradenie sa medzi

⁶⁵ Sekan – Gabura, 2013

demokratické krajiny, ktoré presadzujú ideu slobody. Nástup demokratizácie v postkomunistických krajinách v Európe sprevádza aj formovanie euroobčianstva cez štyri kľúčové dimenzie:

1. politicko-právnu;
2. sociálnu formovanú na princípoch lojality a solidarity;
3. kultúrnu cez vedomie spoločenského kultúrneho dedičstva;
4. ekonomickú cez trh práce.

Popri týchto štyroch dimenziách sa zvyšuje dôraz na prítomnosť novej dimenzie, postavenej na kvalite environmentálnej situácie vo svete a v európskom priestore. Spoločnosť sa musí v záujme svojho prežitia usilovať rovnako o stabilizáciu sociálno-ekonomického prostredia, ako aj o formovanie občanov pripravených aktívne participovať na takom jej rozvoji, ktorý bude pozitívne ovplyvňovať aj kvalitu životného prostredia.⁶⁶ Európske občianstvo znamená zodpovednosť každého občana za seba a svoju krajinu, ale aj za spoločenstvo celého kontinentu.

Slovensko je súčasťou hlavného prúdu európskej integrácie. Je prirodzené, že v subjektívnej reflexii Slovákov rezonujú historické skúsenosti, ktoré ovplyvňujú vnímanie procesov nadnárodnej integrácie v konfrontácii s potrebami vlastného štátu.⁶⁷ Nové

⁶⁶ Plávková, 2017

⁶⁷ Plávková, 2017

príležitosti spojené so vstupom do Európskej únie sa týkajú všetkých oblastí života spoločnosti.

Zaujímalo nás, či európska integrácia vedie k rozvoju demokracie na Slovensku. Polovica respondentov odpovedala kladne, traja záporne a dvaja sa vyjadrili, že by k rozvoju demokracie „*mala viesť*“. Za najväčšie pozitíva európskej integrácie považujú rozvoj infraštruktúry, obnovu a opravu pamiatok, možnosť cestovať, študovať a pracovať v zahraničí, čerpanie eurofondov, avšak byrokráciu, ktorá je s nimi spojená, považujú za veľké negatívum.

Respondenti ďalej uviedli, že okrem toho, že ľudia na Slovensku európskym nariadeniam a odporúčaniam nerozumejú, ešte si ich komplikujú. Za ďalšie negatíva považujú „odliv mozgov“. *„V slovenskej spoločnosti následkom toho dochádza k tichej emigrácii, keď 25 % mladých ľudí nad 18 rokov odchádza pracovať do zahraničia“*.⁶⁸

Dvaja respondenti uviedli, že tí, ktorí ostali doma, pociťujú hrozbu v podobe migrantov a majú strach z inakosti. Neochotu a xenofóbne postoje slovenského obyvateľstva nepotvrdzujú len početné prieskumy verejnej mienky, ale neraz aj názory a skúsenosti turistov, ale aj cudzincov žijúcich na Slovensku.⁶⁹ Jedna respondentka uviedla, že nevidí žiadne pozitíva európskej integrácie, považuje ju za potláčanie národnej suverenity.

⁶⁸ Pecníková, 2015, s. 735

⁶⁹ Bitušíková, 2009

Postmoderný svet tretieho tisícročia predpokladá zamietnutie tradície suverénnych národných štátov, pričom uprednostňuje nadnárodné zoskupenia. Medzi hlavné znaky takýchto spoločenstiev patria odstránenie bariér, ktoré oddeľujú domáce a zahraničné záležitosti, vytvorenie systému inštitúcií vzájomného zasahovania do vnútorných záležitostí a vzájomného dohľadu medzi jednotlivými štátmi.

Jednotliví aktéri sa vzdávajú možnosti použitia sily ako prostriedku na riešenie vzájomných sporov, čo je kodifikované v dobrovoľne prijatých pravidlách.⁷⁰ Z hľadiska tejto definície je dôležité zistiť, do akej miery môžeme v súčasnosti hovoriť o európskej občianskej spoločnosti, či občania EÚ pociťujú spolupatričnosť založenú na spoločných záujmoch a či existuje kolektívna európska identita.

V súvislosti s európskou integráciou vzniká otázka dôležitosti národnej, ako aj európskej identity. Polovica respondentov pociťuje ohrozenie ich národnej identity, tvrdia, že „*slovenské sa vytráca*“. Druhá polovica súhlasí s tým, že Európska únia ako reprezentant zjednotenej Európy rešpektuje identitu jednotlivých krajín vychádzajúc zo svojho motta „*zjednotení v rôznorodosti*“. Európska únia si ctí bohatú kultúrnu a jazykovú rozmanitosť národných identít členských štátov

⁷⁰ Plávková, 2017

a zabezpečuje zachovávanie a zveľaďovanie kultúrneho dedičstva Európy.

V záujme realizácie integračnej politiky Európska únia pretvára Európu do nových geopolitických štruktúr, odstraňuje ekonomicko-administratívne bariéry a politické hranice. Taktiež sa jej darí, nie rovnakou rýchlosťou a intenzitou, odstraňovať bariéry medzi občanmi a kultúrami, ktoré reprezentujú.

To, čím sa občania stále odlišujú, je identita založená na etnickom, kultúrnom, religióznom a národnom základe. 60 % respondentov sa považuje za Európanov, resp. európsku a slovenskú identitu považujú za „*dve spojené nádoby*“, pričom si nevedia predstaviť, že by Slovensko nebolo súčasťou Európskej únie.

Európska identita je fenomén, ktorý sa často objavuje v diskusiách odbornej verejnosti, ale aj v spoločnosti ako takej. Objavujú sa otázky, či európska identita existuje, na akých základoch je postavená, či je len umelým konštruktom alebo skutočne žije v povedomí občanov jednotlivých štátov zjednotenej Európy a či vôbec národná a európska identita môžu existovať spoločne.⁷¹ Delanty uvádza, že pojem európska identita sa zvykne nahrádzať výrazom „*spirit of European*“, odzrkadľujúc dušu Európana.⁷² Európsku identitu niektorí odborníci považujú len za komplementárnu⁷³, ktorá

⁷¹ Sekan – Gabura, 2013

⁷² Delanty, 2012, s. 1

⁷³ Herrman, 2004; Risse, 2011

dopĺňa len národnú a regionálnu identitu. Európske štáty si musia deťinovať, resp. redefinovať, kým sú, kam smerujú tak, aby nestratili vlastnú identitu, ostali sami sebou, ale zároveň aj súčasťou veľkého celku.

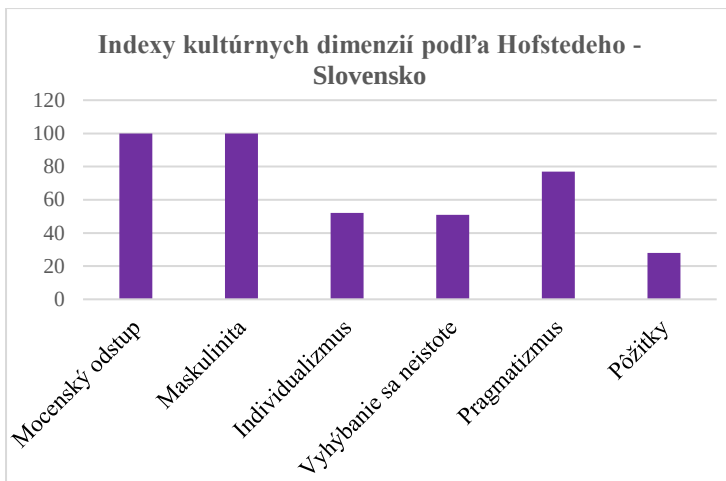
3.4 Charakteristika slovenskej národnej identity prostredníctvom Hofstedeho kultúrnych dimenzií⁷⁴

Kultúrne dimenzie sú dôležitým nástrojom pri skúmaní kultúry a národnej identity, pretože poukazujú na kontext kultúry, z ktorej človek pochádza. V súčasnosti Hofstede poskytuje možnosť porovnávať kultúry v tzv. 6-D modeli⁷⁵, ktorý podrobne opisuje spôsoby, prejavy a normy správania v jednotlivých kultúrach.

Na základe tohto modelu je možné vytvoriť charakteristiku určitej krajiny (graf 25) a jej národnej identity.

⁷⁴ Prevzaté z Pondelíková, 2020, s. 63 – 65

⁷⁵ Viac o Hofstedeho kultúrnych dimenziách v Pondelíková, 2020, s. 59 – 63

Graf 24 Kultúrne dimenzie podľa Hofstedeho
Zdroj: vlastné spracovanie podľa Hofstedeho (2020)

Mocenský odstup

Vysoké skóre v tejto dimenzii znamená, že Slováci vo všeobecnosti akceptujú authority a nadriadených, zriedka vyjadrujú svoj názor a nezvyknú im oponovať. Toto správanie je výsledkom socialistickej minulosti. Po roku 1989 nastali zmeny nielen režimu, ale aj myslenia a správania ľudí. Mladá generácia je ambicióznejšia a „statočnejšia“ voči nadriadeným. Majú skúsenosti so štúdiom v zahraničí, omnoho viac cestujú a spoznávajú iné kultúry. Pracujú v medzinárodných spoločnostiach, v ktorých sa uplatňuje firemná politika orientovaná na výkon, zamestnanci sa podieľajú na riadení firmy a nemusia sa obávať vyjadriť svoj názor.

Maskulinita verus feminita

Vysoké skóre v tejto dimenzii naznačuje, že spoločnosť je poháňaná konkurenciou, súťaživosťou a úspechom. Ľudia sú v tomto duchu vychovávaní v škole, čo neskôr prenášajú do pracovného života. Motívy dosahovania úspechu sú spojené najmä s lepším finančným ohodnotením. Slováci sa chcú starať o svoje rodiny, preto trávajú viac času v práci. Materiálne hodnoty sa stali v slovenskej spoločnosti dôležitejšie než medziľudské vzťahy. Túto zmenu v mysliach ľudí zapríčinil aj predchádzajúci režim, v ktorom ľudia pociťovali materiálne obmedzenia dnes už bežne dostupných tovarov a služieb. V súčasnej dobe sú na Slovensku meradlom úspechu, postavenia a vyššieho životného štandardu autá, domy, značkové odevy a exotické dovolenky.

Individualizmus verus kolektivismus

Táto dimenzia vyjadruje stupeň vzájomnej závislosti, ktorú spoločnosť udržiava medzi svojimi členmi. V individualistických spoločnostiach sa ľudia starajú len o seba a o svoju priamu rodinu. V kolektívnych spoločnostiach sa ľudia združujú do skupín, v ktorých sú chránení výmenou za lojalitu. Od roku 1989 môžeme v slovenskej spoločnosti pozorovať zmenu od kolektivismu k individualizmu. Mladí ľudia sa neboja cestovať za prácou alebo štúdiom, čím postupne pretrhávajú rodinné väzby. Preberajú zodpovednosť za

svoje rozhodnutia, v práci sú iniciatívni, samostatní a očakáva sa od nich, že vyjadria svoj individuálny názor. Pokiaľ pracujú v medzinárodnom prostredí, je bežné, že sa prispôbia cudzej kultúre.

Vyhýbanie sa neistote

Táto dimenzia rozoberá to, či máme kontrolovať budúcnosť alebo ju ponechať, nech sa sama vyvíja. Táto nejednoznačnosť so sebou prináša úzkosť a znepokojenie, ktoré sa jednotlivé kultúry naučili riešiť rôznymi spôsobmi. Miera, do akej sa členovia určitej kultúry cítia ohrození nejednoznačnými alebo neznámymi situáciami, sa odráža v skóre, ktoré dosahujú v tejto dimenzii.

Slovensko dosiahlo skóre v strede škály, čo nevypovedá o jednoznačných preferenciách. Na základe tohto zistenia nevieme presne určiť, ako Slováci reagujú na zmeny, resp. prijímajú výzvy a do akej miery sú ochotní vyskúšať niečo nové alebo odlišné. Nedokážeme jednoznačne identifikovať ani to, či sú Slováci ochotní podstúpiť riziká v podnikaní alebo inej oblasti.

Pragmatizmus

Táto dimenzia opisuje, ako určitá spoločnosť udržiava väzby s vlastnou minulosťou a zároveň akceptuje výzvy súčasnosti a budúcnosti. Normatívne spoločnosti, ktoré majú nízku úroveň v tejto dimenzii, uprednostňujú zachovanie tradícií a s podozrením nazerajú na spoločenské zmeny. Na druhej strane

pragmatické spoločnosti sa vedia rýchlejšie prispôbiť zmenám, ľudia sa pozerajú do budúcnosti, sporia a sú vytrvalí pri dosahovaní stanoveného cieľa. Vzdelávanie sa považuje za nástroj prípravy na budúcnosť. Podľa Hofstedeho výskumu je Slovensko pragmatickou krajinou, v ktorej väčšina ľudí verí, že pravda závisí od konkrétnej situácie, kontextu a času.⁷⁶ Slováci majú tendenciu sporiť si, investovať a rigidne sa nepridržiavajú vlastných tradícií.

Pôžitky

Táto dimenzia je definovaná ako miera, do akej sa ľudia snažia kontrolovať svoje túžby a pudy. Relatívne slabá kontrola znamená tendenciu k pôžitkom, naopak silná kontrola znamená zdržanlivosť. Podľa tejto dimenzie môžeme kultúry rozdeliť na pôžitkárске a zdržanlivé. Slovensko sa podľa Hofstedeho zistení radí medzi krajiny a kultúry, pre ktoré je charakteristické sebaovládanie a odriekanie si pôžitkov. Opäť upozorňujeme, že aj v tejto oblasti nastali zmeny, nakoľko Slováci, najmä mladšia generácia, rozhodujú o tom, ako budú tráviť voľný čas a čoraz väčší dôraz kladú na kvalitu života. Spoločenský život sa v ostatných rokoch stal pre Slovákov veľmi dôležitý.

⁷⁶ *Country comparison. Slovakia, 2019*

Vzhľadom na to, že na Slovensku od roku 1989 prebieha proces transformácie spoločnosti, o niektorých Hofstedeho zisteniach by sa dalo polemizovať. Zmeny nastali nielen v režime, ale aj názoroch, postojoch a správaní ľudí. Ako sme výskumom potvrdili, mladšia generácia sa nepovažuje iba za Slovákov, ale aj za Európanov. Nerozoznávajú iba jednu národnú identitu, nie sú viac spätí len so svojím vlastným národom, ale nadobúdajú tzv. „*multiple identity*“⁷⁷, viacnásobnú identitu. Najmä u mladšej generácie Slovákov možno pozorovať postupné smerovanie k tzv. kozmopolitnému občianstvu, ktoré kombinuje humanistické princípy a normy s rovnosťou, pričom vyzdvihuje rôznorodosť.⁷⁸

3.5 Občianska spoločnosť a participácia občanov

Jedným z najdôležitejších cieľov procesu rozširovania Európskej únie je presadiť spoločnosť s vyššou účasťou občanov na správe veci verejných, teda demokratickejšiu spoločnosť, v ktorej rozhodujúcou sférou je občianska spoločnosť. Občiansku spoločnosť vytvárajú občania dobrovoľne a kolektívne podľa svojich potrieb. To, ako ľudia žijú a pracujú na geograficky vzdialených miestach, ich životy v nadnárodných priestoroch, subkultúrach, v lokálnych spoločenstvách či v konkrétnych rodinách, majú v jednotlivých európskych

⁷⁷ Moree, 2015, s. 15

⁷⁸ Pecníková, 2017

kultúrach spoločné črty.⁷⁹ Integračné procesy zmenili spôsob, ako ľudia vnímajú, hodnotia a participujú na procesoch každodenného ekonomického, politického a občianskeho života. V pohľade na nedávnu minulosť slovenskej spoločnosti nemožno obísť formovanie občianskeho vedomia a celkového oživovania úlohy verejnosti v procesoch zložitej konštrukcie novej sociálnej reality v slovenskej spoločnosti. Skúmané obdobie troch dekád významne poznačili procesy globálneho zovšeobecňovania a zjednocovania na inštitucionálnej úrovni.

Členstvo Slovenska v Európskej únii výrazne prispelo k vzniku občianskej spoločnosti. Európska únia proklamuje snahu vytvoriť silnú diverzifikovanú európsku občiansku spoločnosť, ktorej ústredným článkom má byť samotný občan a jeho činnosť.⁸⁰ Občianska spoločnosť je všeobecne pozitívne prijímaná, nakoľko občania si uvedomujú jej priamy dosah. Dôležitým pilierom občianskej spoločnosti je tretí sektor, ktorý tvoria mimovládne neziskové organizácie, občianske združenia, nadácie, komunitné centrá a pod. *„Ľudské spoločenstvá zahŕňajú množstvo rozmanitých sociálnych združení a práve v tom spočíva jadro pojmu občianska spoločnosť.“*⁸¹ Základom takého združovania je najmä ekonomický motív prežitia. Spoločenstvo

⁷⁹ Plávková, 2017

⁸⁰ Pecníková, 2017

⁸¹ Plichtová, 2010, s. 60

občanov (komunita) v demokratickom štáte nečaká na pomoc od štátu, ale jedinec sa sám občiansko-spoločensky angažuje.⁸² „*Pre fungujúcu občiansku spoločnosť sú teda základom aktívni občania participujúci na výkone a správe verejnej moci.*“⁸³ Občiansku angažovanosť môžeme vnímať na dvoch úrovniach:

1. účasť na politickom živote (voľby a platenie daní),
2. účasť na komunitnom živote (kolektívna kooperácia).

Respondentov sme sa pýtali na zmeny v občianskej spoločnosti. Iba dvaja respondenti uviedli, že zmeny nepozorujú. Ostatní ôsmi respondenti uviedli, že pozorujú zmeny, medzi ktoré patria najmä modernizácia, skvalitnenie životnej úrovne, ale aj vznik neziskových organizácií a možnosti aktívne sa zapájať do života vo svojej komunite alebo v širšom okolí. 70 % respondentov uviedlo, že angažovanosť občanov sa zlepšila, rozvinulo sa dobrovoľníctvo, mladší sa zapájajú do politiky, avšak účasť na voľbách s výnimkou volieb v roku 2020 je obvykle nízka. Zaujímali nás dôvody neúčasti na voľbách. 80 % respondentov uviedlo apatiu, skepsu, nezáujem a presvedčenie ľudí, že „*jedným hlasom nič nezmenia*“. Prehľad účasti oprávnených voličov vo vybraných druhoch volieb uvádzame v Tabuľke 2.

⁸² Pecníková, 2015

⁸³ Katuninec, 2007, s. 96

Tabuľka 2 Účasť oprávnených voličov (v %) na vybraných druhoch volieb v rokoch 1990 – 2020

Rok	Voľby do Národnej rady SR	Voľby prezidenta SR		Komunálne voľby
		1. kolo	2. kolo	
1990	95,39			63,75
1992	84,20			
1994	75,65			52,42
1998	84,24			53,96
1999		73,89	75,45	
2002	70,06			49,51
2004		47,94	43,50	
2006	54,67			47,65
2009		43,63	51,67	
2010	58,83			49,69
2012	59,11			
2014		43,40	50,48	48,34
2016	59,82			
2018				48,67
2019		48,74	41,79	
2020	65,78			

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Štatistického úradu SR (2020)

Vývoj občianskej participácie v postkomunistických krajinách sa prejavuje klesajúcou volebnou účasťou.⁸⁴ Ani vývoj na Slovensku nie je výnimkou. Kým v roku 1990 sa na voľbách do Národnej rady SR zúčastnilo 95,39 % oprávnených voličov, v roku 2002 to bolo 70,06 %, v roku 2006 len 54,67 %. S malým odstupom po platnom referende o vstupe SR do Európskej únie sa v roku 2004 konali na Slovensku voľby do Európskeho parlamentu, v ktorých slovenskí občania takisto prezentovali nízky záujem o hlasovania, a to do takej miery, že so 17 % účasťou oprávnených voličov boli Slováci najmenej volebne aktívnym členským štátom Európskej únie.⁸⁵ Možnosť slobodne voliť je jedným z najvýraznejších prejavov demokracie.

Snyder upozorňuje, že ak ľudia prestanú veriť, že voľby sú dôležité, demokracia v tom okamihu umiera. Otázka nestojí tak, či sa voľby uskutočnia, ale či sú slobodné a spravodlivé. Ak to platí, demokracia napĺňa čas zmyslom, vytvára očakávanie budúcnosti, ktorá pôsobí upokojujúco na súčasnosť.⁸⁶

Rozvojom potenciálu občianstva sa zväčšuje angažovanosť v komunite. Praktická realizácia aktívneho občianstva sa odohráva najčastejšie na úrovni komunit a komunitného života. Občan je zainteresovaný do diania vo svojom okolí a pociťuje potrebu prejaviť sa, pomôcť či

⁸⁴ Plávková, 2017

⁸⁵ Plávková, 2017

⁸⁶ Snyder, 2018

byť aktívnym v prospech väčšiny, čím sa prejavuje altruistické správanie. Aktívne občianstvo v občianskej spoločnosti si vyžaduje obetovanie vlastného času a schopností v prospech spoločnosti. Suverénny, aktívny a kompetentný aktívny občan je základná jednotka sociokultúrneho kapitálu, avšak ako izolovaný a osamotený občan je abstraktným individuum, ktoré bez kooperácie s druhým občanom nemôže naplňať svoje tvorivé občianske poslanie ani brániť svoje práva. Preto prechodom od občianstva ako abstrakcie k reálnemu občianstvu ako spoločenskej sile je práve koncept občianskej spoločnosti a kľúčom k nemu je koncept združovania.⁸⁷

Formovanie občianskej spoločnosti na Slovensku disponuje určitými nedostatkami. Vyplýva to z toho, že Slovensko je krajinou oneskorenej modernizácie, ktoré pomerne neskoro pristúpilo k budovaniu vlastného štátu. Pre Slovensko 20. storočia bola charakteristická diskontinuita, prevládajúce nedemokratické režimy, ktoré v postoji Slovákov zakorenili negativizmus, zníženú dôveru v reformy, odmietanie elít, ktoré robia príliš málo pre obyčajných ľudí a aj chuť participovať. Človek potrebuje mať slobodu, aby sa mohol rozhodovať, avšak niekedy ho sloboda ťaží, pretože rozhodovaní je akosi priveľa. Po uplynutí troch dekádach od ponovembrového budovania novej spoločnosti je už možné zhodnotiť, čo

⁸⁷ Višňovský, 2010

Slováci dosiahli vďaka možnostiam, ktoré sa im otvorili. Úspešnosť krajiny v mnohom ovplyvňuje prevládajúca mentalita ľudí, ale ešte dôležitejšou je ich schopnosť dodržiavať tak definované, ako aj nepísané pravidlá slobodnej a kultúrnej spoločnosti.⁸⁸

V *Lisabonskej stratégii* (2010) sa uvádza, že vzdelanie má viesť k aktívnemu občianstvu a vzdelávací systém má túto skutočnosť integrovať do svojich osnov na všetkých stupňoch škôl (vrátane neformálneho vzdelávania). Zisťovali sme, či inštitúcie, v ktorých respondenti pôsobia, podporujú učenie o demokracii. 90 % respondentov odpovedalo kladne.

Učitelia uviedli, že učenie o demokracii majú zahrnuté v náplni svojej práce. Študenti tvrdili, že sa o demokracii učia na občianskej náuke a histórii. Okrem toho majú možnosť zúčastniť sa zasadaní študentského parlamentu, kde môžu slobodne vyjadrovať svoje názory a diskutovať o nich s vedením školy. Taktiež môžu na univerzitách navštevovať rôzne prednášky s historikmi, politológmi, sociológmi, novinármi a pod.

Mimovládne organizácie sú priamo zapojené do demokratických procesov. Výchova k občianstvu a učenie o demokracii závisí nielen od nastavenia vzdelávacieho systému, firemnej politiky tej-ktorej organizácie, ale najmä od úrovne občianskej spoločnosti.

⁸⁸ Plávková, 2017

3.6 Zhrnutie

Za tridsať rokov budovania demokracie na Slovensku sme mali dostatočnú možnosť spoznať jej pozitíva aj negatíva. Priaznivci demokratického Slovenska radi vykresľujú obraz krajiny stelesňujúcej príbeh o premene „škaredého káčatka“ na pôvabnú labuť, krajiny, ktorá sa vyškriabala z niekdajšej „čiernej diery“ v strednej Európe a stala sa štátom schopným vyžarovať onú známu príťažlivú *soft power*, „mäkkú moc“, pričom tento úspech predstavoval pre bližších i vzdialenejších susedov s ešte ťažším dedičstvom minulosti nádej, že pozitívna zmena je možná.⁸⁹

Odporcovia demokratického Slovenska tvrdia, že západní partneri Slovákom vnútili politický systém, ktorý sami dodnes považujú za skostnatený, málo flexibilný, značne dezintelektualizovaný a nedostatočne kreatívny.⁹⁰ Nielen na Slovensku platí, že parlamentná demokracia nie je sama osebe imúnna proti rozkrádaniu, korupcii, finančným podvodom, praniu peňazí, politickému protekcionizmu a nespravodlivým súdnym rozhodnutiam. Sloboda slova má taktiež svoju odvrátenú tvár, nie je imúnna proti cynickému, nielen novinárskemu, uverejňovaniu klamstiev a osočovaniu vybraných osôb bez opory vo faktoch.⁹¹ Napriek týmto výhradám sa Slovensko nepochybné posunulo dopredu. Aj keď Slováci

⁸⁹ Bútora, 2010

⁹⁰ Žiak, 2019

⁹¹ Žiak, 2019

žili 40 rokov v neslobode a ďalších 30 rokov sa stalo pre mnohých ľudí životom bez pocitu úspechu a rovnosti pred zákonom, sklamanie a pasivita nie sú na mieste.

Tak ako nesie zodpovednosť za vývoj krajiny na celospoločenskej úrovni politická elita, od jednotlivca záleží, koľko sám dosiahol vďaka možnostiam, ktoré sa mu v tomto novom priestore otvorili.⁹² Prechod k osobnej zodpovednosti je náročný. Ako uviedla jedna respondentka, *„schopným a ambicióznym jedincom doba praje, avšak pre tých, čo ambície a danosti nemajú, je to trápenie, ide o jedincov, ktorí sa spoliehali na sociálne istoty, ktoré im v minulosti poskytoval štát.“* Slovensko potrebuje, aby ho viedli ľudia, ktorí sú schopní priniesť do spravovania krajiny demokratické hodnoty, etiku, elementárnu spravodlivosť, odbornosť a spoluprácu.

Slovensko prešlo cestou zmien, ktoré pomaly a postupne pomáhajú vytvoriť občiansku spoločnosť, ktoré dokáže poskytovať adekvátny priestor pre aktívnych občanov. Európska únia, ktorej súčasťou je aj Slovensko, vyznáva hodnoty, akými sú demokracia, nediskriminácia, tolerancia, ľudské a občianske práva, rovnosť príležitostí a pod. Presvedčenie, že to v Európskej únii ide nesprávnym smerom, by sa prejavilo zníženou identifikáciou s ňou. Očakávania od transformácie spoločnosti na Slovensku boli vysoké. Vývoj v rámci troch dekád postupne dospel do štádia, keď občania SR

⁹² Plávková, 2017

môžu zhodnotiť, či došlo k naplneniu ich potrieb a záujmov, prípadne či si vôbec chcú pripomenúť tieto svoje očakávania, ktoré sa v mnohom nenaplnili. Slováci sa vyslobodili z komunistického režimu, čo paradoxne viedlo i k oslobodeniu sa od povinnosti organizovať sa, avšak výskumom sme zistili, že vzdelaní ľudia prejavujú záujem participovať na občianskom dianí.

Občianska participácia odzrkadľuje úroveň kultúry. Čím viac vzdelaných ľudí sa bude angažovať, tým väčšmi bude spoločnosť a jej kultúra prekvitať. Napriek tomu, že súčasná slovenská spoločnosť pôsobí trochu unaveným dojmom, v ktorej vládne pesimizmus a apatia, mimovládne organizácie do nej prinášajú akýsi „čerstvý vánok“. Poskytujú pomoc ľuďom, podporujú občiansku spolupatričnosť, záujmy, dobrovoľníctvo i darcovstvo. Mimovládne organizácie prinášajú inovácie, rôznorodosť a pluralitu foriem.

Pre potreby predloženého výskumu sme zvolili kvalitatívnu metódu výskumu. V spoločenských a humanitných vedách sa čoraz častejšie využíva ako komplementárna, ale aj hlavná metóda skúmania vybraných fenoménov. Napriek tomu sa niekedy chápe iba ako doplnok k tradičnému kvantitatívnemu výskumu, inokedy ako jeho protipól. Kvalitatívny výskum sa považuje za emergentný a flexibilný typ výskumu. Zber

dát a ich analýza prebiehajú v dlhšom časovom intervale, a tak má výskumný proces longitudinálny charakter.⁹³

Považujeme za vhodné pomenovať aj obmedzenia či nedostatky predkladaného výskumu. Slabou stránkou každého kvalitatívneho výskumu je jeho reliabilita, teda presnosť, s akou dokáže výskumník interpretovať to, čo počul alebo prečítal, preto sme získané dáta interpretovali ako výpovede respondentov o určitom jave.

Silnú stránku predkladaného výskumu vidíme v jeho interdisciplinárnom charaktere. Sme presvedčení, že výsledky výskumu je možné aplikovať vo viacerých vedných disciplínach, ako napríklad v kultúrnych štúdiách, histórii či spoločenských vedách.

Týmto textom sme sa pokúsili rozšíriť povedomie o demokracii na Slovensku, transformácii spoločnosti, občianskej angažovanosti a identite. Predkladaný výskum predstavuje iba časť komplexného výskumu, ktorý okrem historickej pamäte zahrňuje zmapovanie výchovno-vzdelávacích procesov o demokracii na stredných školách, ako aj prieskum verejnej mienky, ktorého hlavnou úlohou bolo zistiť odpoveď na otázku, či môžeme slovenských občanov považovať za aktívnych v európskom kontexte.

⁹³ Hendl, 2008

4 OBČIANSKA EDUKÁCIA MLÁDEŽE NA SLOVENSKU (ANALÝZA ZDROJOV)

Spoločne s transformáciou štátu a nastol'ovaním demokracie nastala zmena aj vo vzdelávacom systéme. Táto zmena sa týkala najmä obsahového zamerania. V tomto kontexte uvádzame realizované reformy školstva vplývajúce na obsahovú transformáciu.

Uvádzame tiež analýzu zdrojov, ktoré využívajú vzdelávacie inštitúcie na občiansku edukáciu mládeže. Z hľadiska tematického zamerania vnímame zmenu v obsahu, ktorá nastala po roku 2004. Analýza zahŕňa materiály a publikácie, ktoré sa svojím obsahom venujú problematike občianstva, demokracie, ľudským právam a i. európskym hodnotám a princípom.

4.1 Systémové zabezpečovanie služieb vzdelávania na Slovensku

Z hľadiska zabezpečovania služieb vzdelávania na Slovensku je potrebné vychádzať z najdôležitejšej legislatívnej úpravy. *Ústava SR* ustanovuje základné právo na vzdelanie občanov nasledovne: „Každý má právo na vzdelanie. Školská dochádzka je povinná. Jej dĺžku po vekovú hranicu ustanoví zákon.⁹⁴“. Služby vzdelávania majú dôležité miesto v spoločnosti. Definície vzdelávania uvádzajú, že vzdelávanie slúži na budovanie

⁹⁴ Ústava SR, čl. 42, ods. 1, 1992

sústavy vedomostí, návykov, zručností a schopností človeka, ale aj na tvorbu hodnotových, fyzických a duševných schopností človeka⁹⁵, pričom výsledkom vzdelávania je nadobudnutie vzdelania.

Autori Dembélé a Lefoka⁹⁶ tvrdia, že vzdelávanie a výučba obyvateľov podporuje ich schopnosti, narúša pasivitu a prináša vyššie príjmy. Taktiež poukazujú na veľký význam dvojjazyčného vzdelávania ako najsľubnejšiu stratégiu pre budúcnosť.

Pre vymedzenie pozície služieb vzdelávania vo verejnom sektore považujeme za dôležité v úvode priblížiť fungovanie samotného verejného sektora na Slovensku. Najčastejšie uvádzané charakteristiky verejný sektor identifikujú prostredníctvom jeho vlastností ako sektor financovaný z verejných prostriedkov, riadený a spravovaný verejnou správou, s rozhodovaním prostredníctvom verejnej voľby a podliehajúci verejnej kontrole⁹⁷.

Z hľadiska národného hospodárstva považujeme verejný sektor za netrhové poskytovanie služieb, ktoré sa nezameriava na dosiahnutie zisku, ale na uspokojenie potrieb občanov. Primárnu činnosť verejného sektora tvorí produkcia kolektívnych statkov. Fungujúci verejný

⁹⁵ Pařízek, 1991; Ševc, 1995; Petlák, 1997

⁹⁶ Dembélé – Lefoka, 2007

⁹⁷ Strecková – Malý, 1998; Majlingová, 2002; Benčo – Kuvíková 2011

sektor podporuje rast štátu a zakladá sa na kvalitných službách, ktoré sú vo verejnom záujme.⁹⁸

Verejnými službami môžeme označiť jednotlivé výstupy verejného sektora. Verejné služby sú efektívne netrhové statky, ktoré poskytuje štát občanom žijúcim v jeho právomoci buď priamo, prostredníctvom verejného sektora alebo financovaním producenta danej služby.⁹⁹ Takéto služby sú financované nepriamo prostredníctvom daní a poskytované všetkým, bez ohľadu na fyzické a mentálne odlišnosti alebo príjem. Medzi verejné služby zaraďujeme služby vzdelávania.

Za poskytovanie, kvalitu a rozsah služby vzdelávania zodpovedá MŠVVaŠ SR a rezort školstva. Producentom služby môžu byť verejné alebo súkromné školy. Korimová a Štrangfeldová uvádzajú, že služby vzdelávania môžu byť financované zo štátneho rozpočtu, rozpočtu miest a obcí, rozpočtov samosprávnych krajov, fondov a dotácií, zdrojov vlastnej podnikateľskej činnosti, úhrad od prijímateľa, darov alebo iných zdrojov.¹⁰⁰

Finančné prostriedky vynakladané na vzdelávanie sa chápu ako spoločenské výdavky, ktoré charakterizujú množstvo živej a predmetnenej práce na zabezpečenie výchovno-vzdelávacieho procesu.

⁹⁸ Shaha, 2005

⁹⁹ Osborne, 2013; Nemec, 2000

¹⁰⁰ Korimová – Štrangfeldová, 2014

Služby vzdelávania zaradujeme z hľadiska klasifikácie blokov odvetví do II. bloku odvetví rozvoja človeka, spoločne so zdravotníctvom, sociálnymi službami alebo kultúrou¹⁰¹. Tieto služby sa spájajú základnou charakteristikou verejných služieb – nevyhlúčiteľnosťou a nedeliteľnosťou, ktorými sa vyznačujú čisté kolektívne statky.

Z inštitucionálneho hľadiska môžeme rozdeliť služby vzdelávania podľa jednotlivých stupňov vzdelania. Školská sústava je vo všeobecnosti tvorená materskými školami, základnými školami, strednými školami a vysokými školami, ako aj možnosťou celoživotného vzdelávania.

Služby vzdelávania na materských a základných školách, ktorých obsahom je zabezpečenie základného rozvoja tvorivého a poznatkového potenciálu na princípe primeranosti veku dieťaťa, zaradujeme medzi čisté kolektívne statky. V prostredí Slovenska platí 10-ročná povinná školská dochádzka od dovŕšenia 6. roku dieťaťa, ako uvádza školský zákon (§ 21, 2008). Zriaďovateľmi materských a základných škôl sú v tomto prípade mestá a obce.

Služby vzdelávania na stredných školách, ktorých obsahom je rozvoj individuálneho, integračného, regulačného, poznatkového potenciálu na výkon odbornej praktickej činnosti a prípravy na povolanie, zaradujeme

¹⁰¹ Strecková – Malý, 1998

medzi čisté kolektívne statky a zmiešané kolektívne statky.

Princíp čistých kolektívnych statkov napĺňa práve posledný rok 10-ročnej povinnej školskej dochádzky a následne sa tieto služby stávajú zmiešanými kolektívnymi statkami. Pri zmiešaných kolektívnych statkoch dochádza k rastu alebo poklesu kvality, v závislosti od rozsahu spotreby služby. A práve vzdelávanie sa vyznačuje nedeliteľnosťou a vylúčiteľnosťou zo spotreby s prejavom pozitívnej externality. Na základe tohto konštatujeme, že spotreba zmiešaných kolektívnych statkov v podobe štúdia na strednej škole má prínos v podobe vzdelanej a lepšie uplatniteľnej spoločnosti. Zriaďovateľmi stredných škôl sú samosprávne kraje.

Vzdelávanie na vysokých školách¹⁰² taktiež považujeme za zmiešané kolektívne statky. Obsahom tohto vzdelávania je rozvoj poznatkového, zručnostného, inovačného a komunikačného potenciálu. A teda príprava vysokokvalitnej pracovnej sily na výkon najvyšších funkcií v odvetviach národného hospodárstva. Vysoké školy sa zriaďujú *zákonom NR SR č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Zákon o vysokých školách (2002)* tieto školy rozdeľuje na verejné vysoké školy, štátne vysoké školy, súkromné vysoké školy a zahraničné vysoké školy s pôsobnosťou na území Slovenska.

¹⁰² Ústava SR, čl. 43, ods. 2

V súčasnosti veľký význam zohráva aj celoživotné vzdelávanie, ktoré sa uskutočňuje prostredníctvom formálneho a neformálneho vzdelávania a informatívneho učenia sa. Ako uvádza MŠVVaŠ SR (2019), tento druh vzdelávania umožňuje dopĺňať, prehĺbovať a rozširovať už nadobudnuté vzdelanie, prípadne rekvalifikovať sa alebo uspokojiť svoje záujmy. Pri tomto type vzdelávania hovoríme o čistých privátnych statkoch, keďže nie sú financované z verejných financií. Celoživotné vzdelávanie sa uskutočňuje v súlade so *zákonom NR SR č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní v akreditovaných inštitúciách ďalšieho vzdelávania, v školách a školských zariadeniach, prípadne mimoškolských zariadeniach*.

Vo svete však rezonuje aj názor, že vzdelávanie by nemalo byť poskytované štátom a verejným sektorom. Autori Mauro a Sedano-Rodríguez¹⁰³ považujú štát za nedostatočný a kritizujú jeho úlohu sprostredkovateľskej inštitúcie na dosiahnutie osobných a sociálnych cieľov. Vzdelávanie by malo byť podľa autorov poskytované inými štruktúrami, mala by v ňom prevládať sloboda, nádej a všestranný rozvoj národa. Vzdelávanie by nemalo byť ovplyvňované politickými štruktúrami a štátom.

Dovoľujeme si s týmto postojom nesúhlasiť, pretože na základe uvedeného v prípade len súkromného poskytovania vzdelávania by dochádzalo k vylúčiteľnosti

¹⁰³ Mauro – Sedano-Rodríguez, 2005

a deliteľnosti, a teda nie všetky sociálne skupiny obyvateľov by boli schopné zúčastňovať sa ho.

Ako argument uvádzame názor Španekovej a Grenčíkovej¹⁰⁴, ktoré tvrdia, že regionálna politika sa musí sústrediť na kvalitu ľudských zdrojov v regióne a mimoriadnu pozornosť venovať regionálnemu systému vzdelávania, ktorý by mal zabezpečiť dostupnosť kvalitného vzdelávania pre všetky sociálne vrstvy.

Vzdelanie by nemalo byť sociálnym znakom. V neposlednom rade opätovne sa vraciame k litere *Ústavy SR*, ktorá stanovuje, že každý občan má právo na vzdelanie.

4.2 Historický exkurz vývoja slovenského školstva po roku 1989

Udržateľný hospodársky rozvoj, ako uvádza Ozturk, nemôže dosiahnuť žiadna krajina bez značných investícií do ľudského kapitálu.¹⁰⁵ Vzdelávanie zlepšuje kvalitu života a vedie k širokým sociálnym výhodám krajiny. Rovnako tak vzdelanie prispieva k celospoločenskému rozvoju. Vzdelávanie je najdôležitejším činiteľom výchovy detí, mládeže i dospelých. Výsledkom vzdelávania je dosiahnuté vzdelanie.

¹⁰⁴ Španeková – Grenčíková, 2012

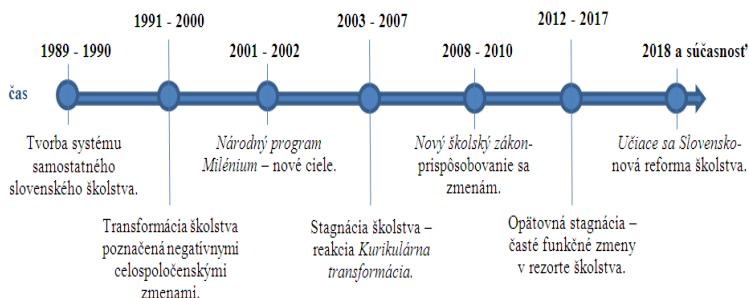
¹⁰⁵ Ozturk, 2008

Rozvoj vzdelávania na Slovensku bol ovplyvnený transformačným procesom po roku 1989. V kontexte nežnej revolúcie si zmenu dovtedajšieho systému vyžiadala aj oblasť školstva. Školstvo sa obsahovo zmenilo a zameralo na potreby súčasného stavu tak, aby bolo v súlade so zásadami vlastenectva, humanity a demokracie. Preto bolo po revolúcii potrebné zmeniť štruktúru školského systému a postupne inovovať obsah vzdelávania a výchovno-vzdelávacieho procesu.

Hlavným podkladom pre transformáciu školstva bol *Projekt ďalšieho rozvoja československej výchovno-vzdelávacej sústavy*¹⁰⁶, ktorý reagoval na zaostávanie vzdelávania za demokratickými krajinami Európy a na základe ktorého sa formovali zmeny v slovenskom a v prvej fáze aj českom školstve.

Obrázok 1 uvádza historický vývoj slovenského školstva v stručných bodoch.

¹⁰⁶ Kocka – Schreiber, 1979

Obrázok 2 Historický vývoj slovenského školstva v bodoch od roku 1989 až po súčasnosť

Zdroj: vlastné spracovanie (2019)

Prvá krátka, ale zásadná zmena prebiehala v rokoch 1989 – 1990, keď sa novelizoval systém škôl. Táto zmena obsahovala najmä zrušenie starých ideológií a štruktúr a vypracovanie rozvojových perspektív¹⁰⁷.

Cieľom bolo nájsť novú cestu na formovanie vzdelanej spoločnosti. Postupne sa začala pozmeňovať a vytvárať školská legislatíva, definovali sa pedagogické normy, ktorými sa zabezpečilo nové smerovanie výchovy a vzdelávania, ako aj demokratizácia a humanizácia celej výchovno-vzdelávacej sústavy a systému riadenia, správy, financovania a realizácia nových zámerov školskej politiky.

¹⁰⁷ Kosová – Porubský, 2011

Snaha o transformáciu školstva v 90. rokoch bola ovplyvnená nepriaznivými celospoločenskými zmenami v dôsledku reštrukturalizácií, privatizácií a prudkým rastom nezamestnanosti. Napriek tomu sa podarilo presadiť viacero pozitívnych zmien. Novelizácia školstva sa zameriavala na ciele, ktoré sa v predošlých koncepciách rozvoja národnej výchovno-vzdelávacej sústavy nenaplnili alebo neuplatňovali v adekvátnej miere.

Príkladom sú zmeny v uplatňovaní poznatkov, rozvoj zručností študenta, chápanie súvislostí a i. Ďalším prínosom bolo proporcionálnejšie rozdelenie učiva medzi jednotlivé ročníky a stupne vzdelávania, prepájanie predmetov a vytváranie medzipredmetových vzťahov, ako aj postupné vylučovanie encyklopedického memorovania poznatkov a vedomostí študentmi. Novelizáciou sa taktiež vytvorili pravidlá, ktoré umožňujú zabezpečovať a hodnotiť kvalitu poskytovaného vzdelania s cieľom uplatnenia absolventov vo vyšších stupňoch štúdia alebo v praxi po skončení štúdia.

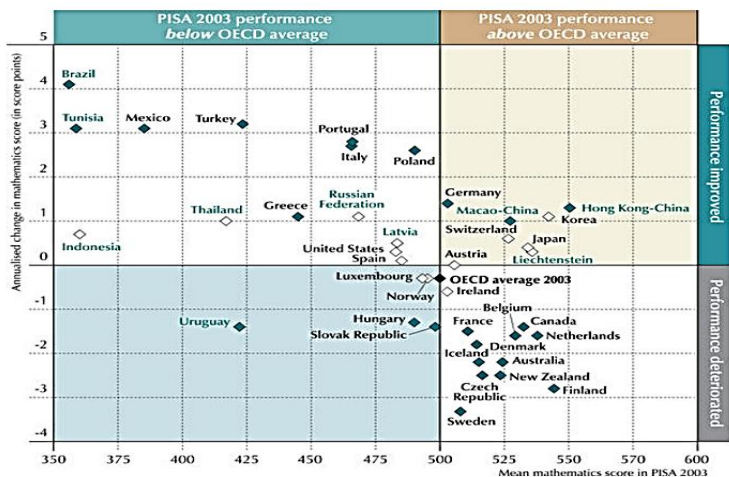
Ustanovili sa zásadné školské reformy¹⁰⁸ ako napríklad zavedenie základnej 9-ročnej školskej dochádzky, úprava zriaďovania, úprava dĺžky štúdia a názvov škôl, ako aj finančného a materiálneho zabezpečenia pre stredné odborné učilištia a strediská

¹⁰⁸ Višňovcová, 2004

praktického vyučovania. Novelizácia zavádza apolitické prostredie na školách a umožňuje sa zriaďovanie cirkevných a súkromných škôl. Dôraz sa prikladá budovaniu medzinárodných stykov a spolupráci medzi školami.

Inovatívnu zmenu malo v roku 2002 priniesť prijatie *Národného programu výchovy a vzdelávania – Milénium* (2001), ktorý platil na nasledujúcich 15 – 20 rokov. Ako sa uvádza v programe, cieľom je uplatňovanie základných princípov vo vzdelávaní, ktorými sú napríklad princíp celoživotného vzdelávania, princíp európskej dimenzie vo vzdelávaní, princíp rovnosti šancí v prístupe k vzdelávaniu, princíp čo najvyššej kvality a efektívnosti vzdelávania, princíp hospodárnosti využívania zdrojov a prostriedkov vzdelávania, princíp demokratizácie, odbornosti a efektívnosti riadenia.

Program vytýčil nový smer rozvoja, ktorý reprezentovali inovatívni učitelia. Jeho naplnenie však nezískalo dostatočnú politickú podporu a zavádzanie zmien a transformácia v tomto ohľade ustala len na čiastkovej úrovni, čo sa prejavilo v systéme nemeniacich novelizáciách školského zákona.

Obrázok 3 Výsledky medzinárodného porovnania študentov v matematike PISA 2003

Zdroj: Learning for Tommorrow's World – Results from PISA (2003)

Od roku 2004 – 2007 pozorujeme stagnáciu slovenského školstva. Túto situáciu potvrdzujú aj výsledky medzinárodného hodnotenia študentov z matematiky, ktoré zverejnil NÚCEM (2003) v *Národnej správe PISA 2003*, na základe ktorých sa zistilo, že slovenskí študenti vo veku 15 rokov dosahujú nedostatočné výsledky v porovnaní s inými krajinami. Slovensko sa svojimi výsledkami umiestnilo pod priemerom krajín OECD.

V roku 2005 preto vláda prijala akčné plány v súlade s *Lisabonskou stratégiou*, známe pod názvom MINERVA. Ide o dokument reformy vzdelávania, ktorý

za základný predpoklad určuje zvýšenie kvality v regionálnom školstve, ale neponúka konkrétne kroky a návrhy na systémové zmeny. Viacerí autori¹⁰⁹ sa zhodujú, že v tomto období vnímame ako pozitívny inovatívny krok *Kurikulárnu transformáciu*. Ide o zmenu v obsahu vzdelávania na stredných školách. Transformácia určuje smerovanie vzdelávania od poznatkov ku kompetenciám, ako príklad uvádzame digitálne kompetencie, matematické kompetencie a iné; ale najmä škola by mala prostredníctvom decentralizácie nadobudnúť viac právomocí v rozhodovaní o obsahu vzdelávania.

NÚCEM (2006) na základe výskumnej štúdie TIMSS vytvoril ideálny model vzdelávacieho konceptu, ktorý je zložený z 3 aspektov. Prvým z nich je zamýšľaný aspekt, teda to, čo je uvedené vo vzdelávacej osnove a štandardoch, druhým je realizovaný aspekt, teda to, čo učitelia skutočne učia a posledným je dosiahnutý aspekt, teda to, čo sa študenti skutočne naučili. Konštatujeme, že takto stanovený vzdelávací koncept by reflektoval skutočný prínos vzdelávania pre študenta a predchádzal by ďalším negatívnym výsledkom.

V máji 2008 NR SR schválila *zákon NR SR č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov*, ktorý sa nazýva aj nový školský zákon. Zákon komplexne upravuje princípy,

¹⁰⁹ Humajová – Kríž – Pupala – Zajac, 2008; Kosová – Porubský, 2011

rozsah vzdelávania, ciele, sústavu škôl a školských zariadení, vzdelávacie programy, ako aj práva a povinnosti škôl, učiteľov a študentov a iné.

Štátny pedagogický ústav v nadväznosti na školský zákon vytvoril *Štátny vzdelávací program*, ktorý vymedzuje všeobecne ciele škôl, obsah vzdelávania, štandardy pre jednotlivé stupne a je podkladom pre tvorbu školského vzdelávacieho programu pre základné školy a gymnáziá. Účel reformy a nového školského zákona po uplynutí 3 rokov hodnotí Zimenová¹¹⁰ ako nenaplnený.

Dôvodom je, že reforma prebehla unáhlene a vytvorila mylný dojem o autonómii škôl. Tento postoj odôvodňuje tým, že obsah učebných osnov ostal nezmenený, čím nevznikol priestor na inovácie praktického vyučovania a spôsobil tlak na učiteľov. Medzi ďalšie nevýhody zaraďuje nedostatok didaktických modelov, na ktorých by práve učitelia mohli vystavať novú štruktúru výučby.

V období posledných rokov opätovne považujeme slovenské školstvo za stagnujúce z hľadiska zmien, ktoré sa v ňom vykonali. Jednou z príčin sú funkčné zmeny rezortu školstva, ktoré od roku 2012 neobsadil minister, ktorý by rezort viedol počas celého funkčného obdobia. Novým impulzom z júna 2018 je schválená nová školská reforma – *Učiac sa Slovensko*.

¹¹⁰ Zimenová, 2011

Pre zhodnotenie súčasnej situácie využívame výskum realizovaný Inštitútom vzdelávacej politiky pod vedením M. Rehúša¹¹¹, ktorý porovnal koncept vzdelávania na Slovensku s krajinami OCED, Škótskom, Kanadou a Fínskom. Z výsledkov zisťujeme, že v slovenskom školstve stále prevláda encyklopedické vzdelávanie napriek dlhodobo dobre stanoveným cieľom kurikulárnej transformácie. Problém nastáva na najnižšej úrovni, kde obsah učiva nie je spracovaný tak, aby viedol k získaniu zmysluplných informácií pre študentov. Ako vhodný príklad pre Slovensko výskum uvádza práve fínske školstvo, ktoré poskytuje väčšiu voľnosť študentov vo výbere voliteľných predmetov a tým ich už v mladom veku profiluje podľa vlastných záujmov a taktiež dôraz sa kladie na prepojenosť predmetov.

Z historického prierezu slovenského školstva je možné konštatovať, že všetky pôvodne stanovené transformačné ciele dodnes neboli kompletne naplnené. Viaceré reformy obsahovo viedli k zmene, ale problém často nastal v ich uplatňovaní na najnižšej úrovni, čím dochádzalo k stagnácii a nedostatočným výsledkom študentov. Problémové sú tiež funkčné zmeny v rezorte školstva, ktoré neprispievajú k riešeniu vzniknutej situácie.

¹¹¹ In Nejedlý, 2018

Vzdelávací systém je kritizovaný pre svoju stále viac klesajúcu kvalitu a aj produkciu absolventov, ktorí majú problém uplatniť sa na trhu práce. Daný stav je spôsobený dlhodobým podfinancovaním školstva, zaostávaním obsahových reforiem sekundárneho a terciárneho vzdelávania a absenciou mechanizmov zvyšovania kvality školstva.

4.3 Špecifikácia európskych hodnôt a princípov a analýza zdrojov zameraných na občiansku edukáciu mládeže

Po stručnom priereze vývoja formovania školského systému na Slovensku sa v kapitole zameriame na analýzu publikácií a materiálov, ktoré využívajú vzdelávacie inštitúcie na výučbu mládeže v oblasti občianskej náuky, etickej výchovy, náuky o spoločnosti a príbuzných predmetoch.

Analýza zahŕňa materiály a publikácie, ktoré sa svojím obsahom venujú problematike občianstva, demokracie, ľudským právam, princípom tolerantnosti a rovnosti a iným hodnotám zameraným na rozvoj občianstva v lokálnom a európskom význame. Z tohto dôvodu v prvej časti analýzy uvádzame výklad obsahu jednotlivých hodnôt a princípov, pričom východiskovým dokumentom je *Charta základných ľudských práv v Európskej únii*.

V druhej časti kapitoly poskytujeme analýzu skúmaných slovenských a českých publikácií a materiálov (n = 198), ktoré sú dostupné pre pedagógov, pričom pri analýze zohľadňujeme faktor vstupu Slovenska medzi členské štáty Európskej únie. Z tohto dôvodu uvádzame rozdiel tematického zamerania publikácií a materiálov pred rokom 2004 a po tomto roku.

Následne analyzujeme skúmané zahraničné publikácie a materiály dostupné k výučbe (n = 100). Tieto zdroje slúžia pedagógom na doplnenie informácií, rozšírenie prednášanej problematiky, prípadne sú súčasťou konverzačných hodín v rámci iných vyučovaných predmetov.

4.3.1 Špecifikácia obsahovej náplne v kontexte európskych hodnôt a princípov

Základné európske hodnoty a princípy boli po prvýkrát uvedené v *zmluve o Európskej únii* čl. 2., kde sa uvádza, že Európska únia je spoločným miestom na budovanie prosperujúceho a mierového priestoru spolužitia a rešpektovania rozmanitosti na základe spoločných hodnôt. Medzi tieto hodnoty sa zaraďuje ľudská dôstojnosť, sloboda, demokracia, existencia právneho štátu a dodržiavanie ľudských práv vrátane práv príslušníkov menšín. Tieto hodnoty majú byť vlastné všetkým členským štátom, v ktorých spoločnosti prevládajú princípy pluralizmu, nediskriminácie, tolerancie, spravodlivosti, solidarity a rovnosti.

Na základe takto stanovených hodnôt a princípov sme analyzovali zdroje občianskej edukácie. Je dôležité poznamenať, že viaceré hodnoty a princípy nesú príbuzné až synonymické znaky. Z tohto dôvodu môže nastávať nesúlad v ich vymedzení z pohľadu rôznych autorov či verejnosti. Cieľom analýzy je poukázať na ich prínos a priblížiť ich obsah mládeži. Keďže celková realizovaná analýza zdrojov zahŕňala približne 300 publikácií a materiálov, v úvode bolo potrebné zjednotiť významy a špecifikovať obsahovú náplň uvedených hodnôt a princípov.

Charta základných ľudských práv Európskej únie uvádza v I. hlave, čl. 1 ako najdôležitejšiu hodnotu spoločnosti ľudskú dôstojnosť a dodržiavanie ľudských práv. Lerch¹¹² uvádza, že Európska únia sa snaží začleňovať problematiku ľudských práv do všetkých svojich politík a programov a k dispozícii využíva nástroje politiky v oblasti ľudských práv. V tomto kontexte problematiku ľudských práv a ľudskej dôstojnosti môžeme sledovať aj vo vzdelávacom procese. V publikáciách sa najčastejšie uvádza rozsah legislatívnej úpravy ľudských práv a slobôd, prípadne príklady porušenia ľudských práv v minulosti.

Výskum Bielíkovej¹¹³ preukázal, že vzdelávanie mládeže o problematike ľudských práv na základných a stredných školách sa realizuje na 90 % formou

¹¹² Lerch, 2020

¹¹³ Bielíková, 2017

vyučovacích hodín, na 53,1 % formou diskusií a besied, na 41,3 % vizuálnou formou (nástenky, školské časopisy, a i.), na 27,6 % formou externých prednášok a na 20,1 % formou účasti na súťažiach ako prostriedku osvojenia si poznatkov o problematike.

Ďalšou významnou hodnotou je sloboda. Pri interpretácii obsahu tejto hodnoty pracujeme s niekoľkými významovými pojmami. Komplexné ponímanie slobôd nachádzame v *Charte základných ľudských práv Európskej únie* v II. hlave, čl. 6 – 19. Sloboda sa vzťahuje na bezpečnosť, rešpektovanie súkromného a rodinného života, ochranu údajov, slobodu myslenia, vedomia a náboženského vierovyznania, prejavu a informácií, združovania, vedeckého bádania, podnikania a vlastníctva, azylu a ochrany. Podľa V. hlavy zameranej na občianstvo čl. 45 sa sloboda uvádza v kontexte pohybu a pobytu. Táto sloboda sa chápe ako možnosť voľného pohybu a pobytu v rámci krajín Európskej únie. Na základe týchto významov môžeme chápať slobodu ako právo.

Z tematického hľadiska občianskej edukácie sa hodnota slobody vzťahuje na témy, ako je globalizácia, multikulturalita, kritické myslenie, predchádzanie násiliu, bezpečnosť obyvateľov a i. V tomto kontexte hodnota slobody učí mládež nielen správať sa voľne v zmysle prístupných práv, ale aj rešpektovať a akceptovať práva druhých. Tu zohráva dôležitú úlohu kritické myslenie,

ktoré slúži na znižovanie nenávistných prejavov v spoločnosti.

Rozširovaniu povedomia o kritickom myslení medzi mládežou sa na Slovensku úspešne venuje projekt *Centra pre podporu neformálneho vzdelávania*, ktorý vytvoril niekoľko didaktických materiálov na rozvíjanie tejto zručnosti u mladých ľudí. Kritické myslenie vnímame ako schopnosť nepodľahnúť prvému dojmu¹¹⁴, resp. všeobecne presadzovanému dojmu. Naopak, verifikovať a zisťovať informácie na vytvorenie vlastného nezávislého myslenia podloženého argumentmi. Prevala kritického myslenia v spoločnosti odstraňuje strach, obavy a averziu voči novým, nepoznaným skutočnostiam a uľahčuje rozvoj spoločnosti¹¹⁵.

Hodnoty demokracie a občianstva sa v *Charte základných ľudských právach Európskej únie* spomínajú v V. hlave, čl. 39 – 46. Tieto hodnoty sa spájajú s občianskou spoločnosťou, občianskou participáciou, aktívnym občianstvom, lokálnym a európskym občianstvom, integračnou politikou, dobrovoľníctvom, podpornou občianskou a demokratickou činnosťou a i. Majoritu uvedených termínov identifikujeme a definujeme v ostatných kapitolách monografie. Z tohto dôvodu venujeme pozornosť podpornej občianskej a demokratickej činnosti.

¹¹⁴ Smetana – Verešpejová, 2017

¹¹⁵ Snyder – Snyder, 2008

Výkon občianskej a demokratickej činnosti sa spája s činnosťou vládnych, avšak prevažne mimovládnych organizácií. Tieto organizácie realizujú aktivity, ktoré sú zamerané na posilňovanie a rozvoj občianskej spoločnosti, presadzovanie rovnosti a obmedzenie diskriminácie, transparentné informovanie o veciach verejných a i. Cieľom organizácií môže byť rozširovanie vedomosti o marginalizovaných skupinách či sociálne znevýhodnených skupinách obyvateľstva, alebo činnosť spojená s informovaním spoločnosti o činnosti vlády a hospodárení v krajine. Príkladom organizácií na Slovensku je združenie Občan, demokracia a zodpovednosť, Nadácia otvorenej spoločnosti alebo Transparency International Slovensko.

Charta základných ľudských práv Európskej únie sa v mnohých článkoch¹¹⁶ odkazuje na inštitút právneho štátu. Z tohto dôvodu právny štát zaradíme medzi jednu z najdôležitejších európskych hodnôt. Dodržiavanie zásady právneho štátu má význam na účinné uplatňovanie práva, pre riadne fungovanie vnútorného trhu, pre zachovanie priaznivého prostredia pre investície a pre vzájomnú dôveru. Základom právneho štátu je účinná súdna ochrana, ktorá si vyžaduje nezávislosť, kvalitu a efektívnosť vnútroštátnych súdnych systémov.

Z pohľadu občianskej edukácie mládeže sa právnemu štátu venujú samostatné výučbové celky: občan

¹¹⁶ Čl. 15, 19, 39 – 46, 51 – 53

a spoločnosť, občan a štát a občan a právo¹¹⁷. V rámci celkov sa mládež oboznamuje s formami a znakmi štátu, deľbou štátnej moci, politickým systémom, princípmi demokracie, volebným systémom, úlohami občianskeho, trestného, rodinného práva a i. Z pohľadu európskej úrovne sa témy obmedzujú najmä na oboznámenie sa s inštitúciami Európskej únie, rozsahom ich činnosti či princípy fungovania voľného trhu. V rámcových osnovách pre II. stupeň základných škôl nenachádzame témy zamerané na európske občianstvo a identitu.

Medzi európske hodnoty zaraďujeme aj princípy tolerancie a rovnosti. Širší rozbor princípu rovnosti sa uvádza v III. hlave, čl. 20 – 26 *Charty základných ľudských práv Európskej únie*. Tento princíp sa viaže predovšetkým na rovnosť občanov pred zákonom, nediskrimináciu, toleranciu kultúrnej, náboženskej a jazykovej rozmanitosti, rovnosť medzi mužmi a ženami a integráciu znevýhodnených osôb. Tu môžeme vidieť, že princípy sa svojím obsahom zhodujú s hodnotou slobody. Avšak pre výskumný účel diferencujeme tieto pojmy.

Pri analýze princípov tolerancie a rovnosti sme zistili, že publikácie a materiály často pracujú s formou varovania mládeže pred nástrahami xenofóbie, extrémizmu a nacionalizmu, diskriminácie na základe etnickej a náboženskej príslušnosti, násilím a šikanou či rovnostárskym a neetickým správaním. V tomto kontexte

¹¹⁷ Štátny pedagogický ústav, 2011

Koštrnová¹¹⁸ na príklade šikany v školskom prostredí uvádza, že najvhodnejším spôsobom prevencie je kladenie dôrazu na rozvoj sociálnych zručností a sociálnych kompetencií mládeže. Za vhodnú metódu výučby považujeme učenie sa na základe skúsenosti alebo naratívne učenie. Napríklad metóda rozprávania príbehov umožňuje pochopiť zmýšľanie a postoje skupiny.

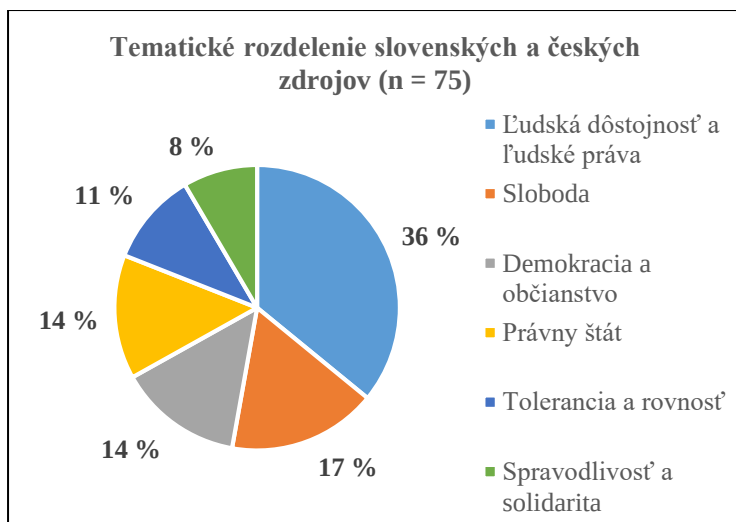
Vyjadrujeme názor, že spoločným menovateľom všetkých uvedených hodnôt je princíp spravodlivosti a solidarity. *Charta základných ľudských práv Európskej únie* upravuje tieto princípy v IV. hlave, čl. 27 – 38 a VI. hlave, čl. 47 – 50.

Táto úprava sa vzťahuje na všeobecný rámec života jednotlivca a má multidimenzionálny charakter. Je uplatniteľná v pracovnej, rodinnej, sociálnej, zdravotnej, právnej či hospodárskej oblasti, ale aj oblasti životného prostredia. Z hľadiska uplatniteľnosti je preto možné nájsť jej prvky aj v ostatných spomínaných hodnotách. Pre vymedzenie a sledovanie jej prvkov v analytickej časti preto budeme prihliadať prioritne na ostatné sledované hodnoty a princípy. V prípade, ak sa zdroje budú zameriavať na charakteristiky podľa uvedených článkov IV. a VI. hlavy, prideliť im znak princípu spravodlivosti a solidarity.

¹¹⁸ Koštrnová, 2014

4.3.2 Analýza publikácií a materiálov zameraných na občiansku edukáciu mládeže

Pri vypracovaní analytickej časti kapitoly a zozbieraní skúmaných publikácií a materiálov sme spolupracovali s pedagógmi z viacerých vzdelávacích inštitúcií. Z tohto dôvodu interpretáciu výsledkov dopĺňame o vyjadrenia, ktoré vyplynuli z tejto spolupráce. Za pridanú hodnotu analýzy považujeme sledovanie vývoja v tematickom zameraní publikácií a materiálov, ktoré vyplýva zo vstupu Slovenska medzi členské krajiny Európskej únie. Upozorňujeme, že skúmané materiály tvorili audiovizuálne edukačné záznamy (filmy, záznamy prednášok a i.), brožúry, príručky, didaktické hry a i.

Graf 25 Tematické rozdelenie skúmaných slovenských a českých publikácií a materiálov pred rokom 2004 (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2020)

Slovenské a české zdroje rozdeľujeme na základe roku ich vydania. Zistujeme, že zo skúmaných zdrojov bolo 75 publikácií a materiálov vydaných pred rokom 2004. Z hľadiska ich tematického rozdelenia podľa grafu 26 až 36 % (51 zdrojov) je zameraných na hodnoty ľudskej dôstojnosti a ľudských práv. Zdroje obsahujú vo všeobecnosti základné informácie o ľudských právach, ale aj aktivity, ktoré sú vhodne prispôbené vekovému zloženiu mládeže. Výchova k občianstvu je náročným

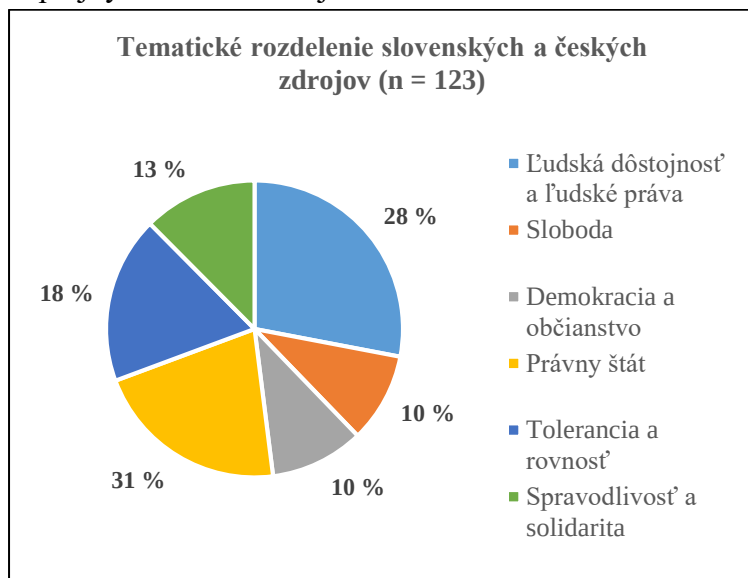
procesom¹¹⁹. Z tohto dôvodu by mala nadväzovať na reálne procesy. Pozitívne hodnotíme, že viaceré publikácie neprezentujú len teoretické pozadie, ale majú aj aplikačný charakter a didakticko-praktický prínos.

Téma hodnoty slobody sa vyskytuje v 17 % (24 zdrojov) celkových skúmaných publikácií a materiálov vydaných pred rokom 2004. Za zaujímavý výučbový materiál považujeme hru *C'est la vie...* prezentovanú Nadáciou M. Šimečku. Prostredníctvom interaktívnej hry má mládež možnosť vyskúšať si „reálny“ život s akceptáciou práv a povinností vyplývajúcich zo slobody. Na jednej strane sa mládeži ponúkajú výhody spojené s prácou, zárobkami, štúdiom, nákupmi. Na strane druhej sa stretávajú s rizikami slobody, ako je kriminalita, neetické správanie a i. Cieľom hry je získanie a podpora komunikačných a sociálnych zručností u mládeže.

Najmenej často sa tematika zdrojov orientovala na princíp spravodlivosti a solidarity, v percentuálnom vyjadrení ide o 8 % podiel (12 zdrojov). Z analyzovaných materiálov približujeme audiovizuálne záznamy *Po škole* a *Zlatý poklad*. Cieľom týchto materiálov je podporiť sociálny a pracovný život mládeže a dopomôcť im k vhodnej voľbe povolania po skončení štúdia. Pričom materiály poukazujú na rodovo nestereotypné voľby. Motivujú mládež, aby sa rozhodla na základe svojich

¹¹⁹ Macháček, 2003

zručností či vnútorného presvedčenia a absentovala od nepravých či dehonestujúcich názorov okolia.

Graf 26 Tematické rozdelenie skúmaných slovenských a českých publikácií a materiálov po roku 2004 (v percentách)

Zdroj: vlastné autorské spracovanie (2021)

Následne prechádzame k publikáciám a materiálom, ktoré boli vydané po roku 2004. Graf 27 zobrazuje percentuálne rozdelenie ich tematického zamerania. Všimame si zmenu oproti predchádzajúcej situácii. Zvýšil sa počet zdrojov, zmena o 7 % z celkového počtu, ktoré sa tematicky orientujú na právny štát. Naopak, znížil sa počet zdrojov zameraných na

hodnoty demokracie a občianstva, zmena o 4 % z celkového počtu a hodnoty slobody, zmena o 7 % z celkového počtu.

Z analýzy zisťujeme, že pribudli publikácie a materiály, ktoré sa obsahovo viažu na práva detí, seniorov, marginalizovaných skupín či správy o činnosti verejného ochrancu práv. Rovnako pribúdajú zdroje tematicky orientované na medzinárodné právo, funkcie európskych inštitúcií, európsku legislatívu a i. Túto skutočnosť považujeme za dôvod rastu hodnoty právneho štátu v skúmaných zdrojoch.

Napriek nízkej časovej dotácii predmetov sa venuje priestor aj problematike európskych hodnôt. Vyučujúca pôsobiaca na strednej škole potvrdila, že v rámci náuky o spoločnosti pracuje s týmito hodnotami. V prvom ročníku v rámci tematického celku dôstojnosť ľudskej osobnosti a v druhom ročníku v rámci celku zameraného na etické hodnoty demokratického občianstva.

So študentmi sa venuje hlavne témam tolerancie, diskriminácie, stereotypov a predsudkov, slobody a zodpovednosti, ako aj riešeniu konkrétnych prípadov porušovania ľudských práv, ktoré sa riešili na európskom súde (aj s procesom správneho postupu dovolania sa nápravy). Taktiež diskutujú o princípoch tolerancie a rovnosti pri témach zameraných na LGBT komunitu, rodovú rovnosť, migráciu, extrémizmus či účasť mladých ľudí vo voľbách. Takýto proaktívny prístup zo strany

pedagógov vo vzťahu k rozširovaní tém výučby hodnotíme pozitívne.

Medzi zdroje, ktoré prierezovo zachytávajú všetky sledované európske hodnoty, zaradujeme publikáciu KOMPAS – *Manuál výchovy a vzdelávania mládeže k ľudským právam*¹²⁰. Publikácia ponúka súhrn teórie a podporných materiálov, pričom zahŕňa rôzne výučbové aktivity. Tematicky sa zameriava na oblasti ľudských práv, demokracie, občianstva, nástrahy diskriminácie a xenofóbie, vzdelanie, životné prostredie, rovnosť mužov a žien, globalizáciu, zdravie, bezpečnosť, médiá, mier a násilie, chudobu, sociálne práva, šport a i. Ide o komplexný prehľadový materiál.

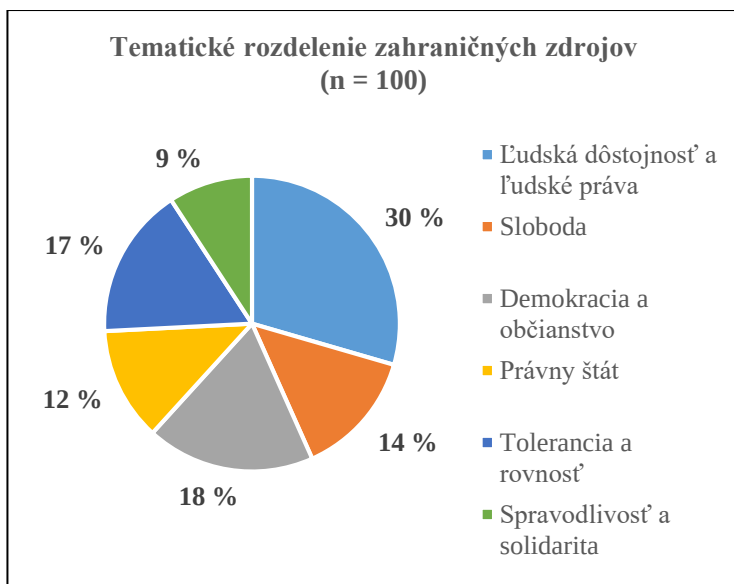
V poslednom období sa do popredia dostáva téma multikulturalizmu a interkultúrneho vzdelávania. Študenti sa oboznamujú s pojmami ako kultúra, enkulturácia, akulturácia, multikulturalizmus, sociokultúrne skupiny, subkultúry, kultúrna identita, predsudky, stereotypy, modely spolužitia kultúr alebo kultúrne konflikty. Práve pochopenie týchto pojmov ich vedie k rozvoju princípu tolerancie a rovnosti. Pričom pri výučbe sa kladie dôraz na aspekty medzikultúrnej výchovy, uvedomovanie si a odstraňovanie predsudkov a stereotypného myslenia, rasizmu, diskriminácie, posilňovanie sociálnej spravodlivosti a náboženskej tolerancie. Výučbové materiály sú z tohto dôvodu často

¹²⁰ Oliveira, et al., 2008

doplnené aj o podporné materiály, odkazy, prípadne informácie prístupné online.

Uvedené potvrdzujú aj nami oslovení spolupracovníci z praxe, ktorí sa vyjadrili, že od vstupu do Európskej únie najviac prispela k občianskej edukácii mládeže digitalizácia. Ďalšou využívanou a pozitívne hodnotenou formou občianskeho vzdelávania je podieľanie sa na diskusiách, besedách, exkurziách, prednáškach a i. Pre študentov je zaujímavá napríklad živá knižnica vytvorená organizáciou Amnesty International Slovensko.

Študenti môžu viesť dialóg so „živými knihami“, teda osobami, ktoré zastupujú jednotlivé menšiny, a dozvedieť sa ich životné príbehy. Rovnako tak spolupracovníci hodnotia ako prínosné besedy a diskusie s hosťami z marginalizovaných skupín, prípadne prostredníctvom prerozprávania a zdieľania príbehov z obdobia vojny či inej hraničnej celospoločenskej udalosti.

Graf 27 Tematické rozdelenie skúmaných zahraničných publikácií a materiálov (v percentách)

Zdroj: vlastné spracovanie (2021)

Rozšírenie možností v oblasti občianskej edukácie mládeže ponúkajú aj zahraničné publikácie a materiály, ktoré môžeme vnímať ako doplnkový zdroj výučby. Prehľad skúmaných zdrojov uvádzame v Prílohe 2. V grafickom zobrazení (graf 28) uvádzame ich tematické zameranie. Opätovne môžeme konštatovať, že najväčší podiel, až 64 zdrojov, je zameraný na ľudskú dôstojnosť a ľudské práva. Táto problematika je úzko prepojená aj s princípom tolerancie a rovnosti, či už vo vzťahu k cudzincom alebo vo vzťahu k ženám a ich právam.

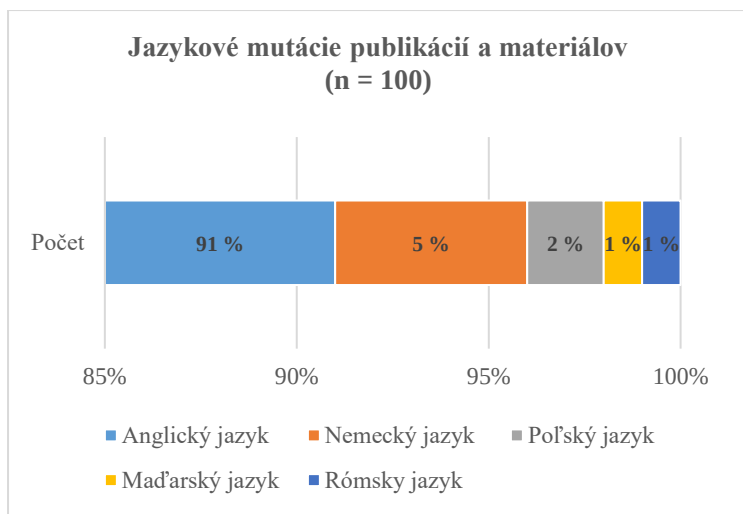
Najširší rozsah materiálov orientovaných na túto oblasť ponúka organizácia Amnesty International.

Druhou najčastejšou tematikou uvádzanou v publikáciách a materiáloch je demokracia a občianstvo (40 zdrojov) a následne tematika zameraná na princípy tolerancie a rovnosti (36 zdrojov). Táto problematika je vhodne rozpracovaná napríklad v publikácii *Compasito*¹²¹, ktorú vydala Rada Európy. Publikácia je v anglickom jazyku a je určená mladším študentom vo veku 7 – 13 rokov. Jej cieľom je vzdelávať deti o európskych hodnotách, demokracii, občianstve, ale aj princípoch rovnosti a tolerancii. Táto publikácia obsahuje 42 praktických úloh a cvičení určených na výchovu detí v mladšom veku. Publikácia sa dá využiť pri formálnom, ako aj neformálnom vzdelávaní mládeže.

Z hľadiska širokého tematického zamerania dávame do pozornosti publikáciu *The politics of diversity in Europe*¹²². Publikácia je zostavená formou zbierky článkov na tému rôznorodosti, ľudských práv a participácie, pričom zachytáva poznatky o potrebách a životnom štýle mladých ľudí v dnešnej Európe. Zdieľanie pohľadov mladých Európanov na rôzne témy, napríklad kultúrnu diverzitu, môže byť poučné aj pre slovenskú mládež.

¹²¹ Flowers, et al., 2009

¹²² Titley – Lentin 2008

Graf 28 Dostupné jazykové mutácie skúmaných zahraničných publikácií a materiálov (v percentách)

Zdroj: vlastné autorské spracovanie (2021)

Pri skúmaní jazykových mutácií (graf 29) zisťujeme, že prevažná väčšina skúmaných zahraničných publikácií a materiálov je v anglickom jazyku (91 zdrojov). Pozitívne hodnotíme, že pri analýze sme sa stretli aj s publikáciou v rómskom jazyku a maďarskom jazyku, ako aj materiálmi, ktoré boli vyhotovené v poľskom jazyku. Aj vďaka týmto zdrojom má mládež možnosť občiansky sa vzdelávať napríklad v rodnom jazyku.

4.4. Zhrnutie

V závere analýzy zisťujeme, že v skúmaných zdrojoch využívaných na občiansku edukáciu mládeže sa európske hodnoty vyskytujú, avšak často v individuálnom, lokálnom a národnom kontexte (t. j. život jednotlivca, komunity, krajiny). Do veľkej miery abstrahuje výučba zameraná na európske občianstvo, kultúru či identitu. Výučba o európskom priestore sa zameriava podľa schválených a predpísaných osnov len na úlohy a činnosti legislatívnych a výkonných orgánov Európskej únie.

Po vstupe Slovenska do Európskej únie pozorujeme zmenu v tematickom zameraní zdrojov, najmä vzrast dominancie témy právneho štátu. Na základe celkového hodnotenia skúmaných publikácií a materiálov ($n = 298$) konštatujeme, že dominantné postavenie majú hodnoty právneho štátu a ľudskej dôstojnosti a ľudských práv. Pozitívne hodnotíme, že skúmané zdroje neslúžia len na teoretické vymedzenie, ale obsahujú aj aplikačné a praktické úlohy, ktoré môžu slúžiť na zjednodušenie pochopenia občianskej edukácie.

Zastávame názor, že rast demokratických a občianskych hodnôt v spoločnosti je založený na občiansky edukovanej mládeži. Práve vzdelanie v tejto oblasti môže viesť k aktivizácii a občianskej participácii. Prejavom uvedeného je záujem o angažovanie sa vo veciach verejných, ako aj účasť na rozhodovacích procesoch. Dôsledkom občianskeho vzdelania je tiež

vybudovanie aktívneho občianstva a prípadný posun na úroveň európskeho aktívneho občianstva.

ZÁVER

Slovensko patrí medzi členské štáty Európskej únie už viac než 15 rokov a jeho transformácia je stále v procese. Aspoň čiastočne sme sa pokúsili naším výskumom zachytiť tendencie, na ktoré spoločnosť reaguje, a priniesť ich komplexne spracované v jednotlivých tematických kapitolách.

Výskum sme realizovali ako súčasť medzinárodnej projektovej spolupráce (SHARE EU 609162-CITIZ-1-2019-1-PL-CITIZ-REME Shaping of the European Citizenship in the Post-Totalitarian Societies. Reflection after 15 years of EU Enlargement), na ktorej sa okrem Univerzity Mateja Bela zúčastňovala aj Jagelovská univerzita v Krakove a Univerzita v l'Aquile.

V každej kapitole uvádzame samostatný záver práve z dôvodu, že vyvodiť jeden univerzálny a objektívny je nad naše možnosti. Čo však môžeme s určitosťou tvrdiť, je to, že Slovensko 15 rokov od vstupu do EÚ prešlo premenou. Kam sa však rozhodne smerovať do budúcnosti, to si netrúfame predpovedať.

Autorky

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ZDROJOV

- 1) ALNER, J. 2014. Slovensko na kľukatej európskej diaľnici. 13 – 20 s. In MESEŽNIKOV, G., BÚTOROVÁ, Z., KOLLÁR, M. ed. *Desať rokov v únii: slovenská a česká cesta*. 1. vyd. Bratislava: Typosetprint. 185 s. ISBN 978-80-89345-50-2.
- 2) AMNESTY INTERNATIONAL SLOVAKIA. 2018. Živá knižnica. [online] In *Amnesty International Slovakia*. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete: <https://www.amnesty.sk/zive-kniznice-projektu-start-the-change-na-skolach-po-celom-slovensku/>
- 3) ARENDTOVÁ, H. 2018. *Pôvod totalitarizmu I-III*. Bratislava: Premedia, 2018. 616 s. ISBN 978-50-8159-618-6.
- 4) BALÁK, R. 2006. Kultúrna identita vo vzťahu k ľudskej prirodzenosti. In: *Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita*. Bratislava: Iris, 2006. s. 227 – 251. ISBN 80-89238-04-1.
- 5) BÉNARD, J. 1989. *Veřejná ekonomika I*. 1. vyd. Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1989. 430 s. ISBN 0-02-074690-3.
- 6) BENČO, J. – KUVÍKOVÁ, H. et al. 2011. *Ekonomika verejných služieb*, 1. vyd., Zvolen: Bratia Sabovci, s. r. o., 2011. 334 s. ISBN 978-80-557-0323-7.
- 7) BIELIKOVÁ, M. 2017. Ľudské práva vo výchovnovzdelávacom procese školy (názory učiteľov základných a stredných škôl). [online] In *Centrum vedecko-technických informácií Slovenskej republiky*.

Bratislava: CVTISR, 1 – 47 p. [cit. 2020-10-11].
Dostupné na internete:
[https://www.cvtisr.sk/buxus/docs//prevencia/ludske_p
rava/publ.LP-ucitel.pdf](https://www.cvtisr.sk/buxus/docs//prevencia/ludske_p
rava/publ.LP-ucitel.pdf)

- 8) BITUŠÍKOVÁ, A. 2009. Spoločné kontexty integrácie cudzincov na Slovensku. In: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II. Cudzinci medzi nami*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. s. 30 – 43. ISBN 978-80-8083-700-6.
- 9) BROWN. C. V. – JACKSON. P. M. 1990. *Public Sector Economics*. 3. vyd. Oxford: Martin Robertson. 1990. 382 s. ISBN 978-06-3114-588-2.
- 10) BUDAJ, J. 2019. Slovensko sa vždy zmobilizovalo. In: *1989: Cesta k slobode*. Filo, J. (ed.). Bratislava: Petit Press, 2019. s. 133 – 135. ISBN 978-80-559-0499-3.
- 11) BURJAN, V. – FTÁČNIK, M. – JURÁŠ, I. VANTUCH, J. – VIŠŇOVSKÝ, E. – VOZÁR, L. 2017. Učiace sa Slovensko. In: *MŠVVaŠ SR*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: https://www.minedu.sk/data/files/6987_uciace_sa_slovensko.pdf
- 12) BÚTORA, M. 2010. Občianska spoločnosť na Slovensku: kontexty, problémy a výzvy. In: *Občianstvo, participácia a deliberalizácia na Slovensku*. Plichtová, J. (ed.). Bratislava: VEDA, 2010. s. 83 – 105. ISBN 978-80-224-1173-8.
- 13) BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu. In: *Občianstvo, participácia a deliberalizácia na Slovensku*. Plichtová, J. (ed.).

Bratislava: VEDA, 2010. s. 137-184. ISBN 978-80-224-1173-8.

- 14) CARTER, F. 1990. Czechoslovakia. Geographical prospects for enemy, environment and economy. In: *Geography*, Vol. 75. No. 3. s. 253 – 255.
- 15) *Country comparison. Slovakia*. [online]. [cit. 2019-05-09]. Dostupné na: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/slovakia/>
- 16) ČARNOGURSKÝ, J. 2019. Skandovanie bolo počuť do cely. In: 1989: *Cesta k slobode*. Filo, J. (ed.). Bratislava: Petit Press, 2019. s. 118 – 119. ISBN 978-80-559-0499-3.
- 17) DELANTY, G. 2012. *The Fragmentation of European Identity*. Brussels, European Conference (The Development of European Identities: policy and research issues). 2012. 10 s.
- 18) DELGADO-MOREIRA, J. M. 1997. Cultural Citizenship and the Creation of European Identity. In *Electronic Journal of Sociology*, 1997. ISSN 1198-3655.
- 19) DEMBÉLÉ. M. – LEFOKA. P. 2007. Pedagogical Renewal for Quality Universal Primary Education: Overview of Trends in Sub-Saharan Africa. In *International Review of Education*. Vol. 53, No. 5-6, pp.15-24. ISSN 0020-8566. DOI: 10.1007/s11159-007-9066-8
- 20) FERGUSON, N. 2014. *Civilizace. Západ a zbytek světa*. Praha: Argo/Dokořán, 2014. 347 s. ISBN 978-80-257-1114-9.
- 21) FLOWERS, N., et al. 2009. *Compasito*. 2. vyd. Strasbourg: Council of Europe. 308 s. ISBN 978-92-

871-6369-1.

- 22) FUKUYAMA, F. 2012. The Challenges for European Identity. In: *The Global Journal*. [online]. [cit. 2017-01-09]. Dostupné na: <http://theglobaljournal.net/article/view/469/>
- 23) FUKUYAMA, F. 2019. *Identita. Túžba po dôstojnosti a politika hnevu*. Bratislava: Premedia, 2019. 178 s. ISBN 978-80-8159-753-4.
- 24) HENDL, J. 2008. *Kvalitatívny výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2008. 408 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- 25) HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J. 2006. *Kultury a organizace: Software lidské mysle*. Praha: Linde, 2006. 335 s. ISBN 80-86131-70-X.
- 26) HRIVÍKOVÁ, T. 2010. *Jazyk a identita v európskom kontexte*. Bratislava: Ekonóm, 2010. 130 s. ISBN 978-80-225-2997-6.
- 27) HRUBOŇ, A. 2020. *Nacionalizmy v nás. Eseje o živej minulosti*. Bratislava: Paradigma Publishing, 2020. 112 s. ISBN 978-80-973678-0-0.
- 28) HRUBOŇ, A. 2020. Prečo slovenská historiografia a spoločnosť potrebujú novú paradigmu európskeho fašizmu? Poznámky (nielen) k monografii Jakuba Drábika Fašizmus. In: *Historický časopis, roč. 68, č. 2*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2020. pp. 335 – 351. ISSN 0018-2575.
- 29) HUMAJOVÁ, Z. – KRÍŽ, M. – PUPALA, B. – ZAJAC, P. 2008. *Vzdelávanie pre život. Reforma školstva v súvislostiach*. 1. vyd. Bratislava: IRESS, s. r. o., 2008. 58 s. ISBN 978-80-89121-12-0.

- 30) HUNTINGTON, S. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001. 447 s. ISBN 80-86182-49-5.
- 31) Charta základných práv Európskej únie. 2009. [online] In *European Union Agency for Fundamental Rights*. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete: <https://fra.europa.eu/sk/eu-charter>
- 32) KATUNINEC, M. 2007. *Hodnotová demokracia a občianska zodpovednosť*. Trnava: Dobrá kniha, 2007. 107 s. ISBN 978-80-7141-582-4.
- 33) KOČKA, M. – SCHREIBER, B. 1979. *Ďalší rozvoj československej výchovno-vzdelávacej sústavy*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1979. 315 s. ISBN 2700-01-00020-90-32.
- 34) KORIMOVÁ, G. – ŠTRANGFELDOVÁ, J. 2014. *Ekonomika sociálnych služieb*, 1. vyd. Košice: EQUILIBRIA, s. r. o., 2014., 184 s. ISBN 978-80-557-0741-9.
- 35) KOSOVÁ, B. – PORUBSKÝ, Š. 2011. Slovenská cesta transformácie edukačného systému po roku 1989 na príklade primárneho vzdelávania a prípravy jeho učiteľov. In *Pedagogická orientace*. 2011. roč. 21 č. 1, s. 35 – 50. ISSN 1211-4669
- 36) KOŠTRNOVÁ, D. 2014. *Problematika šikanovania v školskom prostredí*. 1. vyd. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. 46 s. ISBN 978-80-565-0270-9.
- 37) KREJČÍ, O. 2004. *Politická psychologie*. 1. vyd. Praha: Ekopress. 319 s. ISBN 80-86119-84-X.
- 38) KUREKOVÁ, L. 2010. Ľudský kapitál: Školstvo a vzdelávanie. [online] In *Správa o stave podnikateľského prostredia SR*. [cit. 2020-10-11].

Dostupné na internete: <https://docplayer.cz/57158253-Ludsky-kapital-skolstvo-a-vzdelavanie.html>

- 39) LERCH, M. 2020. Ľudské práva. [online] In *Informačné listy o Európskej únii*. 1 – 6 p. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sk/FTU_5.4.1.pdf
- 40) MACHÁČEK, L. 2002. Občianska participácia a výchova k európskemu občianstvu. In *Sociológia*, 2002, Vol. 34, s. 461 – 482. ISSN 1336-8613.
- 41) MACHÁČEK, L. 2003. *Mládež, participácia, občianstvo, demokracia*. 1. vyd. Trnava: CERY-SFF UCM.116 s. ISBN 80-89034-48-9.
- 42) MAJLINGOVÁ, Ľ. et al. 2002, *Verejné služby*, 1. vyd., Zvolen: Bratia Sabovci, s. r. o., 2002. 314 s. ISBN 80-8055-754-3.
- 43) MARSHALL, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950. 154 s. bez ISBN.
- 44) MAURO, M. – SEDANO, R. A. 2005. Educación: una cuestión de libertad. In *Estudios sobre Educación*. Vol. 8, No. 7, pp. 7-30. ISSN 578-7001.
- 45) MCLAIN, R. J. – JONES, E. T. 1997. Challenging community definitions in sustainable natural resource management. London: *International Institute for Environment and Development*. No. SA68, 1-16 pp.
- 46) MILÉNIUM. 2001. Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 – 20 rokov. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId>

d=163357

- 47) MOREE, D. 2015. *Základy interkulturního soužití*. Praha: Portál, 2015. 208 s. ISBN 978-80-262-0915-7.
- 48) MŠVVaŠ SR. 2019. Celoživotné vzdelávanie. [online] In *MŠVVaŠ SR*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/celozivotne-vzdelavanie/>
- 49) MŠVVaŠ SR. 2019. Výchova a vzdelávanie na stredných školách. [online] In *MŠVVaŠ SR*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/vychova-a-vzdelavanie-v-strednych-skolach/>
- 50) MÜLLER, K. 2004. Česká občanská společnost. Předpoklady a problémy. In: *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Hrubec, M. (ed.). Praha: Filosofia, 2004. s. 233-253. ISBN 80-7007-211-3.
- 51) NADÁCIA PRE OTVORENÚ SPOLOČNOSŤ. 2020. Výchova k občianstvu – podpora demokratického rozvoja na školách. [online] In *Nadácia pre otvorenú spoločnosť*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://osf.sk/vychova-k-obcianstvu-podpora-democratickeho-prostredia-na-skolach-otvorene-skoly/>
- 52) NEJEDLÝ, T. 2018. Žiakom stále predpisujeme encyklopedické vedomosti. In *Trend*. 2018. č. 2018/50. s. 50 – 53. ISSN 1335-0684.
- 53) NEMEC, J. 2000, *Verejná ekonómia*, 1. vyd., Zvolen: Bratia Sabovci, s. r. o., 2000. 114 s. ISBN 80-8055-385-8.
- 54) NÚCEM. 2003. Národná správa PISA 2003. [online] In *NÚCEM* [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete:

www.nucem.sk/sk/filemanager/download/2620/3/narodna-sprava-pisa-2003

- 55) NÚCEM. 2006. TIMSS 2003 – Národná správa. [online] In *NÚCEM* [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: https://www.nucem.sk/dl/3432/Kuraj-Stopkova_Narodna_sprava_TIMSS2003.pdf
- 56) OBČAN, DEMOKRACIA A ZODPOVEDNOSŤ. 2019. Výročná správa 2019. [online] In *Občan, demokracia a zodpovednosť*. 14 p. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <http://odz.sk/o-nas/z-historie-zdruzenia/vyroczne-spravy/>
- 57) OLIVEIRA, B. et al. 2007. *KOMPAS - Príručka výchovy a vzdelávania mládeže k ľudským právam*. 1. vyd. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR. 416 s. ISBN 92-871-4880-5.
- 58) OSBORNE. S. 2013. *Handbook of innovation in public services*, 1.vyd., Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2013. 405 s. ISBN 978 – 19-498-0974-0.
- 59) PAŘÍZEK. V. 1991. *Obecná pedagogika*. 1. vyd. Praha: SPN. 1991. 71 s. ISBN 80-7066-339-1.
- 60) PECNÍKOVÁ, J. 2015. Občianska spoločnosť na križovatke. Smer Európa alebo ... ? In: *Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. Pre dnešný svet*. Ružomberok: Verbum, 2015. s. 731 – 738. ISBN 978-80-561-0246-6.
- 61) PECNÍKOVÁ, J. 2017. *Aktívne občianstvo: Európske či lokálne? K vybraným otázkam aktívneho občianstva*. Banská Bystrica: DALI-BB, 2017. 140 s. ISBN 978-80-8141-143-4.
- 62) PETLÁK. E. 1997. *Všeobecná didaktika*. 1. vyd. Bratislava: IRIS. 1997. 276 s. ISBN 80-88778-49-2.

- 63) PISA. 2003. Learning for Tommorrow's World – Results from PISA 2003. [online] In OECD. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete v pdf: <https://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment/pisa/34002216.pdf>
- 64) PLAVČAN. P. 2005. *Slovenské školstvo na prahu nového storočia*. 1. vyd. Bratislava: PARASLINE, s. r. o., 2005. 64 s. ISBN 80-85756-95-1.
- 65) PLÁVKOVÁ, O. 2017. *Verejná mienka na Slovensku v kontexte integračných procesov na začiatku 21. storočia*. Bratislava: VEDA, 2017. 313 s. ISBN 978-80-224-1619-1.
- 66) PLICHTOVÁ, J. 2010. *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 2010. 610 s. ISBN 978-80-224-1173-8.
- 67) PONDELÍKOVÁ, I. 2020. *Úvod do medzinárodných kultúrnych vzťahov a interkultúrnej komunikácie*. Banská Bystrica: DALI-BB, 2020. 95 s. ISBN 978-80-8141-243-1.
- 68) POP, A. 2013. The 1989 Revolution in retrospect. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 65, No. 2. s. 347 – 369. ISSN 0966-8136.
- 69) POPOVIČ, A. 2019. Pridlho prešľapujeme v marazme zneužívania moci a korupcie. In: *1989: Cesta k slobode*. Filo, J. (ed.). Bratislava: Petit Press, 2019. s. 130-132. ISBN 978-80-559-0499-3.
- 70) RADÍČOVÁ, I. 2003. *Sociálna ochrana na Slovensku*. Nadácia SPACE, 2003. 111 s. ISBN 80-88991-17-X.
- 71) RUSTOW, D. 1970. Transition to Democracy: Towards a Dynamic Model. In: *Comparative Politics 1970*, Vol. 2. No. 3. s. 337 – 363.

- 72) SACKS, J. 2017. *Důstojnost v rozdílnosti. Jak se vyhnout střetu civilizací*. Praha: Triton, 2017, 217 s. ISBN 978-80-7553-107-0.
- 73) SAXONBERG, S. 1999. The 'Velvet Revolution' and the limits of rational choice models. In: *Czech Sociological Review*, Vol. 7. No. 1. s. 23 – 36. ISSN 0038-0288.
- 74) SEIFTER, P. 2018. Česká republika. Národné dejiny a hľadanie identity. In: *Dejiny národov. Ako sa utvárala identita štátov*. Furtado, P. (ed.). Bratislava: Slovart, 2018. 280 s. ISBN 978-80-556-3723-5.
- 75) SEKAN, F. – GABURA, P. 2013. Teoretický koncept európskej identity. In: *Dimenzie občianstva Európskej únie*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013. 125 – 134 s. ISBN 978-80-557-0651-1.
- 76) SEKERÁK, M. 2018. The Velvet Revolution and the Centre/Periphery Model: The Case of South Bohemia. In: *Politické vedy*. Vol. 21. No. 4. s. 8 – 29. ISSN 1335-2741.
- 77) SHAH, A. 2005. *Public Services Delivery*, 1. vyd., Washington: The World Bank, 2005. 262 s. ISBN 978-08-213-6140-5.
- 78) SLATINSKÁ, A. – PECNÍKOVÁ, J. 2017. *Jazyk – kultúra – identita. Vybrané aspekty interkultúrnej identity*. Banská Bystrica: Belianum, 2017. 124 s. ISBN 978-80-557-1284-0.
- 79) SLOV-LEX. 1992. *Ústava Slovenskej republiky*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/20170601>
- 80) SLOV-LEX. 2002. *Zákon č. 131/2002 Z. z. o vysokých*

- školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.* [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/131/20160101>
- 81) SLOV-LEX. 2009. *Zákon č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.* [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2012/315/20130101>
- 82) SMETANA, J. – VEREŠPEJOVÁ, D. 2017. *(Ne)bezpečne v sieti.* 1. vyd. Prešov: Centrum pre podporu neformálneho vzdelávania. 13 s.
- 83) SNYDER, L. G. – SNYDER, M. J. 2008. Critical Thinking and Problem Solving Skills. In *The Journal of Research in Business Education*, Vol. 50, No. 2, pp. 90 – 99. ISSN 1940-3356.
- 84) SNYDER, T. 2018. *Cesta do neslobody.* Bratislava: Premedia, 2018. 344 s. ISBN 978-80-8159-598-1.
- 85) STETS, J. E. – SERPE, R. T. 2019. *Identities in Everyday Life.* Oxford: Oxford University Press, 2019. 419 s. ISBN 978-0190-8730-66.
- 86) STRECKOVÁ. Y. – MALÝ. I. 1998. *Veřejná ekonomie pro školu i praxi.* 1. vyd.. Brno: Computer Press, 1998. 214 s. ISBN 80-7226-112-6.
- 87) ŠIMEČKA, M. M. 2019. Demokracia je ako záhrada, ak ju neokopávate, zarastie burinou. In: *1989: Cesta k slobode.* Filo, J. (ed.). Bratislava: Petit Press, 2019. s. 120 – 121. ISBN 978-80-559-0499-3.
- 88) ŠTATNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. 2011. Rámcové učebné plány: Občianska náuka. . [online] In *Štátny pedagogický ústav.* 1 – 17 p. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete:

- https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/obcianska_nauka_isced2.pdf
- 89) ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. 2017. Štátny vzdelávací program. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/>
- 90) ŠVANTNEROVÁ, L. – KOŽIAK, R. 2005. *Ekonomika miestnej samosprávy*. 1. vyd. Zvolen: Bratia Sabovci. 98 s. ISBN 80-8083-117-3.
- 91) ŠVEC, V. 1995. *Teorie v pedagogické praxi, praxe v pedagogické teorii v učiteľskom studiu*. 1. vyd. Brno: Paido, 1995. 170 s. ISBN 80-901737-1-3.
- 92) TITLEY, G. – LENTIN, A. 2008. *The politics of diversity in Europe*. 1. vyd. Strasbourg: Council of Europe. 199s. ISBN 978-92-871-6171-0.
- 93) TÖKÖLYOVÁ, T. (ed.) 2019. *Identity in Contemporary Socio-political Characteristics of Modern Societies*. Gdansk: Research Institute for European Policy, 2019. 141 s. ISBN 978-83-95421-0-4.
- 94) TRANSPARENCY INTERNATIONAL SLOVAKIA. 2019. Výročná správa 2019. [online] In *Transparency International Slovensko*. 25 p. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete: https://transparency.sk/wp-content/uploads/2020/05/Vyrocnna_sprava_Transparency_International_Slovensko_2019.pdf
- 95) VELŠIC, M. 2001. *Zmena politického režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky*. Bratislava: IVO, 2001. 151 s. ISBN 80-88935-27-x.
- 96) VIŠŇOVCOVÁ, Z. 2004. Rozvoj školstva na území

- Slovenska. [online] In *História*. [cit. 2020-05-10]. Dostupné na internete: <http://historia.szm.com/dejiny skolstva/vseobecne.htm>
- 97) VIŠŇOVSKÝ, E. 2010. Občianska participácia ako problém kultúry. In: *Občianstvo, participácia a deliberalizácia na Slovensku*. Plichtová, J. (ed.). Bratislava: VEDA, 2010. s. 45 – 82. ISBN 978-80-224-1173-8.
- 98) *Volby a referendá*. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné na: <https://volby.statistics.sk/>
- 99) ZÁKONY PRE ĽUDÍ. 2008. *Zákon č. 245/2008 Z. z. zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-245>
- 100) ZEMANOVÁ, V. 2009. Vývoj ekonomiky Slovenskej republiky. [online] In. *Univerzita Pardubice*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/34375/ZemanovaV_Vyvoj%20ekonomiky_JS_2009.pdf?sequence=1
- 101) ZIMENOVÁ, Z. 2011. Reformu školstva brzdia systémové prekážky. [online] In *Nové školstvo*. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: <http://www.noveskolstvo.sk/article.php?532>
- 102) Zmluva o Európskej únii. 1992. [online] In *Úradný vestník Európskej únie*. 1 – 34 p. [cit. 2020-10-11]. Dostupné na internete: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0011.02/DOC_1&format=PDF

- 103) ŽIAK, M. 2019. Vyplavilo sa aj to, čo bolo hlboko v útrobach. In: *1989: Cesta k slobode*. Filo, J. (ed.). Bratislava: Petit Press, 2019. s. 162 – 165. ISBN 978-80-559-0499-3.

O autorkách

PhDr. Jana Pecníková, PhD. pracuje na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde pôsobí na Katedre európskych kultúrnych štúdií. Od roku 2019 je vedúcou pracoviska. V odbornej činnosti sa venuje témam: francúzsky jazyk a kultúra; interkulturalita a interkultúrna komunikácia; kultúrne a aktívne občianstvo v EÚ; kultúrna a jazyková identita. V daných témach je, resp. bola spoluriešiteľkou (koordinátorkou) v domácich a zahraničných projektoch. Je autorkou vedeckých monografií, vysokoškolských učebníc a skrípt. Publikovala vedecké štúdie registrované v databáze Scopus/WoS. Podieľa sa na mnohých slovenských a medzinárodných odborných seminároch a konferenciách v spolupráci, a to napríklad s Jagelovskou univerzitou, Poľsko; Université Rennes 2, Francúzsko. Realizuje vzdelávacie a výskumné aktivity na Slovensku i v zahraničí.

Mgr. Ivana Pondelíková (née Styková), PhD. pôsobí ako odborná asistentka na Katedre európskych kultúrnych štúdií Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa venuje medzinárodným kultúrnym vzťahom a kultúrnej diplomacii, interkultúrnym rozdielom medzi „východom“ a „západom“, ktoré sú zobrazené v literatúre napísanej v anglickom jazyku. Okrem toho sa venuje výskumu

identity, najmä jej súčasným podobám, t. j. hybridnej a digitálnej identite. V rámci študijného programu zabezpečuje výučbu Britských kultúrnych štúdií v bakalárskom a magisterskom stupni štúdia.

Ing. Daniela Mališová je internou doktorandkou Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici na Katedre verejnej ekonomiky a regionálneho rozvoja. Venuje sa otázkam verejnej ekonomiky, ekonomiky zdravotníctva a školstva, verejnej a zdravotníckej politike a skúmaniu zdravotného poistenia. Je súčasťou domáceho projektu VEGA 1/0334/19 Vyhodnocovanie výkonnosti regionálneho školstva metódou value-for-money na príklade gymnázií a medzinárodného projektu SHARE EU 609162-CITIZ-1-2019-1-PL-CITIZ-REME Shaping of the European citizenship in the post – totalitarian societies. Reflections after 15 years of EU enlargement, na ktorom sa podieľa v spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Mateja Bela.

Názov: Kultúra – identita – občianstvo v kontexte transformácie Slovenska 15 rokov po vstupe do EÚ

Typ diela: vedecká monografia

Autorky:

PhDr. Jana Pecníková, PhD.

Mgr. Ivana Pondelíková, PhD.

Ing. Daniela Mališová

Recenzenti:

doc. PhDr. Anton Hruboň, PhD. (FPVaMV UMB)

PhDr. Marián Sekerák, Ph.D. (AMBIS vysoká škola)

Mgr. Eva Höhn, PhD. (FF UMB)

Návrh obálky: PhDr. Ingrid Balážová

Jazyková úprava: Mgr. Vladimíra Kašíková

Náklad: 100 ks

Rozsah: 179 strán

Formát: A5

Vydanie: prvé

Miesto vydania: Banská Bystrica

Rok vydania: 2021

Vydavateľ: KOPRINT, s.r.o., Banská Bystrica

ISBN 978–80–969837–7–3

EAN 9788096983773